

Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова
Інженерно-педагогічний факультет
Кафедра теорії і методики технологічної освіти, креслення та комп'ютерної графіки
ВСП «Львівський навчально-науковий центр професійної освіти»
Львівський національний медичний університет імені Данила Галицького
ВП НУБіП України «Бережанський агротехнічний інститут»
Львівський медичний інститут
Międzynarodowa Akademia Nauk Stosowanych w Łomży

Сучасні тенденції розвитку освіти й науки: проблеми та перспективи

ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ

Випуск 11

Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова
Інженерно-педагогічний факультет
Кафедра теорії і методики технологічної освіти, креслення та комп'ютерної графіки
ВСП «Львівський навчально-науковий центр професійної освіти»
Львівський національний медичний університет імені Данила Галицького
ВП НУБіП України «Бережанський агротехнічний інститут»
Львівський медичний інститут
Międzynarodowa Akademia Nauk Stosowanych w Łomży

National Pedagogical Dragomanov University
Faculty of Engineering and Education
Department of Theory and Methods of Technological Education, Drawing and Computer Graphics
Subdivision "Lviv Educational and Scientific Center of Professional Education"
Danylo Halytsky Lviv National Medical University
Subdivision of National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine
"Berezhany Agrotechnical Institute"
Lviv medical institute
International university of applied sciences in Lomza

**СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ ОСВІТИ Й НАУКИ:
ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ**
ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ
Випуск 11

**MODERN TRENDS IN DEVELOPMENT OF EDUCATION
AND SCIENCE: PROBLEMS AND PERSPECTIVES**
COLLECTION OF SCIENTIFIC WORKS
Issue 11

Київ – Львів – Бережани – Ломза
2022

Kyiv– Lviv – Berezhany – Łomża
2022

УДК: 37. 01 : 001

ISSN 2663-9718

Сучасні тенденції розвитку освіти й науки : проблеми та перспективи:
зб. наук. праць / [гол.ред. Ю.І. Колісник-Гуменюк]. Київ – Львів – Бережани –
Ломза, 2022. Вип. 11. 221 с.

Головний редактор:

Колісник-Гуменюк Ю.І., доктор педагогічних наук, доцент (м. Львів, Україна)

Редакційна колегія:

Кільдеров Д.Е., доктор педагогічних наук, професор (м.Київ, Україна)

Голіяд І.С., кандидат педагогічних наук, професор (м.Київ, Україна)

Литвин А.В., доктор педагогічних наук, професор (м. Львів, Україна)

Руденко Л.А., доктор педагогічних наук, професор (м. Львів, Україна)

Жибак М.М., доктор економічних наук, професор (м. Бережани, Україна)

Олійник П.В., доктор фармацевтичних наук, професор (м. Львів, Україна)

Шарлович З., кандидат педагогічних наук, доцент (м. Ломза, Польща)

Копельчак М.П., кандидат педагогічних наук, доцент (м. Львів, Україна)

Чаплик В.В., кандидат медичних наук, доцент (м. Львів, Україна)

Гуменюк О.М., кандидат педагогічних наук, доцент (м. Львів, Україна)

Гуменюк В.В., кандидат педагогічних наук, доцент (м. Львів, Україна)

Гурська І.С., кандидат економічних наук, доцент (м. Бережани, Україна)

Технічна верстка:

Гуменюк В.В., кандидат педагогічних наук (м. Львів, Україна)

Переклад англійською мовою:

Гуменюк В.В., Дубовик О.В. (м. Львів, Україна)

У збірнику наукових праць відомі дослідники, педагоги-практики середніх загальноосвітніх шкіл, професійно-технічних навчальних закладів, працівники закладів вищої освіти I-II і III-IV рівнів акредитації висвітлюють теоретичні й прикладні аспекти впровадження сучасних інформаційних технологій та інноваційних методів навчання у підготовці кваліфікованих робітників, молодших спеціалістів, бакалаврів, спеціалістів і магістрів.

Статті збірника подано в авторській редакції. Повну відповідальність за достовірну інформацію несуть учасники, їх наукові керівники та рецензенти.

Видання розраховане на науковців і педагогів-практиків загальноосвітніх шкіл, професійно-технічних та вищих навчальних закладів, працівників інститутів післядипломної педагогічної освіти.

© Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова, 2022

© ВСП «Львівський навчально-науковий центр професійної освіти», 2022

© Львівський національний медичний університет імені Данила Галицького, 2022

© ВП НУБіП України «Бережанський агротехнічний інститут», 2022

© ТзОВ «Львівський медичний інститут», 2022

© Międzynarodowa Akademia Nauk Stosowanych w Łomży, 2022

© Автори статей, 2022

ЗМІСТ *** CONTENTS

ПЕДАГОГІЧНІ НАУКИ PEDAGOGIC SCIENCES		
<i>Литвин Андрій</i> <i>Руденко Лариса</i> <i>Lytvyn Andriy</i> <i>Rudenko Larysa</i>	Проблема неперервної підготовки фахівців в умовах інформатизації освіти The problem of specialists' continuous training under the conditions of education informatization	7
<i>Колісник-Гуменюк Юлія</i> <i>Kolisnyk-Humenyuk Yuliya</i>	Методика формування професійно-етичної культури Methods of forming a professional and ethical culture	14
<i>Ноліад Ірина</i> <i>Тропіна Марія</i> <i>Голяд Ірина</i> <i>Тропіна Марія</i>	Using digital services and tools in the process of scientific research Використання цифрових сервісів та засобів у процесі наукового пошуку	19
<i>Соловійов Валерій</i> <i>Solovyov Valerii</i>	Моделювання педагогічної підготовки майбутніх учителів фізичного виховання Simulation of pedagogical training of future teachers of physical education	24
<i>Ігнатенко Наталія</i> <i>Ignatenko Natalia</i>	Проблемне навчання як засіб активізації пізнавальної діяльності учнів на уроках історії Problem learning as a means of activating cognitive activity of students in history lessons	29
<i>Кудрик Ліліана</i> <i>Kudryk Liliana</i>	Коучингова техніка «колесо балансу» у вихованні патріотизму і формуванні національної самосвідомості учнів і педагогів Coaching technique "balance wheel" in education of patriotism and formation of national consciousness of students and teachers	33
<i>Дацько Юлія</i> <i>Datsko Yuliya</i>	Мотивування учнів підліткового віку до вивчення англійської мови Motivating teenagers for learning English	39
<i>Sharlovych Zoia</i> <i>Шарлович Зоя</i>	Pedagogika rodzinna jako narzędzie dydaktyczne rozwoju umiejętności zawodowych specjalistów pielęgniarstwa Родинна педагогіка як дидактичний інструмент розвитку професійної майстерності спеціалістів медсестринства	43
<i>Дубовик Оксана</i> <i>Dubovuk Oksana</i>	Дуальна система професійної освіти Dual system of professional education	52
<i>Кубська Лариса</i> <i>Kubska Larysa</i>	Особливості формування медіаіммунітету педагогів в умовах війни Features of the formation of media immunity of teachers in the conditions of war	56
<i>Гасюк Галина</i> <i>Hasiuk Halyna</i>	Дидактичні аспекти професійного спілкування Didactic aspects of professional communication	60

<i>Savchenko-Shlapak Yuliia</i> <i>Савченко-Шлапак Юлія</i>	Symbiosis of music and theater teaching in professional training of future vocal ensemble director Симбіоз музичного і театрального навчання у професійній підготовці майбутнього керівника вокального ансамблю	63
<i>Sokhan Maksym</i> <i>Сохань Максим</i>	Formation of stage skills of future teachers-vocalist Формування сценічної майстерності майбутніх педагогів-вокалістів	68
<i>Пенцак Павло</i> <i>Семененко Аліна</i> <i>Pentsak Pavlo</i> <i>Semenenko Alina</i>	Громадянсько-патріотичне виховання майбутніх офіцерів в умовах сьогодення Civic and patriotic education of future officers in today's conditions	75
<i>Парійчук Каріна</i> <i>Pariichuk Karina</i>	Сучасні технології організації самостійної роботи студентів Modern technologies of organizing students' independent work	79
<i>Черниш Л. С.</i> <i>Chernysh L. S.</i>	Особливості використання педагогічних технологій під час підготовки майбутніх соціальних працівників Features of the use of pedagogical technologies during the training of future social workers	82
<i>Макогін О. В.</i> <i>Якимович О. Н.</i> <i>Makoghin O. V.</i> <i>Yakymovych O. N.</i>	Сутнісні характеристики практики як компонента підготовки у закладах вищої освіти Essential characteristics of practice as a component of training in institutions of higher education	90
<i>Панас Олена</i> <i>Panas Olena</i>	До питання формування психолого-педагогічної компетентності фахівців цивільного захисту On the issue of forming psychological and pedagogical competence of civil defense specialists	98
ПСИХОЛОГІЧНІ НАУКИ PSYCHOLOGIC SCIENCES		
<i>Матійків Ірина</i> <i>Якимович Тетяна</i> <i>Matiyktiv Iryna</i> <i>Yakymovych Tetyana</i>	Особистісна готовність педагога до діяльності: результати експериментального дослідження Personal readiness of the teacher for the activity: results of experimental research	104
<i>Решетнікова Оксана</i> <i>Reshetnikova Oksana</i>	Соціально-психологічна готовність студентської молоді до створення сім'ї Social and psychological readiness of youth students to create a family	110
<i>Люта Христіна</i> <i>Liuta Khrystyna</i>	Дослідження мотивації вибору професії у галузі безпеки людини в осіб жіночої статі Study of the motivation of choosing a profession in the field of human security among women	114
<i>Сливар Анна</i> <i>Slyvar Anna</i>	Результати досліджень адаптації курсантів першого курсу до навчальної діяльності Results of research on the adaptation of first-year students to educational activities	120

<i>Смирнова Валерія</i> <i>Smyrnova Valeriia</i>	Толерантність до невизначеності в умовах військового стану Tolerance to uncertainty in the conditions of martial state	125
<i>Синчук Аліна</i> <i>Synchuk Alina</i>	Емпіричне дослідження психологічних особливостей розвитку Я-концепції майбутніх рятувальників Empirical study of the psychological features of the development of the Me-concept of future lifeguards	130
ФІЛОЛОГІЧНІ НАУКИ PHILOLOGY SCIENCES		
<i>Tatarovska Olesya</i> <i>Татаровська Олеся</i>	Metalinguistic negation and explicit echo, with reference to English Металінгвістичне заперечення та експліцитне відлуння, на прикладі англійської мови	138
ЕКОНОМІЧНІ НАУКИ ECONOMIC SCIENCES		
<i>Колісник-Гуменюк Юлія</i> <i>Гурська Ірина</i> <i>Федуняк Ігор</i> <i>Скурський Денис</i> <i>Kolisnyk-Humeniuk Yuliia</i> <i>Hurska Iryna</i> <i>Feduniak Ihor</i> <i>Skursky Denys</i>	Бізнес-планування діяльності підприємств як передумова їх стратегічного розвитку Business-planning of enterprises as a prerequisite for their strategic development	150
<i>Герчанівська Світлана</i> <i>Банах Наталія</i> <i>Herchanivska Svitlana</i> <i>Banah Natalya</i>	Зайнятість населення як основний індикатор збалансованості ринку праці Employment of the population as the main indicator of the balance of the labor market	154
<i>Федуняк Ігор</i> <i>Гурська Ірина</i> <i>Федуняк Володимир</i> <i>Feduniak Ihor</i> <i>Hurska Iryna</i> <i>Feduniak Volodymyr</i>	Управління трудовими ресурсами в аграрних підприємствах Management of labor resources in agricultural enterprises	158
<i>Герасимів Зоряна</i> <i>Gerasymiv Zoryana</i>	Економічні аспекти туристичної діяльності Economic aspects of tourist activities	162
<i>Христенко Галина</i> <i>Дмитрик Андрій</i> <i>Khrystenko Halyna</i> <i>Dmytryk Andriy</i>	Інноваційна діяльність сільськогосподарських підприємств Innovative activities of agricultural enterprises	166
<i>Стемковська Ірина</i> <i>Stemkovska Iryna</i>	До питання креативного обліку On the question of creative accounting	171

МИСТЕЦТВОЗНАВСТВО ARTS SCIENCES		
<i>Чинчева Лариса</i> <i>Chincheva Larisa</i>	Підготовка майбутніх учителів музичного мистецтва до роботи з дитячим хором колективом Preparation of future music teachers to work with a children's choir	178
МЕДИЦИНА І ФАРМАЦІЯ MEDICINE AND PHARMACY		
<i>Чаплик Віктор</i> <i>Олійник Петро</i> <i>Chaplyk Viktor</i> <i>Oliynyk Petro</i>	Медикаментозне пошкодження нирок Drug-induced kidney injury	182
<i>Беца Олеся</i> <i>Погоріла Ірина</i> <i>Betsa Olesia</i> <i>Pohorila Iryna</i>	Дослідження якості сну студентів-медиків Research of sleep quality of medical students	187
<i>Чаплик Віктор</i> <i>Chaplyk Viktor</i>	Біохімічні маркери гострого пошкодження нирок Biochemical markers of acute kidney injury	191
<i>Олійник Петро</i> <i>Чаплик Віктор</i> <i>Гуменюк Василь</i> <i>Олійник Сергій</i> <i>Oliynyk Petro</i> <i>Chaplyk Viktor</i> <i>Humeniuk Vasyl</i> <i>Oliynyk Serhii</i>	Оптимізація фармацевтичного забезпечення населення в умовах мирного і воєнного часу Optimization of the pharmaceutical supply of the population in peace and war time	197
БІОЛОГІЧНІ НАУКИ BIOLOGY SCIENCES		
<i>Олійник Ірина</i> <i>Салига Наталя</i> <i>Понкало Леся</i> <i>Котик Богдан</i> <i>Климець Галина</i> <i>Oliynyk Iryna</i> <i>Saliga Natalya</i> <i>Ponkalo Lesya</i> <i>Kotyk Bohdan</i> <i>Klymets Halyna</i>	Термографічні та пульсоксиметричні характеристики у щурів при різних температурних умовах у випадку гіпоксії викликаній нітритом натрію Thermographic and pulse oximetric characteristics in rats at different temperature conditions in the case of sodium nitrite-induced hypoxia	207
<i>Любас Наталія</i> <i>Liubas Nataliia</i>	Дослідження впливу естерів тіосульфонілатів на активність каталази та супероксиддисмутази в м'язах щурів Study of the effect of thiosulfonylates esters on the activity of catalase and superoxide dismutase in rat muscles	212
<i>Єніна Альона</i> <i>Погоріла Ірина</i> <i>Yenina Alyona</i> <i>Pohorila Iryna</i>	Майбутнє садів України за осміями The future of the gardens of Ukraine according to the osmias	217

ПЕДАГОГІЧНІ НАУКИ

УДК 377.3:37.013

Литвин Андрій,
доктор педагогічних наук, професор,
професор кафедри практичної психології та педагогіки
Львівського державного університету безпеки життєдіяльності,
Руденко Лариса,
доктор педагогічних наук, професор,
професор кафедри практичної психології та педагогіки
Львівського державного університету безпеки життєдіяльності,
м. Львів, Україна

ПРОБЛЕМА НЕПЕРЕРВНОЇ ПІДГОТОВКИ ФАХІВЦІВ В УМОВАХ ІНФОРМАТИЗАЦІЇ ОСВІТИ

Анотація. Визначальною характеристикою сучасного суспільства є його інформатизація, під впливом якої відбуваються докорінні зміни в усіх царинах життя: культурі, науці, мистецтві, політиці, економіці, освіті. Це істотно впливає на підготовку фахівців будь-якого профілю, які сьогодні мають бути готовими до діяльності в умовах єдиного інформаційного простору. Водночас висока динаміка економічних і виробничих процесів, а також стрімкі зміни на ринку праці зумовлюють одну з головних особливостей сучасної освіти – її безперервність, яка забезпечує багаторівневість і багатовимірність руху особистості в освітньому просторі та створення оптимальних умов для її всебічного розвитку. У статті актуалізується питання неперервної підготовки фахівців в умовах інформатизації освіти, висвітлено її сутність, мету, завдання та особливості; окреслені шляхи приведення системи неперервної підготовки фахівців у відповідність до вимог інформаційного суспільства.

Ключові слова: підготовка фахівців; інформатизація освіти; система неперервної підготовки фахівців; інформаційно-комунікаційні технології.

Lytvyn Andriy,
Doctor of Pedagogical Sciences, Professor,
Professor of the Department of Practical Psychology and Pedagogy
Rudenko Larysa,
Doctor of Pedagogical Sciences, Professor,
Professor of the Department of Practical Psychology and Pedagogy
Lviv State University of Life Safety,
Lviv, Ukraine

THE PROBLEM OF SPECIALISTS' CONTINUOUS TRAINING UNDER THE CONDITIONS OF EDUCATION INFORMATIZATION

Abstract: The defining characteristic of modern society is its informatization, under the influence of which fundamental changes are taking place in all the areas of life: culture, science, art, politics, economy, and education. This significantly affects the training of any specialists who should be ready

to operate under the conditions of a united information space. All at once, the high dynamics of economic and production processes, as well as rapid changes in the labor market determine one of the main features of modern education - its continuity, which ensures the multilevel and multidimensional movement of the individual in the educational space and the creation of optimal conditions for a personality's comprehensive development. The article deals with the issue of specialists' continuous training under the conditions of education informatization and highlights its essence, purpose, tasks and features. The ways of updating the system of specialists' continuous training in accordance with the requirements of the information society are outlined.

Key words: *training of specialists; informatization of education; system of continuous training of specialists; information and communication technologies.*

У ХХІ ст. людська цивілізація вийшла на новий якісний рівень свого розвитку, вагомим досягненням якого є інформатизація всіх основних сфер соціальної структури держави і суспільства, застосування в них інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ), нових технічних засобів інтерактивної взаємодії у різноманітних соціальних системах. Під її впливом відбуваються докорінні зміни в усіх царинах життя: культурі, науці, мистецтві, політиці, економіці, освіті тощо. Ці пертурбації такі глибокі та масштабні, а їх вплив настільки суттєвий, що теза про новий етап цивілізаційного розвитку є цілком аргументованою [1, с. 9].

Засвоєння нових культурно-інформаційних цінностей здійснюється стихійним (на основі саморозвитку особистості) та керованим (під час підготовки фахівців, здатних цілеспрямовано опановувати, розвивати та передавати нові цінності іншим) шляхами. Це істотно впливає на підготовку не лише фахівців у галузі інформатики та інформаційно-комунікаційних технологій, оскільки сьогодні фахівець будь-якого профілю має бути готовим до діяльності в умовах єдиного інформаційного простору. Обов'язковим компонентом розвитку інформаційного суспільства є інформатизація освіти, яка полягає в широкомасштабному застосуванні в усіх ланках освітньої галузі комп'ютерних систем та автоматизованих комплексів на їх основі задля підвищення ефективності діяльності суб'єктів навчання, звільнення від рутинних, нетворчих операцій, забезпечення можливостей цілеспрямованого використання всієї накопиченої цивілізацією інформації, активізації духовного життя тощо [2, с. 34].

Ефективність цього процесу значною мірою залежить від того, наскільки сама система професійної підготовки буде здатною до цілеспрямованої інформатизації: без створення інформаційного середовища, формування єдиного інформаційного простору, набуття певного рівня інформаційної культури неможливо підготувати людину до її життєдіяльності за вимогами сучасного соціуму.

Висока динаміка економічних і виробничих процесів, а також стрімкі зміни на ринку праці зумовлюють одну з головних особливостей сучасної освіти – її

безперервність, яка забезпечує неперервність, ступеневість (багаторівневність) і багатовимірність руху особистості в освітньому просторі та створення оптимальних умов для її всебічного розвитку за власним бажанням. Системотвірним чинником безперервної освіти є цілісність, інтегрованість усіх освітніх підсистем і процесів [4, с. 344–345]. Забезпечення цілісності освітнього процесу потребує послідовного вирішення завдань, наближених до виробничих, що вимагають сукупного застосування знань із різних галузей, а також їх постійного поповнення. Іншими словами, реалізація безперервної ступеневої освіти вимагає єдності, взаємозв'язку, взаємозумовленості, наступності цільових функцій усіх складових системи професійної підготовки. Підготовка, перепідготовка та підвищення кваліфікації кадрів, покликані забезпечити неперервність формування належного рівня компетентності фахівців як за часовим фактором, так і за охопленням усіх напрямів професійної підготовки, мають зазнати суттєвих змін.

Розробники системної теорії розвитку професійної освіти опиралися на принцип безперервності освітнього процесу як забезпечення неперервності та наступності форм, методів і засобів навчання. На думку О. та Д. Новікових, неперервність свідчить про включення особистості в освітній процес на всіх стадіях її розвитку, а також характеризує наступність освітньої діяльності при переході від одного її виду до іншого. Окремі дослідники вважають, що сама ідея безперервної освіти як соціально-педагогічної категорії, що відображає поступальний розвиток людини, зумовлена вимогами наступності та інтеграції загальної та професійної освіти, виокремлення її фундаментального, базового та диференційованого, динамічно змінного компонента як умови постійного підвищення кваліфікаційного і культурно-освітнього рівня особистості [3, с. 239]. Великі обсяги інформації вимагають від сучасного фахівця системних знань і вмінь у сфері використання можливостей сучасних інформаційних та мережевих технологій, зокрема, вмінь формувати запити та звернення до різних баз та банків даних, ефективно використовувати інформаційні ресурси та отримані дані під час вирішення професійних завдань тощо.

Оскільки професійна діяльність будь-якого рівня часто є переважно діяльністю зі збору та перероблення інформації, її можна подати як інформаційну кібернетичну систему, вивчення якої доцільно здійснювати методом інформатики, зокрема, інформаційного моделювання. ІКТ у цьому випадку є одним із елементів цілісного суспільного інформаційного процесу, що охоплює діяльність усіх суб'єктів, опосередковану науковими і практичними знаннями, які визначають стратегію управління розвитком цієї системи.

Концепція неперервної освіти у другій половині ХХ ст. стала імпульсом для розвитку педагогічної думки. Розуміння її сутності відображено у Конвенції про технічну та професійну освіту, прийняту генеральною конференцією ООН з питань освіти, науки та культури у листопаді 1989 р. Центральною ідеєю неперервної освіти є категорія постійного розвитку людини як суб'єкта діяльності та спілкування впродовж усього життя, а її мета полягає в розвитку особистості.

У дослідженнях з цієї проблематики зазначається, що для системи неперервної підготовки фахівців характерні всі особливості складної системи, кожна з підсистем якої є органічно цілісною. Система неперервної підготовки фахівців (СНПФ) – суммативна система, що складається з підсистем допрофесійної підготовки, професійної підготовки та вдосконалення професійної підготовки, а також самоосвіти. Системотвірними є цільові зв'язки, підпорядковані меті функціонування системи неперервної підготовки – формуванню готовності до професійної діяльності та життєдіяльності в сучасному інформаційному середовищі. Особливості СНПФ полягають у тому, що: цілі функціонування вхідних підсистем підпорядковані єдиній меті функціонування самої системи підготовки фахівця до професійної діяльності та життєдіяльності в умовах сучасного інформаційного середовища; зміст навчання на кожному попередньому етапі має передбачати наступність стосовно попереднього; умови виходу з підсистеми попереднього етапу підготовки фахівців є умовою входження до підсистеми наступного етапу; забезпечення наступності складових професійно орієнтованого інформаційно-освітнього середовища закладу освіти.

Для приведення підсистем СНПФ у відповідність до потреб, зумовлених інформатизацією суспільства, необхідно внести зміни до всіх структурних елементів педагогічної системи, до яких належать: цілі, навчальна інформація, засоби педагогічної комунікації, діяльність освітян, діяльність здобувачів освіти.

Історичний аналіз дав змогу виявити основні тенденції сучасного етапу інформатизації системи неперервної підготовки фахівців:

- зміна засобів та способів діяльності, перебудова методів та організаційних форм навчання: розвиток здатності ефективно співпрацювати під час виконання роботи в групі та продуктивно планувати свою роботу, вироблення вміння працювати з інформацією, оволодіння засобами раціонального мислення;
- побудова моделі навчального середовища, в межах якої здійснюється ефективна співпраця учасників освітнього процесу завдяки індивідуалізації навчання, розширення засобів подання інформації, орієнтації на розвивальну та випереджальну освіту та ін.;

- інтеграція всіх видів діяльності закладу освіти в межах єдиної методології, що ґрунтується на застосуванні засобів ІКТ;
- забезпечення неперервної підготовки фахівців у сфері використання засобів ІКТ;
- постійне збагачення та оновлення змісту навчального матеріалу;
- підтримка різних форм неперервної освіти.

Зважаючи на викладене, сформулюємо магістральну мету інформатизації системи неперервної підготовки фахівців – формування готовності до професійної діяльності та життєдіяльності в умовах сучасного інформаційного середовища та участь у її перетворенні, становлення індивідуального менталітету особистості в інформаційному суспільстві та розвиток її здатності до самореалізації на основі задоволення особистісних, громадських і державних потреб відповідно до можливостей закладів освіти і запитів соціуму, що змінюється в умовах інформатизації. Вона є частковою стосовно мети освіти взагалі та спрямована на формування умов її забезпечення, що відповідають соціальному замовленню суспільства на зміни, що відбуваються у зв'язку з його інформатизацією. Для досягнення сформульованої мети потрібно реалізувати низку підцілей інформатизації системи неперервної освіти, до яких відносимо:

1) необхідність підвищення якості педагогічного процесу, що відповідає сучасним вимогам особистості, суспільства, держави до системи підготовки фахівців, змушує шукати оптимальні рішення. У цьому сенсі інформатизація має спрямовуватись на зняття рутинного навантаження та вивільнення учасників освітнього процесу для підвищення творчої активності;

2) збільшення доступності різних форм підготовки фахівців і свободи вибору методики, стилю, засобів навчання; розширення меж освітнього простору закладів освіти, зокрема за допомогою використання засобів ІКТ;

3) необхідність організації випереджального інформаційного простору наукової, навчальної, професійно значущої інформації з напрямів підготовки з урахуванням ІКТ;

4) забезпечення наступності інформаційної підготовки фахівців на всіх етапах системи неперервної освіти;

5) створення інфраструктури забезпечення процесу інформатизації системи неперервної підготовки фахівців.

Досягти цього можливо завдяки вирішенню таких завдань:

- обґрунтувати зміст інформатизації у підсистемах системи неперервної підготовки фахівців;

- побудувати модель професійно орієнтованого інформаційно-навчального середовища у системі неперервної підготовки фахівців;
- розглянути підготовку професійних кадрів для інформатизації системи неперервної підготовки фахівців;
- обґрунтувати критерії та показники оцінки ефективності інформатизації системи неперервної підготовки фахівців.

Пошук шляхів вирішення цих завдань потребує розгляду інформатизації СНПФ як чинника зміни системних якостей неперервної освіти (до останніх відносять гнучкість, динамічність, варіативність, адаптивність, стабільність, прогностичність, цілісність).

Під час моделювання процесу інформатизації СНПФ важливо враховувати два аспекти: створення сприятливих умов для постійного творчого професійного розвитку й самореалізації фахівців у сучасному інформаційному середовищі та забезпечення змісту їхньої підготовки в галузі інформатики та інформаційних технологій. Обидва ці аспекти спрямовані на формування інформаційної культури фахівців як невід'ємної складової загальної та професійної культури особистості.

Неперервна інформаційна підготовка – процес і результат неперервного формування і розвитку відповідних особистісних якостей, спеціальних знань, умінь і навичок, які дають змогу фахівцеві орієнтуватися в інформаційних потоках, адекватно сприймати і використовувати, а також виробляти професійно значущу інформацію на основі застосування засобів ІКТ. Результати неперервної інформаційної підготовки пропонуємо ранжувати за такими рівнями:

- досягнення елементарної та фундаментальної грамотності в галузі використання інформаційних технологій, коли на доступному, мінімально необхідному рівні формуються початкові знання, вміння та навички, світогляд та поведінкові якості особистості, необхідні для подальшої освіти (I рівень – початковий);
- набуття необхідних і достатніх знань у сфері інформаційних технологій і володіння найбільш загальними способами перетворення об'єктів діяльності (II рівень – базовий);
- формування професійної компетентності у сфері використання інформаційних технологій, пов'язаної з формуванням на основі базового рівня відповідних професійно важливих якостей, які сприяють самореалізації особистості фахівця (III рівень – функціональний);
- оволодіння інформаційною культурою, коли людина не лише усвідомлює матеріальні та духовні цінності попередніх поколінь, а й здатна оцінювати власний внесок у культуротворчий процес (IV рівень – рефлексивний);

- становлення індивідуального інформаційного менталітету особистості – стійких, глибинних основ світосприйняття, здатності самореалізуватися в сучасному інформаційному середовищі (V рівень – самоактуалізації).

Готовність фахівця до певного виду інформаційної діяльності відображає його мотиви, переконання, погляди, відносини й почуття, вольові та інтелектуальні якості, знання, вміння і навички, необхідні для виконання професійної діяльності та життєдіяльності в умовах інформатизації суспільства, а також психологічні настанови й налаштованість особистості на певну поведінку. Вона досягається внаслідок тривалої морально-психологічної, професійної та фізичної підготовки, є результатом всебічного розвитку особистості з урахуванням вимог, пов'язаних з особливостями конкретної професійної діяльності в умовах сучасного інформаційного середовища.

Аналіз науково-педагогічних досліджень і практичного досвіду в галузі інформатизації освіти дає підстави для певних висновків. Сучасний період розвитку держави, що характеризується переходом суспільства на нові засади соціально-економічних відносин, висуває перед системою неперервної підготовки фахівців вимоги щодо оновлення її діяльності відповідно до потреб суспільства в умовах інформатизації. Інформатизація системи неперервної підготовки фахівців сприяє зміні її системних якостей: гнучкості, динамічності, варіативності, адаптивності, стабільності, прогностичності, наступності, цілісності.

Процес інформатизації педагогічної системи закономірно призводить до змін усіх її компонентів: цілей, змісту, освітніх технологій (що охоплюють форми організації пізнавальної діяльності, методи і засоби навчання), усіх видів діяльності (навчально-виховна, організаційно-управлінська, науково-дослідна). Розглядаючи інформатизацію системи неперервної підготовки фахівців як процес, можемо говорити про технологізацію інформатизації її підсистем, а отже – про оцінку ефективності та коригування напрямів і засобів цього процесу.

Список використаних джерел:

1. Коваль М., Литвин А. Інформаційне суспільство та професійна освіта. *Естетика та етика педагогічної дії*. : зб. наук. пр. / Ін-т пед. освіти і освіти дорослих імені Івана Зязюна НАПН України, Полтав. нац. пед. ун-т імені В. Г. Короленка. 2021. Вип. 23. С. 9–27.
2. Литвин А. В. Інформатизація професійно-технічних навчальних закладів будівельного профілю : монографія. Львів : Компанія «Манускрипт», 2011. 498 с.
3. Литвин А., Руденко Л. Принцип наступності в контексті сучасної парадигми освіти. *Вісник ЛДУ БЖД*. 2016. № 13. С. 237–243.
4. Профессиональная педагогика : учебник / под ред. Батышева С. Я., Новикова А. М. Изд. 3-е, перераб. Москва : Ассоц. «Профессиональное образование», 2010. 456 с.

УДК 37.378:016:008

Колісник-Гуменюк Юлія
доктор. пед. наук, доцент,
Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова
м.Львів, Україна

МЕТОДИКА ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНО-ЕТИЧНОЇ КУЛЬТУРИ

Анотація: Застосування новітніх технологій в процесі освоєння суспільно-гуманітарних дисциплін неодмінно принесе позитивні результати у формуванні професійно-етичної культури майбутніх фахівців. Завдяки суспільно-гуманітарним дисциплінам людина вчиться мислити, аналізувати, висловлювати свої судження, стає комунікабельною, що, у свою чергу, впливає на формування та розвиток професійно-етичної культури. Новітні методики, які застосовуються у навчальному процесі спрямовані на розробку та використання інноваційних підходів, технологій, форм і методів навчальної роботи, що сприяють підвищенню інтересу, самостійності, творчої активності студента в засвоєнні професійно-етичних знань і формуванні вмій і навичок їх застосування у професійній діяльності.

Ключові слова: інтерактивні методи навчання, фахівець, суспільно-гуманітарні дисципліни.

Kolisnyk-Humenyuk Yuliya
Doctor of Pedagogic Sciences, Associate Professor,
Dragomanov National Pedagogical University, Lviv, Ukraine

METHODS OF FORMING A PROFESSIONAL AND ETHICAL CULTURE

Abstract: The use of the latest technologies in the process of mastering social and humanitarian disciplines will certainly bring positive results in the formation of the professional and ethical culture of future specialists. Thanks to humanitarian disciplines, a person learns to think, analyze, express his judgments, becomes communicative, which, in turn, affects the formation and development of a professional and ethical culture. The latest methods used in the educational process are aimed at the development and use of innovative approaches, technologies, forms and methods of educational work, which contribute to increasing the interest, independence, and creative activity of the student in the assimilation of professional and ethical knowledge and the formation of skills and abilities to apply them in professional activities.

Keywords: interactive learning methods, specialist, social and humanitarian disciplines.

Для ефективного впровадження інтерактивних методів, у тому числі для того, щоб охопити весь необхідний обсяг матеріалу і глибоко його вивчити, педагог повинен ретельно планувати свою роботу; використовувати методи, адекватні віку студентів і їхньому досвіду інтерактивної діяльності; дати завдання для попередньої підготовки (прочитати, продумати, виконати самостійні підготовчі завдання). Одне з основних завдань педагога – це правильний виклад теми. Вважається, що першими принципами доброго висвітлення матеріалу є його синтез і позитивне мислення. Нову інформацію важливо пов'язувати із попередніми знаннями студентів. А якщо інформація буде пов'язана з їхніми майбутніми прагненнями і цілями, то вона краще запам'ятається.

Практика викладання суспільно-гуманітарних дисциплін показала, що успіх їх засвоєння залежить також від науково обґрунтованого планування, глибоко інтегрованого вивчення всіх дисциплін цього циклу. Це сприяє утворенню міцних міжпредметних зв'язків і чіткому розумінню студентами наукових основ і морального підґрунтя професійної діяльності [4]. Починаючи планування занять, викладач повинен врахувати своєрідність теми, ступінь її вивченості, місце і роль у структурі курсу, вихованні громадських якостей студентів. При доборі навчального матеріалу слід спиратися на рівень здібностей студентів, його співвідношення з необхідними і достатніми знаннями й уміннями. Постановка мети і цілей має враховувати співвідношення самостійної й колективно-розподільної роботи на занятті, зв'язок з попереднім матеріалом. Під час визначення форми і типу заняття слід забезпечити оптимальний набір прийомів і методів. У цілому всі ці елементи визначають вибір типу технології, яка створює продуману у всіх деталях модель спільної педагогічної діяльності щодо проектування, організації і проведення навчального процесу з безумовним забезпеченням комфортних умов для всіх його учасників.

Викладачі гуманітарних дисциплін у міру можливостей мають акцентувати увагу на суті й особливостях професії, на цілях і завданнях, культурі як феноменальному компоненті соціальної діяльності, прояві професійно-етичної культури під час виконання різних функцій майбутнього фахівця. На практичних заняттях основна увага спрямовується на усвідомлення складності та багатогранності діяльності в майбутній професії, виявленні й усвідомленні студентами власних систем цінностей і прийняття загальнолюдських і професійних норм морально-етичної поведінки. Характер практичних занять потребує використання методів творчих завдань і вправ, тестів, мозкового штурму, самооцінки, рольових ігор, ситуативних дій, тренінгів, творчих звітів, проектування реальної діяльності. Вони сприяють розвитку культури спілкування, особистісної взаємодії, оперативності та гнучкості у вирішенні складних ситуацій, умінь протистояти психологічним труднощам тощо [3, с. 9.]. Важливим є ефективність виховного аспекту діяльності викладачів гуманітарних дисциплін. Вони, як і викладачі професійно-орієнтованих предметів, передусім своєю поведінкою повинні подавати приклад студентам.

Новітні методики, які застосовуються у навчальному процесі спрямовані на розробку та використання інноваційних підходів, технологій, форм і методів навчальної роботи, що сприяють підвищенню інтересу, самостійності, творчої активності студента в засвоєнні професійно-етичних знань і формуванні вмінь і навичок їх застосування у професійній діяльності. Тому діяльність викладачів

гуманітарних дисциплін передбачає роботу над різнобічним розвитком індивідуальності майбутнього фахівця, виявленням його нахилів і здібностей. У цьому зв'язку підлягають зміни самі тенденції педагогічної діяльності: ріст системності в педагогічній діяльності; розширення свободи викладача у процесуально-методичній царині; перехід до побудови власної педагогічної концепції; орієнтація на особистість студента; подолання авторитарності; відмова від однозначної орієнтації викладача на результат; досягнення педагогічної майстерності.

Безперечно, організація інноваційного навчання суттєво складніша, ніж традиційного, але його освітні результати значно вищі. Успішне його запровадження вимагає системної роботи, під час якої необхідно [1, с. 144-145.]:

- переглянути зміст освіти з метою його розвантаження та орієнтації на реалізацію в умовах інноваційного навчання;
- здійснити комплекс заходів з переорієнтації педагогічної свідомості щодо безальтернативності інноваційного навчання;
- розробити дидактико-методичне забезпечення інноваційного навчання, реалізувавши його ідеї в новому поколінні підручників, навчальних і методичних посібників;
- переглянути зміст і спрямованість навчання у педагогічних навчальних закладах, а також у системі післядипломної педагогічної освіти з метою формування готовності викладачів до роботи в умовах інноваційного навчання;
- запровадити систему матеріального стимулювання педагогів, які активно реалізують ідеї інноваційного навчання у своїй практичній діяльності [2].

Графічне вираження авторської методики формування професійно-етичної культури студентів подано на рис.1.

Інтерактивні методи навчання забезпечать нові знання, уміння, навички, мобільність і гнучкість, підвищать пізнавальний інтерес до навчання, піднімуть рівень самооцінки студентів, гарантують якість організованої методичної роботи та покращують показники контролю знань.

Рис. 1. Графічне вираження авторської методики формування професійно-етичної культури студентів під час вивчення суспільно-гуманітарних дисциплін

На відміну від традиційних методів, де викладач звик давати і вимагати певні знання, під час інтерактивних форм навчання студент сам відкриває шлях до пізнання, засвоєння знань. Він стає головною фігурою, яка приймає власні рішення. Викладач постає в цій ситуації активним помічником, його головна функція – організація і стимулювання навчального процесу. Але головне завдання педагога – розвинути творчі здібності студента, підготувати суспільству неповторну особистість, здатну самостійно мислити і приймати рішення. Вважаємо, що запропонована система викладання допоможе оволодіти прийомами організації власної діяльності, розв'язати педагогічні завдання та сприятиме формуванню професійно-етичної культури майбутніх фахівців. Важливо, щоб майбутні фахівці усвідомили свою професійну діяльність, уявили себе суб'єктом цієї діяльності, опанували механізм використання особистісного потенціалу для розв'язання професійних завдань, засвоїли елементи техніки самоконтролю і взаємодії в колективі.

Отже, використання новітніх технологій в процесі освоєння суспільно-гуманітарних дисциплін неодмінно принесе позитивні результати у формуванні професійно-етичної культури майбутніх фахівців. Завдяки гуманітарним дисциплінам людина вчиться мислити, аналізувати, висловлювати свої судження, стає комунікабельною, що, у свою чергу, впливає на формування та розвиток професійно-етичної культури.

Список використаних джерел:

1. Біла книга національної освіти України / [Т. Ф. Алексеєнко, В. М. Аніщенко, Г. О. Балл та ін.]; заг. ред. акад. В. Г. Кременя; НАПН України. К. : Інформ. системи, 2010. 342 с.
2. Колісник-Гуменюк Ю.І. Формування професійно-етичної культури майбутніх фахівців у процесі гуманітарної підготовки в медичних коледжах. Монографія. Львів : «Край», 2013. 296 с.
3. Пономаренко О. В. Формування професійно-етичної культури соціального педагога : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.05 «Соціальна педагогіка». К., 2001. 20 с.
4. Семиченко В. А. Психологические основы процесса профессиональной подготовки студентов вуза : учеб. пособие. Полтава, 1991. 219 с.

УДК 004.77:001.89-047.37

Holiad Iryna,

PhD, Doctor of Pedagogical Sciences, Head of Department of Theory and Methods of Technological Education, Technical Drawing and Computer Graphics, National Pedagogical Dragomanov University, Kyiv city, Ukraine

Tropina Mariia,

PhD Post-Graduate Student of the Department of Theory and Methods of Technological Education, Technical Drawing and Computer Graphics, National Pedagogical Dragomanov University, Kyiv city, Ukraine

USING DIGITAL SERVICES AND TOOLS IN THE PROCESS OF SCIENTIFIC RESEARCH

Abstract *The new millennium clearly demonstrates the rapid development of new technologies. Education should become one of the areas with the most rapidly updated content, technologies and teaching methods. The rapid development and emergence of new digital technologies and their introduction into the education system, openness and transparency of educational systems, the transition of the educational process to a virtualized space requires the development of balanced pedagogical models to ensure mobility of educational participants and optimal use of new digital services and tools in the process of learning.*

The purpose of the study is to familiarization with a variety of digital services and tools in the information and educational environment. It is worth emphasizing the relevance of the chosen topic right now, when quarantine restrictions are being introduced around the world, and educational institutions are moving to distance learning.

Key words: *digitization, digital educational learning environment, digital competence, distance education, blended learning, research projects, digital services and tools*

Голіад Ірина, к.пед. наук, завідувач кафедри

теорії і методики технологічної освіти, технічного креслення та комп'ютерної графіки,

Тропіна Марія, аспірант кафедри

теорії і методики технологічної освіти, технічного креслення та комп'ютерної графіки,

Національний педагогічний університет імені Драгоманова, м. Київ, Україна

ВИКОРИСТАННЯ ЦИФРОВИХ СЕРВІСІВ ТА ЗАСОБІВ У ПРОЦЕСІ НАУКОВОГО ПОШУКУ

Анотація. *Нове тисячоліття яскраво демонструє стрімкий розвиток нових технологій. Освіта має стати однією зі сфер із найшвидшим оновленням змісту, технологій і методів навчання. Стрімкий розвиток і поява нових цифрових технологій та їх впровадження в систему освіти, відкритість і прозорість освітніх систем, перехід освітнього процесу у віртуалізований простір вимагає розробки збалансованих педагогічних моделей для забезпечення мобільності учасників освіти та оптимального використання нових цифрових сервісів та інструментів у процесі навчання.*

Мета дослідження – ознайомлення з різноманітними цифровими сервісами та інструментами в інформаційно-освітньому середовищі. Варто наголосити на актуальності обраної теми саме зараз, коли в усьому світі вводяться карантинні обмеження, а навчальні заклади переходять на дистанційне навчання.

Ключові слова: *дигіталізація, цифрове освітнє навчальне середовище, цифрова компетентність, дистанційна освіта, змішане навчання, дослідницькі проекти, цифрові послуги та інструменти*

The transformation of modern society requires the modernization of education and educational activities, which must work ahead, for the future. These include rethinking and prompt updating of strategic goals and areas of education in the context of digitalization, determination of its actual content, purpose and learning outcomes. Under the current conditions of education development, there are increased requirements for the formation of digital competencies of applicants.

Actual problems of the use of digital technologies in the educational process and the development of digital competences are revealed in the works of V. Bykov, I. Vorotnykova, R. Hurevych, A. Hurzhii, L. Kalinina, L. Kartashova, V. Kuharenko, V. Lapinsky, S. Lytvynova, N. Morze, V. Palii, I. Plish, O. Spirin, M. Shishkina and others.

To create conditions for educational mobility, communication and cooperation, modern subjects of educational activity need a new digital educational environment, which is provided by a set of interconnected educational and methodological, psychological and pedagogical, organizational, technical, technological, software, socio-economic, normative and ergonomic tasks aimed at forming a future specialist as a creative person. The implementation of such a model will address the educational needs of all participants in the educational process [1]. Currently, there is an objective need to improve the quality of training of skilled workers, taking into account educational and social challenges, the requirements of the global and domestic labor market, key stakeholders.

The synthesis of legally defined forms of organization of the educational process of future professionals initiated the creation of modern educational technology based on the principle of blended learning, which involves combining elements of classroom work with distance learning technologies, using didactic opportunities of innovative ICT and modern learning tools. An important component of the effective use of modern educational technologies for the organization of learning and cooperation in the classroom is the ability to select appropriate tools.

We live in an era of media revolution. Blended learning requires a transition from knowledge transfer to interactive cooperations between participants in this process. Interactivity and multimedia clarity of the learning process contributes to the didactic expediency of presenting information through its visualization, which contributes to better learning [5].

For educational content, this means that uninteresting materials are rapidly losing

popularity and trust of listeners. They are replaced by well-structured, quantized, dynamic, interactive and multimedia content.

Applicants are introduced to tools for creating, managing and structuring visual online content, which, in turn, contributes to the formation of digital competencies. It will also help to increase the effectiveness of online learning, learn to work with useful online services and applications, use visual images of educational products that will be clear and motivating.

Today, there is a question of updating and encouraging applicants to participate in scientific research activities and educational projects for the development of creative, practical, non-standard thinking, using various digital learning technologies, digital services and tools [3].

There are many innovative tools for data visualization now.

OpenRefine is a free powerful open source tool for working with data that runs through a web browser or can be downloaded. OpenRefine requires Java to work.

Google Sheets is an online spreadsheet application that allows users to create and format spreadsheets while working with other people.

Datawrapper is a data visualization tool that helps you to create and publish charts, maps, and tables from your data.

Tableau Public is a free platform for public exchange and study of data visualizations on the Internet.

Illustration tools: sliders, slide shows, galleries, collages, comparisons, pop-up illustrations (JuxtaposeJS service, Tilda blocks); screenshots and tools for working with them (Clip2net application). With ACDSee or IrfanView, you can convert a downloaded set of artwork to a single format and size, create a slide from this artwork in Tilda, and complete the page you created in previous tasks. Wikimedia Commons provides additional selection and search for illustrations. To create infographics, it is convenient to use the infogram, Datawrapper and other services.

With the help of visual graphs and dashboards, even complex data sets can be made clear. Visualization tools such as Tableau, Google Data Studio, and Power BI help turn complex data into stunning charts and reports that are easy to use. Visual tools often support integration with most basic analytics tools. To add the necessary data to the visualization you can use Google Data Studio, which offers a merger with other Google tools such as Google Analytics, Google Ads, Google Sheets and Google Ads Manager.

A very popular service for the learning process is flourish with many typical templates: graphs and static charts, interactive maps, scatter and bubble charts, hierarchical charts, race charts, filter cards, Sankey diagram, three-dimensional globe, chart charts, parliament charts, inters charts network diagrams, chord diagrams, slanted

diagrams, sports visualizations, elections and coalitions, quizzes, regional maps, arc maps, image comparisons, pop-up maps.

To create visual content, you can use services: Canva, Infogram, Crello, AmCharts Live. The Timetoast tool is used to visualize the progress of the scientific research project, to describe each stage, with the need to jointly create timelines online. With its help it is convenient to share the schedules with other users. Regarding the visualization of the opinions of several teams in a network project, a virtual board with stickers - Scrumlr. It is a tool for working together with the ability to make changes in each participant in real time.

To gather ideas (determine the relevance of the problem) it is better to conduct a survey using the service Tricider. To start a project, first of all, you need to start planning your actions using digital tools (TimeLine service). The path to success begins with a goal. It is possible to correctly formulate the purpose of the project, to define the tasks of the project, to put forward a hypothesis with the use of a digital tool - an online board (Trello). There are integrations with many other services on the Internet: Google Drive, Google Calendar, GitHub, Slack, Miro and others.

The tool, assistance and advice in case of difficulties in the work of applicants, is an online board and the use of tables and charts of the Google service “Gantt Diagram”. Using various services (Wakelet), you can bookmark and create collections of materials - videos, documents, links and other resources for your project. You can create as many collections as you want and all in one place. If you need to analyze, formulate conclusions, justify your point of view, understand the content of concepts and terms, communicate effectively with the team you should use a set of cards that allows you to acquire skills to design, to perform non-standard tasks to apply knowledge in practical, life situations. MindMeister is free tool for collective creation of intelligence maps. It is possible to exchange cards with an unlimited number of users in real time. Visualization of the idea is demonstrated in a built-in presentation with dynamic slide shows.

The obtained results should be useful, ready for use in the classroom, at school, in everyday life. It is possible to place your results of work on the project using a digital resource - an online board Padlet. view.genial.ly. With its help you can leave comments and ask questions to the audience in real time [4].

The results of the study should be designed in the form of a specific product: photo report, video, almanac, report, scientific article, abstract, multimedia presentation, exhibition, collection, brochure, design project, etc. One of the stages of project activity is the project protection stage. Using Google Slides, you can create memorable and informative presentations that you can work with collectively. The introduction of animated videos, programs that allow you to work with augmented and virtual reality

technologies in the educational process, acquaintance with 3D models, microphotographs give students the opportunity to get new ideas for their further research.

The article systematizes the results of the analysis of scientific and methodological literature, publications, materials of conferences, seminars, webinars, on the possibility of using online services with which you can create web-quests or various interactive tasks to fill them.

During the classes, modern teachers actively use the possibilities of modern digital technologies. Therefore, the organization of the educational process in modern conditions requires a combination of different technologies, a creative approach to the use of each of them, as well as the creation of new educational technologies using digital tools.

Based on this, we can identify the basic requirements for digital services and tools of education, namely, they must be flexible, mobile, interactive and socialized, to allow for a short time to get the maximum result [2]. The availability of the described digital services and tools makes them the most popular ways to gain knowledge for education today.

Training in modern universal methodological techniques, innovative technologies, digital tools that can be used for both personal and professional growth, will make the movement on the path to self-development more comfortable.

References:

1. Bykov, V., Burov, O., Hurzhii, A., Zhaldak, M., Leshchenko, M., Lytvynova, S., Luhovyi, V., Oliinyk, V., Spirin, O., Shyshkina, M. (2019). *Development of theoretical bases of informatization of education and practical realization of information and communication technologies in the educational sphere of Ukraine.*
2. Gladun, M., & Sablina, M. (2018). *Modern online instruments of interactive education as technology of cooperation. Electronic Scientific Professional Journal "Open educational e-environment of modern university",* (4), 33-43. <https://doi.org/10.28925/2414-0325.2018.4.3343>
3. Holiad, I., Dinko, V Tropina, M. (2022). *Scientific research of future teachers of labor training and technologies in the educational process. Monthly Scientific and Pedagogical Journal "Youth & Market" / Drohobych State Pedagogical University by Ivan Franko. - Drohobych. No. 6/204 (2022) pp. 126 – 13. from DOI: <https://doi.org/10.24919/2308-4634.2022.265874>.*
4. Holiad, I., Tropina, M. (2021). *Digital support of design and research activities in the educational process. Proceedings of the X International Scientific and Practical Conference in Memory of Academician DO Thorzhevsky "Labor Training and Technology": modern realities and prospects for development, May 28, 2021, National Drahomanov Pedagogical University, from https://ipf.npu.edu.ua/images/files/tn_k/konferencii/2021_05_27_Tchorzhevsky/bookThorzhevsky2021.pdf*
5. Kovalenko V. V., Marienko M. V., & Sukhikh A. S. (2021). *Use of augmented and virtual reality tools in a general secondary education institution in the context of blended learning. Information Technologies and Learning Tools, 2021, Vol 86, №6., 70–86. <https://doi.org/10.33407/itlt.v86i6.4664>*

УДК 377.1:796.071.4

Соловійов Валерій

кандидат педагогічних наук, доцент

Львівський державний університет фізичної культури імені Івана Боберського,
м. Львів, Україна

МОДЕЛЮВАННЯ ПЕДАГОГІЧНОЇ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ФІЗИЧНОГО ВИХОВАННЯ

Анотація. Розкрито основні науково-педагогічні положення, з урахуванням яких розроблено організаційну структуру теоретичної моделі педагогічної підготовки майбутніх учителів фізичного виховання у ЗВО фізкультурного профілю, яка містить цільовий, концептуальний, змістово-технологічний, організаційно-управлінський, результативний блоки. Головною ознакою теоретичної моделі є її внутрішня організація та взаємозв'язків елементів, що відображають їх суттєві відношення та взаємовпливи.

Ключові слова: педагогічне моделювання; вчителі фізичного виховання; компетентність; педагогічна підготовка; теоретична модель.

Solovyov Valerii

PhD (Pedagogical Sciences), Associate Professor
Ivan Bobersky Lviv State University of Physical Culture,
Lviv, Ukraine

SIMULATION OF PEDAGOGICAL TRAINING OF FUTURE TEACHERS OF PHYSICAL EDUCATION

Abstract. The main scientific-pedagogical provisions were revealed, taking into account the organizational structure of the theoretical model of pedagogical training of future teachers of physical education in physical education higher education institutions, which contains target, conceptual, content-technological, organizational-management, and effective blocks. The main feature of the theoretical model is its internal organization and interrelationships of elements that reflect their essential relationships and mutual influences.

Keywords: pedagogical modeling; physical education teachers; competence; pedagogical training; theoretical model.

Розвиток Української Держави актуалізує потребу у всебічно розвинених соціально активних і компетентних громадянах, які мають фундаментальну теоретичну підготовку. У зв'язку з цим зростає роль учителів, значущість їхніх особистісних якостей і рівня педагогічної компетентності. Перед українськими закладами вищої освіти, що займаються підготовкою освітян, постає складна та багатоаспектна проблема, вирішення якої передбачає, з одного боку, формування професіоналізму майбутніх вчителів, з іншого – спрямування освітнього процесу на їхнє загальнокультурне, інтелектуальне, моральне зростання. Модернізація освіти передбачає впровадження інноваційних технологій, інформального навчання, а також перегляду усталених підходів до підготовки педагогічних працівників [6, с. 74].

Педагогічну компетентність учителів фізичного виховання ми розглядаємо як складне структуроване утворення, яке охоплює професійно важливі якості, властивості особистості, сформовані знання, вміння, навички і набутий досвід, що виявляються в здатності до продуктивної педагогічної взаємодії та успішної професійно-педагогічної діяльності з формування в учнів знань про здоровий спосіб життя, вмінь і навичок самостійних занять фізичними вправами, залучення до систематичних занять спортом та іншими видами рухової діяльності в умовах реалізації концепції Нової української школи. Ця компетентність є важливою частиною інтегрованої професійно-педагогічної компетентності вчителя фізичного виховання, що забезпечує досконале володіння предметом, реалізацію творчості в навчально-виховній діяльності, готовність до неперервного саморозвитку, що в комплексі дає змогу на належний рівень організувати фізичний розвиток і підготовку до життя учнів закладів загальної середньої освіти.

Виходячи з принципів системного та цілісного підходів, педагогічна підготовка в університеті фізичної культури охарактеризована як підсистема, що інтегрує властивості систем вищого порядку й охоплена внутрішніми і зовнішніми зв'язками, що виявляються у функціях і принципах педагогічної підготовки здобувачів, які забезпечують її неперервність, інтегрованість, зв'язність і внутрішню організацію (цілісність), а також її продуктивне функціонування та невпинний розвиток. Функції, принципи педагогічної підготовки, її зміст і технології відповідають, з одного боку, напрямам модернізації вищої педагогічної освіти, узгоджених із національною освітньою політикою, сучасними світовими соціокультурними й освітніми тенденціями, інноваціями в навчанні, вихованні та розвитку молоді, відповідають вимогам стандартів освіти і професійних стандартів. З іншого – мета, зміст педагогічної підготовки спрямовані на формування складових педагогічної компетентності вчителя, досягнення цілей і результатів університетської освіти, враховують її вимоги й особливості, відповідають базовим соціальним функціям, завданням психолого-педагогічної спрямованості, які присутні у структурі подальшої професійної діяльності випускника, який пов'язав свою долю зі шкільництвом.

Застосування системного підходів, потреба координації та інтегрування зусиль держави, суспільства, органів управління, всіх суб'єктів процесу підготовки фахівців у ЗВО, а також усіх видів і напрямів освітньої діяльності та вимог до підготовленості вчительських кадрів потребує всебічного дослідження педагогічної підготовки шляхом її моделювання як частини професійної освіти. Особливості досліджуваної динамічної системи вимагають обґрунтування її структури, узагальнення та систематизації функцій і побудови на цій основі

структурно-функціональної моделі педагогічної підготовки майбутніх учителів фізичного виховання у ЗВО фізкультурного профілю.

Ключові аспекти моделювання обґрунтовано у працях Г. Ільїна, І. Новіка, А. Рикова, В. Штоффа та ін.; основні аспекти педагогічного моделювання розкрито в дослідженнях В. Загвязинського, О. Дахіна, В. Краєвського, Є. Лодатка, Є. Міхеєва, Л. Ітельсона, О. Новікова, Ю. Шапрана та ін. Проблеми педагогічного моделювання знайшли відображення у працях вітчизняних дослідників В. Андрущенко, О. Антонової, С. Вітвицької, С. Гончаренка, В. Гриньової, О. Дубасенюк, І. Зязюна, С. Крисюка, В. Кушніра, В. Олійника, В. Пікельної, Н. Протасової, О. Савченко, В. Семиченко, С. Сисоєвої, Т. Сорочан, Л. Хомич, В. Чайки, В. Чернілевського, Г. Шандригось та ін.

Як універсальний метод наукового пізнання моделювання застосовується в дослідженнях складних феноменів чи у випадку нестачі теоретичних знань і практичного досвіду. «Моделювання – це відтворення характеристик деякого об'єкта в іншому об'єкті, спеціально створеному для їх вивчення. Другий із об'єктів називають моделлю першого» [3, с. 333]. Під моделлю розуміють реальну (матеріально реалізовану) чи уявну систему, яка, відображаючи чи відтворюючи у спрощеному вигляді, абстрагованому від несуттєвих деталей, важливі сторони, зв'язки, функції об'єкта дослідження, здатна заміщати його для маніпулювання й одержання необхідної інформації [1, с. 51]. Тобто наукова модель виступає як аналогія та є проміжною ланкою між висунутими теоретичними положеннями та їх перевіркою в реальному житті [4, с. 22].

Модель освітнього процесу призначена для визначення цілі, засад організації та проведення різних видів навчання та виховання в різноманітних закладах освіти і за своєю природою може бути структурною, динамічною, факторною, функціональною чи соціально-технологічною. Модель – це знакова система, за допомогою якої можна відтворити і вивчати освітній процес, показати в цілісності його структуру, функціонування на всіх етапах дослідження. При цьому шляхом науково обґрунтованого моделювання можна відтворити не лише статичний стан педагогічного явища, а й його динаміку, що дає змогу прогнозувати розвиток.

У дослідженнях із професійної освіти найчастіше розглядають модель підготовки фахівців певного рівня та профілю, що відображає або відтворює наявні, удосконалені чи вперше проєктовані системи – їх структуру, склад, зміст навчання та виховання й організації освітнього процесу, який забезпечує успішну реалізацію й одержання необхідного кінцевого результату [5, с. 78]. Така модель розкриває особливості структури (з яких елементів та етапів

складається процес підготовки фахівців), послідовність, зв'язок цих елементів і в цілому особливості змісту такої підготовки в закладах різного типу і профілю.

Теоретичні положення, виокремлені у працях учених, присвячених завданням і способам педагогічного моделювання, визначили логіку нашого дослідження, подальші дії зі створення моделі педагогічної підготовки вчителів фізичного виховання в закладах вищої освіти фізкультурного профілю: виявлення та характеристика вихідних положень, що детермінують професійно-педагогічне становлення майбутнього вчителя фізичного виховання; обґрунтування актуальності та сутності змін у проєктованій системі; визначення структурних компонентів і функціональних зв'язків моделі педагогічної підготовки здобувачів у ЗВО фізкультурного профілю.

Перехід від відображення педагогічної дійсності до її дослідження та науково обґрунтованого вдосконалення (перетворення) у процесі науково-педагогічного пошуку можна окреслити, за висловом В. Краєвського, як процес проєктування *теоретичних і нормативних* моделей освітньої дійсності в їх взаємозв'язку. Теоретична модель – це загальне уявлення про обраний об'єкт дослідження. Нормативна модель – конкретне уявлення про те, що потрібно робити з об'єктом, щоб максимально наблизитись до науково обґрунтованого уявлення про його якомога більш досконалий та ефективний стан [2].

Головною ознакою теоретичної моделі є її структура, тобто внутрішня організація та взаємозв'язків елементів, що відображають їх суттєві відношення та взаємовпливи. Сутність нормативної моделі полягає у визначенні чинників та умов, напрямів і способів діяльності, «прообразів проєктів діяльності» (за В. Краєвським), які сприяють удосконаленню педагогічної дійсності (об'єкта дослідження) відповідно до науково-теоретичних уявлень, що подані в теоретичній моделі. Тобто, нормативна (авторська) модель дозволяє наблизити освітню практику до наукового ідеалу, викладеного в теоретичній моделі. Для переходу від теоретичної до нормативної моделі досліджуваної системи в межах прикладного науково-педагогічного дослідження необхідне, передусім, виявлення (конкретизація) методологічних підходів і теоретичних основ, які є концептуальними теоретико-методологічними орієнтирами в освітній практиці, засобами обґрунтування й оцінювання адекватності теоретичної моделі та її коригування, а також базовими положеннями для побудови нормативної моделі. Інші важливі вимоги переходу до побудови нормативної моделі – коректний вибір шляхів і способів модернізації досліджуваної освітньої системи, оптимізації її структурних елементів і функціональних зв'язків, врахування всіх соціально-педагогічних факторів і психолого-педагогічних чинників, що впливають на освітню систему, а також обґрунтування необхідних і достатніх

умов, які забезпечать ефективний перебіг процесів, які відбуваються в закладі і впливають на досягнення нормативного результату.

На основі узагальнення сукупності науково-педагогічних положень ми розробили організаційну структуру *теоретичної моделі* педагогічної підготовки майбутніх учителів фізичного виховання у ЗВО фізкультурного профілю, яка містить такі блоки: цільовий, концептуальний, змістово-технологічний, організаційно-управлінський, результативний.

Згідно структурно-функціональної інтерпретації провідних вимог системного підходу важливою умовою функціонування дієздатної педагогічної моделі є визначення та продуманий розподіл функцій між її структурними елементами, що необхідно виконати під час проєктування та побудови нормативної моделі досліджуваної освітньої системи. Другим важливим моментом переходу до нормативної авторської моделі є обґрунтування та реалізація на практиці педагогічних умов, які впливають на змістовий і процесуальний аспекти освітнього процесу, сприяють належній реалізації педагогічних принципів, ефективному функціонуванню освітньої системи, гарантують належну якість підготовки суб'єктів навчання.

Таким чином, цілеспрямоване вдосконалення системи підготовки учителів у ЗВО фізкультурного профілю, організаційно-педагогічної структури освітнього процесу, його форм і методів, а також механізмів управління – важливі проблеми, що можуть бути вирішені за допомогою методу моделювання у процесі науково-педагогічного дослідження.

Список використаних джерел:

1. Антонова О. Є. *Базові знання з педагогіки: становлення, розвиток, технологія формування* : монографія. Житомир: ЖДПУ, 2003. 208 с.
2. Краевский В. В. *Методология педагогики : пособие для педагогов-исследователей*. Чебоксары : Изд-во Чуваш. ун-та, 2001. 244 с.
3. Краевский В. В., Бережнова Е. В. *Методология педагогики: новый этап: учеб. пособие для студентов высш. учеб. заведений*. Москва, 2006. 400 с.
4. *Моделювання професійної підготовки фахівців в умовах євроінтеграційних процесів* : монографія / за ред. С. С. Вітвицької. Житомир : Вид. О. О. Євенок, 2019. 304 с.
5. *Энциклопедия профессионального образования: в 3-х т.* / под ред. С. Я. Батышева. Москва, АПО. 1999. Т.2. 440 с.
6. Lytvyn A., Solov'ev V. *Learner-Centered Approach in Teacher Education. Forming and Qualitative Development of Modern Educational Systems : Materials digest of the LXIV International Research and Practice Conference and III stage of the Championship in Pedagogical sciences, London, September 26 – October 01, 2013. London : IASHE, 2013. P. 74–76.*

УДК 373.3/5.016:94

Ігнатенко Наталія,
кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри всесвітньої історії та релігієзнавства
Тернопільського національного педагогічного університету
імені Володимира Гнатюка
Тернопіль, Україна

ПРОБЛЕМНЕ НАВЧАННЯ ЯК ЗАСІБ АКТИВІЗАЦІЇ ПІЗНАВАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ УЧНІВ НА УРОКАХ ІСТОРІЇ

Анотація. Проаналізовано сутнісні характеристики проблемного навчання як засобу активізацію та інтенсифікацію навчальної діяльності учнів на уроках історії в школі. Проаналізовано специфіку реалізації проблемного навчання через використання на уроках проблемних запитань, завдань та створення проблемних ситуацій.

Ключові слова: технологія, педагогічна технологія, проблема, проблематизація, проблемне навчання, традиційне навчання, проблемна ситуація.

Ignatenko Natalia
MD, Ph.D., associate professor
V. Hnatyuk Ternopil National Pedagogical University
Ternopil, Ukraine

PROBLEM LEARNING AS A MEANS OF ACTIVATING COGNITIVE ACTIVITY OF STUDENTS IN HISTORY LESSONS

Abstract. The essential characteristics of problem-based learning as a means of activation and intensification of students' educational activities in history lessons at school have been analyzed. The specifics of the implementation of problem-based learning through the use of problem-based questions, tasks and the creation of problem-based situations in lessons have been analyzed.

Key words: technology, educational technology, the problem problematisation, problem teaching, traditional teaching, problem situation.

Серед дидактичних технологій спрямованих на активізацію та інтенсифікацію навчальної діяльності учнів при вивченні історії у ЗЗСО, особливе місце посідає проблемне навчання.

Без сумніву, сучасний учитель у своїй практичній діяльності широко застосовує увесь арсенал напрацьованих педагогікою дидактичних технологій, тому, проблемне навчання не слід сприймати як універсальний вид освітньої практики. Проте жодна із технологій не є настільки сприятливою для розкриття та реалізації мислинневого потенціалу учнів, як ця. Активізація навчальної діяльності учнів шляхом залучення їх до самостійного розв'язання навчальних проблем сприяє розвитку творчих здібностей, формуванню психологічної

установки на подолання пізнавальних труднощів, формуванню відчуття особистої відповідальності за якість набутих знань.

Разом з тим, маючи беззаперечні переваги у реалізації мети та завдань реформування сучасного загальноосвітнього закладу, проблемне навчання залишається найбільш складною і найменш методично адаптованою для школи технологією навчання. Концептуально позбавлене ознак стандартизації, проблемне навчання вимагає творчого, диференційованого підходу до організації освітнього процесу, відтак його запровадження часто наштовхується на неспроможність вчителя розширити рамки усталеної методики традиційного уроку, й подивитися на навчання з позиції пізнавальних можливостей і потреб учнів. Умови успіху проблемного навчання різноманітні. Проте головна з них – створення навчального середовища комфортного для розвитку природних задатків учня, формування у нього потреби використовувати при навчанні власний природний резерв здібностей.

Аналіз наукових праць з окресленої проблеми дозволяє розглядати проблемне навчання як цілісну диференційовану технологію розвиваючої освіти, спрямовану на динамічне засвоєння учнями знань, формування прийомів дослідницької пізнавальної діяльності, залучення їх до наукового пошуку та творчості. В основі такого навчання лежить інтелектуальна активність, що ґрунтується на високому рівні пізнавальної мотивації – свідомій потребі у навчально-пізнавальній діяльності [2, с. 21]. Нажаль, сама-пособі подібна активність виникає не часто. Зазвичай вона є наслідком цілеспрямованих управлінських дій педагога, націлених на свідоме практичне чи теоретичне ускладнення процесу пізнання, що виражається в системі створюваних ним проблемних ситуацій, задач чи завдань.

Першоосною цього процесу є проблемна ситуація – психологічний стан, який виникає у результаті мислинневої взаємодії суб'єкта (учня) з об'єктом (навчальним матеріалом), що викликає пізнавальну потребу розкрити суть суперечливих процесів або явищ, які вивчаються [3, с. 124]. Зауважимо при цьому, що навчальна проблема не тотожна науковій, адже рішення над яким б'ється учень науці вже відоме.

Проблемна ситуація виникає тоді, коли суб'єкт навчання, розуміючи завдання та намагаючись його розв'язати, відчуває брак знань або умінь зробити це, – як наслідок, виникає своєрідна неузгодженість між пізнавальною задачею й готовністю учня до її розв'язання [4, с. 8]. Такий стан викликає інтелектуальну потребу, яка, своєю чергою опредмечується у вигляді проблеми, що, наближаючи момент відкриття учнем суб'єктивно нового знання, стимулює його до постановки особистої навчальної мети та завдань.

Процес формування навчальної потреби проходить в декілька етапів: а) постановка навчальної мети, аналіз проблеми; б) усвідомлення суті проблеми; в) словесне формулювання проблеми. Такій конфігурації, навчальний процес нагадує безперервний ланцюг педагогічних дій: проблемна ситуація – пошук способів її рішення – вирішення проблеми [1, с. 24].

Вихід із проблемної ситуації передбачає пошук відповідей на проблемні запитання та розв'язання низки проблемних завдань чи задач.

Проблемне запитання – це запитання, на яке не має готової відповіді. Відповідь на нього учень шукає самостійно, шляхом проведення ряду мислительних операцій: аналіз, порівняння, синтез, узагальнення тощо [5]. На відміну від звичайного, проблемне запитання не обмежується пригадуванням або відтворенням раніше набутих знань та має здатність актуалізувати глибинний зміст проблеми і містить дослідницьке начало.

Зауважимо також, що проблемне запитання можна розглядати з позиції його об'єктивності чи суб'єктивності. Об'єктивний характер запитання має у випадку, коли не існує єдиного наукового підходу до відповіді на нього. Суб'єктивний – коли відповідь існує, але учень не володіє методикою наукового аналізу, необхідною для її пошуку [7, с. 346]. Як в першому, так і в другому випадках дидактичне ускладнення, що виникає в процесі пошуку відповідей на запитання, спонукає учня до аналітичної діяльності, а відтак робить його активним учасником навчального процесу.

Проблемне запитання може застосовуватись вчителем локально з метою активізації пізнавальної діяльності учнів на етапі засвоєння нових знань, формуванні умінь та навиків (у цьому випадку вчитель час від часу перериває свою розповідь, звертаючись до класу із запитаннями на зразок «а чому?», «як ви думаєте?», «доведіть» і т. і.), чи фронтально – в ході проблемної бесіди або дискусії. При цьому в обох випадках, запитання повинні стимулювати учня до активної пошуково-дослідницької діяльності. Поступово ускладнюючись та набуваючи дослідницького характеру, проблемне запитання трансформується у проблемне завдання [2, с. 23].

Проблемне завдання – це вид координованої педагогом пошуково-пізнавальної діяльності учнів, спрямованої на поетапне розв'язання ними низки навчальних проблем, з метою засвоєння нових знань, формування умінь та навичок. Процес формування навчальної проблеми здійснюється у декілька етапів: а) аналіз ситуації; б) усвідомлення суті проблеми; в) словесне формулювання проблеми; г) розв'язання проблеми [3, с. 128].

Оскільки головною ознакою навчальної проблеми є наявність суперечливої інформації або ситуації, то розв'язання проблемних завдань відбувається у

формі пошуку. Опрацьовуючи широкий спектр історичних інтерпретацій, включаючи академічну історію, історичну белетристику, художню літературу, дані народного фольклору і т. ін., учні повинні обґрунтовано висловити власну позицію щодо оцінки того чи іншого історичного факту або явища.

Різновидом проблемного завдання є проблемна задача – форма подачі навчального матеріалу з наперед заданими умовами і невідомими даними. Пошук цих даних вимагає від учня активної розумової діяльності, аналізу фактів, з'ясування причинно-наслідкових зв'язків. Часто задача містить у собі реальне або удаване протиріччя, яке викликає пізнавальне ускладнення. Як і у випадку з проблемними запитаннями і завданнями, проблемну задачу не можна розв'язати лише шляхом пригадування здобутих раніше знань, необхідно розмірковувати, шукати зв'язки, добирати докази [6].

Структуру проблемної задачі характеризують три компоненти: дані (умова), вимога та невідоме. Рішення такої задачі може бути у формі словесного міркування, письмових висновків, есе, навчальних проектів тощо. Підготовленість учня до проблемного навчання у цьому сенсі визначається насамперед його вмінням побачити запропоновану вчителем проблему, сформулювати її, знайти шляхи вирішення й вийти із ситуації застосовуючи найбільш ефективні для цього прийомами навчальної діяльності. Оскільки засвоєння прийомів будь-яких дій можливе лише в процесі виконання самих дій, то учителю необхідно вводити елемент проблемності (проблемні запитання, завдання, задачі тощо) у кожне своє заняття. Це допоможе учням легше при звичаїтися до методики подолання інтелектуальних ускладнень, які природно виникатимуть у них на тлі протиріччя між уже відомим і новим [2, с. 24].

Отже, визначаючи названі вище переваги проблемного навчання, зауважимо, що не потрібно його абсолютизувати, слід чітко уявляти, за яких умов воно виправдовує себе. Досвід доводить, що учителі інколи нераціонально використовують потенціал цієї технології, використовуючи лише формальну її складову. Доцільність використання проблемної технології навчання особливо оптимізується у випадку, коли кількість засвоєних учнями знань перевищує обсяг нових знань та колу до інтелектуального аналізу залучаються кілька суперечливих поглядів на проблему вивчення.

На відміну від традиційного, проблемне навчання опирається не лише на пізнання історичних фактів та подій, а й на розкриття причинно-наслідкових зв'язків. Відтак правильне формулювання навчальної проблеми – одне із головних завдань, від якого залежить успіх та результативність навчального процесу.

Список використаних джерел:

1. Давыдов В. В. Проблемы развивающего обучения. Москва : Педагогика, 1986. 240 с.
2. Ігнатенко Н. Реалізація ідей технології проблемного навчання при вивченні історії у закладі загальної середньої освіти / Історія в рідній школі: науково-методичний журнал. 2021. № 1. С. 21-24.
3. Матюшкін О. М. Проблемні ситуації в мисленні та навчанні. Москва : Педагогіка, 1972. 146 с.
4. Махмутов М. И. Проблемное обучение в опыте передовых учителей Татарии / Народное образование. 1967. № 4. С. 4–12.
5. Павленко В. В. Методи проблемного навчання / Нові технології навчання. Вип. 81. С. 75–79.
6. Снапковська С. В. Проблемне навчання як засіб інтенсифікації педагогічного процесу в системі роботи кафедри педагогіки і психології ULR : <http://vgmu.vitebsk.net/intconf/sect4/10.htm>.
7. Ягунов В. В. Педагогіка: навч. посібник. Київ : Либідь, 2002. 560 с.

УДК 37.011.3-051

*Кудрик Ліліана, канд. філос. н., доцент,
доцент КЗ ЛОР «Львівський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти»,
Львів, Україна*

КОУЧИНГОВА ТЕХНІКА «КОЛЕСО БАЛАНСУ» У ВИХОВАННІ ПАТРІОТИЗМУ І ФОРМУВАННІ НАЦІОНАЛЬНОЇ САМОСВІДОМОСТІ УЧНІВ І ПЕДАГОГІВ

У статті показано значення коучингової техніки «Колесо балансу» для формування національної самосвідомості суб'єктів освітнього процесу. Обґрунтовано доцільність застосування техніки у національно-патріотичному вихованні учнів на сучасному етапі.

Ключові слова: патріотизм, національно-патріотичне виховання, формування національної самосвідомості, колесо балансу, освітній коучинг.

*Kudryk Liliana, Ph.D. Philos. Ph.D., associate professor,
associate professor of the ENT Center of ENT "Lviv Regional Institute of Postgraduate
Pedagogical Education",
Lviv, Ukraine*

COACHING TECHNIQUE “BALANCE WHEEL” IN EDUCATION OF PATRIOTISM AND FORMATION OF NATIONAL CONSCIOUSNESS OF STUDENTS AND TEACHERS

The article shows the importance of the “Balance Wheel” coaching technique for the formation of national self-awareness of the subjects of the educational process. The expediency of using technology in the national-patriotic education of students at the current stage is substantiated.

Key words: patriotism, national-patriotic upbringing, formation of national self-awareness, balance wheel, educational coaching.

Сьогодні як ніколи набуло актуальності виховання громадянина- патріота, свідомого, відповідального, відданого своїй країні. У сучасних реаліях педагоги мають змогу використовувати багато інноваційних технологій у вихованні громадянина, серед них і технології освітнього коучингу.

Актуальність статті зумовлена необхідністю впровадження коучингових підходів і технологій у систему освіти, розробки ефективного науково-методичного супроводу національно-патріотичного виховання дітей і молоді з використанням інструментів освітнього коучингу.

Мета статті – показати значення коучингової техніки «Колесо балансу» як інструмента національно-патріотичного виховання учнів.

Завдання – описати досвід практичного застосування коучингової техніки «Колесо балансу» в національно-патріотичному вихованні, її вплив формування національної самосвідомості суб'єктів освітнього процесу.

Виклад основного матеріалу. Виховання патріотизму і формування національної самосвідомості учнів є надзвичайно важливим і актуальним напрямком сучасної освіти. Головною метою національно-патріотичного виховання є набуття молодим поколінням соціального досвіду, успадкування духовних надбань українського народу, традицій, звичаїв, знання рідної мови, історії і культури, а також прагнення захищати інтереси свого народу.

«Ми – українці!» – з гордістю вимовляємо ці слова і пишаємось своєю країною, яка у важкій боротьбі за незалежність і свободу піднімається з колін, стає лідером вільного світу. Для кожного з українців важливими є наші цінності: Герб, Прапор, Гімн, а також героїчне минуле і сьогодення, рідна мова, культура, багатий фольклор, волелюбність і працьовитість. Більшість українців вважають себе патріотами, з честю носять ім'я українця, прагнуть, щоб молодь зростала національно свідомою, щоб патріотизм був дієвим.

Патріотизм – поняття багатогранне: це знання мови та історії, родоводу, дотримання народних звичаїв, розуміння національного характеру, гордість за свій волелюбний, нездоланий, нескорений народ. Історія триває. Сучасна молодь знає про війну не з книжок і фільмів. Це – реальність сьогодення. І поки батьки захищають країну, діти дорослішають, розуміють важливість таких понять як свобода, визвольна боротьба, захоплюються військовою доблестю захисників. Важливо, що патріотизм проявляється і в буденному. Це – уроки історії, «Захисту України», зустрічі з бійцями, що повернулись з передової, провідування поранених воїнів у госпіталі, дитячі малюнки для захисників, різноманітна волонтерська діяльність.

Кожен може замислитися: чи справжній я українець-патріот? наскільки дієвий мій патріотизм? що ще я можу робити, щоб довести своє право жити на

цій землі? які грані мого патріотизму розвинені добре, а над якими ще треба працювати? І тут стане в пригоді відома коучингова техніка «Колесо балансу», яку можна творчо застосувати у різних контекстах, у тому числі й у національно-патріотичному вихованні учнівської молоді.

«Колесо балансу» дозволяє оцінити свою задоволеність життям, розвитком різних його сфер. За допомогою цієї простої техніки можна побачити цілісну картину свого життя, того чи іншого його аспекту, унаслідок чого з'явиться розуміння, куди рухатися в першу чергу для досягнення поставлених цілей [2, с. 32].

Необхідно намалювати діаграму у вигляді кола. Розділити її на 8 (5-12) секторів. Уявити, що діаграма відображає ідеальну картину життя чи певної його сфери. Заповнити сектори важливими сферами. Далі, використовуючи шкалу від 1 до 10, визначити, наскільки розвинені у нас елементи національної самосвідомості. Треба оцінити за 10-бальною шкалою рівень задоволеності кожною сферою, де 0, 1, 2, 3 – це повна відсутність розвитку конкретного аспекту або мінімальна задоволеність станом речей; 4, 5, 6, 7 – середній ступінь, щось вже досягнуто, але до ідеалу ще далеко; 8, 9, 10 – це максимальна ефективність цієї сфери у житті. В ідеалі колесо повинно вийти круглим, щоб на ньому можна було «їхати». Але, як правило, так не виходить, проявляється дисбаланс. Проаналізувавши своє колесо, можна дійти висновку, наскільки ви задоволені своїм життям, станом справ у певному напрямку, чому потрібно приділити більше зусиль, часу й уваги. Колесо ототожнюється з гармонією, спокоєм, балансом. Знаходити баланс у житті, у певній його царині – справа, яка потребує чимало часу, зусиль та усвідомленості. Колесо балансу дає можливість замислитися над головним і другорядним, поглянути на себе трохи з іншого боку, звернути увагу на різні сфери та відкрити можливості для розвитку.

Слухачам (педагогам-організаторам), які проходили курси підвищення кваліфікації у Львівському обласному інституті післядипломної педагогічної освіти, було дано завдання виконати техніку «Колесо балансу» й проаналізувати доцільність її застосування у національно-патріотичному вихованні учнів. Запропоновано такі аспекти (грані, сектори кола) для діагностики: знання української мови, досконале володіння нею; знання історії свого народу; знання української філософії і культури; знання фольклору, дотримання народних звичаїв і традицій; знання своїх предків, родоводу (дерева роду); розуміння особливостей національного характеру, його сильних і слабких сторін, робота над характером; почуття гордості за свій народ, за те, що я – українець (українка); повага до державних символів України.

Слухачі могли змінювати критерії патріотизму або додавати за бажанням свої. Ними були запропоновані такі сектори «Колеса патріотизму»: пропагування всього українського; любов до України; сприяння добробуту країни, ставлення до історії та культури свого народу; утвердження та актуалізація традицій і звичаїв українців; відчуття належності до держави Україна; усвідомлення національно-етнічної приналежності; ціннісне ставлення до рідної мови; сприйняття довколишнього світу та ставлення до нього; чесне виконання своїх обов'язків; знання і дотримання законів України та ін.

Рідна мова – найважливіший засіб патріотичного виховання. Вона була і є «містичним ядром нації» (О.Потебня), її ідентифікаційним кодом, важливою сферою впливу на національну свідомість молоді. Кожен свідомий громадянин України, тим більше учитель, виховник повинен знати українську мову, вільно володіти нею. Український мислитель і педагог П.Юркевич ствержував, що мовна освіта є невід'ємною складовою цілісної освіти духу. Коли освічений учитель розмовляє з дитиною, він тим самим уже навчає її мови, розвиває здатність говорити правильно і чітко, вільно і легко, виразно і чисто; він ставить подачу відомостей у залежність від вивчення мови – і тим самим надає будь-яким знанням освітнього характеру. Такі знання творять у юному дусі «одну, цілісну, струнку і неподільну освіту, яка безпосередньо і перш за все виражається у досконалості мови» [3, с.189].

80 % педагогів визнали свій рівень знання української мови досить високим, проте не досконалим (7-8 балів з 10). Вони не володіють достатнім лексичним запасом слів, нерідко вживають росіянізми та суржик. Як будуть змінювати це? Будуть намагатись «виполоти бур'ян» із повсякденного спілкування, читаючи твори українських класиків, письменників, поетів, філософів, педагогів, істориків, українознавців; проводячи з учнями літературні вечори, свята; випускаючи шкільні газети; ставлячи постановки шкільного театру тощо.

«Хто не знає свого минулого, той не вартий майбутнього...», – безсмертний і такий актуальний вислів М.Т. Рильського. Знання не спотвореної історії свого народу – обов'язок кожного українця. Для покращення результату педагоги почали вивчати історію козацької доби в Україні та інші віхи української історії, щоб ключові знання доповнювати новою інформацією, недоступними раніше, маловідомими фактами, до яких зараз є більший доступ; а також проводити з учнями більше виховних справ, проєктів на історичну тематику.

Українська філософія виражає, концентрує, виводить на рівень осмислення важливі риси національного характеру та світосприйняття українців (кордоцентризм, ліризм, «антеїзм», індивідуалізм, релігійність та ін.). Більшість педагогів (понад 95%) констатували, що недостатньо знають українську

філософію, і в рік 300-річчя від дня народження українського мислителя світового масштабу Г.Сковороди будуть заглиблюватися у його творчість, популяризувати ідеї Г.Сковороди та інших представників української «філософії серця» серед учнів, батьків, громадськості.

Через усну народну творчість відкривається найголовніша сфера духовності кожного етносу. Фольклор постійно присутній у діяльності педагогів-виховників. Народні звичаї і традиції – це наше повсякденне життя, в Галичині особливо. Без знань своїх коренів, традицій свого народу не можна виховати повноцінної людини, що любить своїх батьків, свій дім, свою країну, з повагою ставиться до інших дружніх народів. Знання фольклору, народних звичаїв і традицій у всіх педагогів-організаторів виявилось на досить високому рівні (9-10 б. з 10).

Вивчення родоводу – зв'язок з корінням і повага до своїх предків. Історія кожної сім'ї – це частина історії всієї країни. Іноді людина не знає, звідки її коріння, родовід, не відчуває в житті підтримки роду. Ці знання необхідні хоча б для того, щоб не повторювати помилок представників свого роду, переймати їх досвід і хороші традиції. Педагоги залучають вихованців до складання родовідного дерева разом з батьками, втілюючи принципи педагогіки партнерства.

Національний характер найповніше відображається в культурі, в інтелекті нації. Знати його, досліджувати, поважати і працювати над посиленням сильних якостей і подоланням недоліків – це справа, гідна сучасного українця. Тому педагоги, звичайно ж, з допомогою батьків, прищеплюють дітям любов до свого народу, до його ментальності; водночас здійснюють психолого-педагогічний супровід самовиховання, щоб допомогти вихованцям укріпити сильні сторони характеру і трансформувати слабкі через постійну цілеспрямовану роботу над собою [1, с. 33].

Найнижчу оцінку (5- 6 б.), педагоги поставили собі за знання українських законів, дійшли висновку, що над цим пунктом потрібно працювати найбільше. Щоб досягти бажаного результату у цій царині, окремі слухачі почали навчатись на курсі «Права людини в освітньому просторі» на сайті Edera та інших подібних курсах.

Вправа «Колесо балансу» показала, що найбільше в педагогів-організаторів розвинуті такі складові патріотизму, елементи національної свідомості, як знання української мови, повага до державних символів, а також знання фольклору і дотримання народних звичаїв і традицій. Найменше балів отримали: розуміння особливостей національного характеру, його сильних і слабких сторін, робота над характером; а також знання української філософії, історії,

українського законодавства. Саме над цими елементами потрібно попрацювати, щоб вирівняти дисбаланс. Адже не будучи справжнім патріотом, педагог не зможе і в дитині пробудити почуття любові до рідного народу, Батьківщини.

Після роботи з технікою педагоги відповідали собі на такі коучингові запитання: які відкриття я для себе зробив (зробила)? над чим потрібно ще працювати? як буду вирівнювати дисбаланс? які цілі собі поставлю? наскільки ця вправа буде корисна у роботі з учнями? що потрібно змінити в роботі? в якому напрямку необхідно рухатися, щоб вирішити наявні проблеми?..

На основі аналізу свого «Колеса балансу» педагоги дійшли висновку, що варто більш наполегливо працювати над: формуванням патріотизму, відповідальності за долю нації; виховувати в учнів розуміння високої цінності українського громадянства; формувати повагу до Конституції України, державної символіки; зберігати і продовжувати українські культурно-історичні традиції; виховувати шанобливе ставлення до святинь, української мови, історії, філософії, культури; формувати національну свідомість, людську гідність, соціальну активність; виховувати правову культуру особистості; формувати й розвивати духовно-моральні, вселюдські цінності; сприяти розвитку фізичного, психічного та духовного здоров'я дітей і молоді.

Педагоги переконалися, що для учнів теж буде корисною ця вправа, оскільки вона чітко показує, як підвищити свою національну свідомість і бути справжніми патріотами з почуттям особистої відповідальності. Вправа спонукає задуматись над собою і своїми діями, вчинками та цінностями, а знаючи свої прогалини, «білі плями», можна працювати над їх заповненням. Змусить застановитись над тим, що є для мене Україна, рідний дім, батьківські традиції, чому це потрібно берегти і плекати. Дітям це буде цікаво і корисно, сприятиме їх самовихованню, а саме самовиховання та самовдосконалення є дуже важливими для їх становлення як особистостей та свідомих громадян своєї держави. Це ефективний неординарний підхід до пізнання себе як особистості і громадянина.

Висновок. Отже, коучингова техніка «Колесо балансу» спрямована на виховання національно свідомої української молоді з активною життєвою позицією, яка могла б реалізувати себе з пробудженням таких моральних феноменів, як патріотизм, обов'язок, совість, почуття власної гідності, працелюбність. Ця техніка є ефективним засобом для розширення уявлення про розмаїття напрямів діяльності з національно-патріотичного виховання молоді на сучасному етапі.

Список використаних джерел:

1. Главацька О. Основи самовиховання особистості. Навчально-методичний посібник. Київ: Кондор, 2008. 226 с.
2. Кудрик Л.Г. Самокоучинг: Як запобігти професійному вигоранню / авт.- упоряд. Л. Кудрик, А. Беблей, У. Мельник. Київ: «Видавнича група «Шкільний світ», 2019. 216 с.
2. Юркевич П. Д. Читання про виховання. Ліліана Кудрик (пер. з рос.). Львів: Видавництво «Апріорі», 2021. 220 с.

УДК [373.3.015.3:005.32]:811.111

Дацько Юлія, канд.філол.наук, доцент
Львівський національний університет імені І.Франка
м.Львів, Україна

МОТИВУВАННЯ УЧНІВ ПІДЛІТКОВОГО ВІКУ ДО ВИВЧЕННЯ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ

Анотація. У статті розглядаються психологічні особливості учнів підліткового віку, їх відношення до вивчення англійської мови та різноманітні шляхи підвищення їх мотивації.

Ключові слова: підлітки, вивчення англійської мови, мотивація.

Datsko Yuliya, PhD (Philology), Associate Professor
I. Franko Lviv National University
Lviv, Ukraine

MOTIVATING TEENAGERS FOR LEARNING ENGLISH

Abstract. The article deals with psychological peculiarities of teenagers, their attitude to learning English as well as various ways of boosting their motivation.

Key words: teenagers, learning English, motivation.

The world we live in has evolved continuously. In this era of modernization along with the textual lessons and content, there is a dire need to cultivate some values and skills among our learners which we prominently call as “the 21st century skills”. In an English language class, it is of utmost importance to consider these skills as English is the lingua-franca of the world and empowers the learners with career opportunities throughout the globe. Today’s world demands collaboration, critical thinking, digital literacy, leadership, creativity and imagination. Being teachers it is our duty to prepare our learners for a better tomorrow. It is definitely possible to inculcate these skills among our learners as we can blend them in our regular lessons effectively.

Teachers deal with different age groups of learners. All of them have peculiarities of their own. Teenagers can be difficult to teach due to the fact that adolescence is a

period of rapid change, both physical and mental: they have a limited control over their learning, and might not want to be in class at all. They tend to be absent-minded and distracted, stubborn and argumentative. They may chat to their friends and do not pay attention to the teacher's instructions. Many adolescent learners have a large amount of energy. This is sometimes a good and creative thing, but sometimes if we do not channel it correctly, it can lead to more or less serious discipline problems. All these traits affect their motivation, as well as their ability to learn.

Motivation is an important factor in language learning. R.Gardner suggests that motivation refers to the combination of effort plus desire to achieve the goal of learning the language plus favourable attitudes toward learning the language. That is, motivation to learn a foreign language is seen as referring to the extent to which the individual works or strives to learn the language because of a desire to do so and the satisfaction experienced in this activity [2, p.10]. P.Ur thinks that term "motivation" is difficult to define and it is easier and more useful to think of it in terms of the "motivated learner": one who is willing or even eager to invest effort in learning activities and to progress [5, p.274].

Teachers sometimes find motivating teenagers to succeed to be a notoriously difficult task. H.Puchta and M Schratz see problems with teenagers as resulting , in part, from "the failure to build bridges between what they want and have to teach and their students' worlds of thought and experience" [4, p.4] As we were once teenagers, we need to use that experience to engage and motivate our students. Motivated adolescents are much easier to teach. Teenage students may also turn out to be a very rewarding group to teach.

The *materials* we have available to us are, in my opinion, often the key to creating motivating lessons. We are fortunate to be surrounded by the English language: on the internet, in music and on TV, so a teacher may play on that and find out what the students like and incorporate it into as many lessons as it is possible.

While it may be true that teens as a group have a very strong social identity, with very clear notions of what's 'cool' and 'uncool', 'in' or 'out', and as teachers we can occasionally use this to our advantage, we cannot rely on this. Often when teenagers see adults trying to emulate their behaviour and interests, they resent them rather than appreciate the effort. In his introduction to "Teenagers" G. Lewis states that "simply introducing English through pop culture will not sustain motivation"; he instead suggests thinking more deeply about aspects that impact on their lives and finding topics and themes that cover many generations [3, p.5].

It is impossible to decide what *topics* are motivating to teenage learners. Teenagers are often unpredictable, and there is no correct answer; no mix of topics will

ever be exactly right. What one student loves, another finds boring, so how can teachers engage their students in topics that, at first glance, might seem tedious?

The key to any successful lesson is to make the content relevant to the audience. Lessons with teenage students will always be more interesting if the teacher goes out of their way to find materials that their students would immediately connect with.

Students at this age are far more likely to enjoy lessons if they can see the relevance of what they are doing to their own lives and interests. Instead of making the students work with music that a *teacher* likes they may talk about music that *they* like.

A teacher should encourage the students to voice their opinions on the topic, to think critically and questioningly about what they are learning. They are at an age when they are developing strong opinions of their own, and love to have the opportunity for a good argument. Their own knowledge and experience should be used as much as possible. Asking questions such as ‘*What do you think about this?*’, ‘*How does this make you feel?*’, and being genuinely interested in their answers gives teenage learners the chance to share their thoughts, and someone to listen to their opinions – something they find truly motivating.

Teenage students can be incredibly creative – offering ideas, energy and enthusiasm. Teachers need to direct that creativity, pointing them in the right direction and helping them to focus on how to make tasks manageable. Their **digital literacy** may be successfully used as a source of motivation. It is common knowledge that our learners are called the natives of the digital world. They are better than us when it comes to technology. When used in learning, technology is a proven boon and adds more enjoyment and engagement in the classes.

A teacher may also use a number of various apps to motivate teenagers like Edmodo (Facebook for learning), Padlet (an interactive board), Mentimeter (surveys and brainstorming tools), Quizlet (individual flashcard vocabularies), and Canva (a designing tool).

Here are short activity ideas conducted with these apps:

- *Mentimeter* is really fun because students can go and type their answers just by using a code. It may be used for brainstorming. As the students input their words, a teacher can see a word cloud growing.

- *Quizlet* . The students may create their personal flashcard vocabularies and then they share them and everyone can reuse the links.

- *Canva* - a design tool. It can be used to design basically anything, and teachers mostly use it to make worksheets.

- *Padlet* is a tool where teachers can write down things in small text boxes until they make a board full of texts. Teachers can also add photos, videos, and even record audios straight in the Padlet.

But being digitally literate is not enough. It has its pitfalls as well. It is our responsibility to inculcate good digital habits in our learners while using technology. Being aware of false information, staying safe from cyber crimes, knowing the difference between the virtual world and the real world and using technology as a means are some of the safety measures our learners need to take.

It is the need of the modern world to empower the learners with modern skills to be able to deal with it. And teachers need to adapt the roles and techniques for that. ***Pairing and grouping tasks*** may also motivate teenagers. When we talk about collaboration, pairing and grouping activities prove to be very reliable and useful. Not only are these liked by the learners but these are the steps to promote collaboration among the learners and make them sensitive towards others' needs. Heterogeneous groups allow learners of different abilities and learning styles to come and work together. Learners learn to adjust and listen to each other. Helping the needy partners and learning from others paves the way for peer learning. This prepares them for the future workplaces which demand collaboration. Homogeneous groups are also useful where learners of same learning styles work together. By putting such learners together, different kinds of tasks can be given. If shy learners are unable to open up in a mixed ability or heterogeneous group then they can feel more confident working with learners of their similar style. And the stronger learners can be challenged with other stronger ones for more creative tasks. Whatever the grouping style is, the results are positive and scaffolding learning goes in a friendly way. Promoting communication, engaging students through group and pairwork and allowing them to voice their interests and needs will allow the teacher a better opportunity to create lessons that tailor to the needs of teenagers.

A very important thing on the part of a teacher is creating a good atmosphere in the classroom. It should be relaxing and free from criticism. A teacher should never treat teenagers like children and constantly assure that they are making progress. A good way to show the progress of students and motivate them to learn at the same time are regular revisions. Learners should know when they can expect a revision and what parts of the material will be revised.

Teenagers need to be encouraged from time to time to increase their motivation.

If the teacher creates a supportive atmosphere students will be more likely to react positively and want to take part in the learning. Experience of success is very important for them. Praising is a proof of success and success is always highly motivating. Therefore it is a good idea to increase teenagers' interest and motivation by a sensible use of praise.

Taking everything mentioned into account it may be concluded that there is not one perfect answer to the question *What can motivate teenagers?* I believe it is essential

that teachers first look at their own motivation before attempting to encourage important values in the teenagers.

Список використаних джерел:

1. Dörnyei, Z., & Kubanyiova, M. *Motivating Learners, Motivating Teachers: Building Vision in the Language Classroom*. Cambridge: Cambridge University Press, 2014.
2. Gardner, R. *Social Psychology and Second Language Learning: the Role of Attitude and Motivation*. London: Arnold, 1985.
3. Lewis G. *Teenagers*. Oxford: OUP, 2007.
4. Puchta, H. and Schratz, M. *Teaching Teenagers*. Addison Wesley Longman, 1993.
5. Ur, P. *A Course in Language Teaching*. Cambridge: Cambridge University Press, 1999.

УДК 37.371.378.614

*Sharlovych Zoia,
PhD, adiunkt, Międzynarodowa Akademia Nauk Stosowanych w Łomży, Polska*

PEDAGOGIKA RODZINNA JAKO NARZĘDZIE DYDAKTYCZNE ROZWOJU UMIEJĘTNOŚCI ZAWODOWYCH SPECJALISTÓW PIELĘGNIARKI

Abstrakcyjny. W artykule podjęto pytanie o znaczenie wykorzystania ustawicznego doskonalenia zawodowego pielęgniarek specjalizujących się w pedagogice rodzinnej w procesie edukacyjnym. Znajomość przedmiotu kształcenia zapewnia rozwój umiejętności zawodowych pielęgniarek-specjalistów oraz podkreśla integralność procesu pielęgnowania z udziałem zarówno pacjenta, jak i członków jego rodziny.

Słowa kluczowe: pielęgniarstwo specjalistyczne, pedagogika rodzinna, doskonalenie umiejętności zawodowych, proces pielęgniarstwa, ustawiczne kształcenie zawodowe.

*Шарлович Зоя
PhD, доцент Міжнародної академії прикладних наук у Ломжі, Польща*

РОДИННА ПЕДАГОГІКА ЯК ДИДАКТИЧНИЙ ІНСТРУМЕНТ РОЗВИТКУ ПРОФЕСІЙНОЇ МАЙСТЕРНОСТІ СПЕЦІАЛІСТІВ МЕДСЕСТРИНСТВА

Анотація. В статті піднімається питання щодо важливості використання в освітньому процесі безперервного професійного навчання спеціалістів медсестринства родинної педагогіки. Знання навчального предмету забезпечує розвиток професійної майстерності спеціалістів медсестринства та підкреслює цілісність медсестринського процесу із залученням до нього як пацієнта, так і членів його родини.

Ключові слова: спеціаліст медсестринства, родинна педагогіка, розвиток професійної майстерності, медсестринський процес, безперервне професійне навчання.

*Sharlovych Zoia
International Academy of Applied Sciences in Łomża (Poland)*

FAMILY PEDAGOGY AS A DIDACTIC TOOL FOR PROFESSIONAL SKILLS DEVELOPMENT OF NURSING SPECIALISTS

***Abstract.** The article raises the question of the importance of using continuous professional training of family pedagogy nursing specialists in the educational process. Knowledge of the educational subject ensures the development of professional skills of nursing specialists and emphasizes the integrity of the nursing process with the involvement of both the patient and his family members.*

***Key words:** nursing specialist, family pedagogy, professional skill development, nursing process, continuous professional education.*

Rodzina, stosunki rodzinne, wychowanie rodziny zawsze były w dziedzinie medycyny, w szczególności i pielęgniarstwa. Dla pielęgniarek ważne jest zrozumienie roli rodziny w kształtowaniu zdrowia jej członków, profilaktyce chorób oraz zrozumieniu problematyki zdrowego stylu życia. W rodzinie ustalane są podstawowe zasady relacji, wzajemnego wpływu, wzajemnego zrozumienia, wzajemnego wsparcia, wzajemnego udziału w rozwiązywaniu pilnych problemów. Jest to szczególnie ważne, jeśli w rodzinie są osoby o specjalnych potrzebach, z wadami wrodzonymi, chorobami odziedziczonymi genetycznie itp. To od rodziny zaczyna się rozwój i wychowanie dzieci, świadomość odpowiedzialności za zdrowie własne i członków rodziny [2].

Na podstawie poprzedniego badania, które dotyczyło pielęgniarek medycyny rodzinnej, wyprowadziliśmy definicję ich kompetencji zawodowych, którą interpretuje się jako cechę o charakterze integracyjno-treściowym o złożonej strukturze, która łączy w sobie zestaw wiedzy, zdolności, umiejętności, wartości, przekonań, wskazówek i cechy osobowe specjalisty, którymi się kieruje, określa cele swojej działalności zawodowej i jest w stanie wykonywać obowiązki zgodnie z charakterystyką kwalifikacji wykształcenia [13].

Kompetencje zawodowe przyszłych pielęgniarek medycyny rodzinnej interpretuje się jako integracyjno-semantyczną cechę o złożonej strukturze, która łączy w sobie zbiór wiedzy, umiejętności, zdolności, wartości, przekonań, wskazówek i cech osobowych specjalisty, kierując się określeniem celów prowadzi działalność zawodową i jest w stanie wykonywać obowiązki zgodnie z cechami posiadanymi przez wykształcenie.

Kompetencje zawodowe obejmują zarówno komponenty zawodowe, jak i zawodowo-pedagogiczne. Do kompetencji zawodowych pielęgniarek należy umiejętność wykonywania określonych zadań zawodowych, w tym badania, diagnostyki, technik manipulacyjnych, wizyt lekarskich w domu, obserwacji i opieki nad pacjentem, co zapewnia efektywność procesu pielęgnowania [3].

Rozwój zawodu jest widoczny przez zakres realizowanych przez pielęgniarki zadań, przez ich złożoność i niezależność w ich realizacji. „Praktyka nie może rozwijać się bez teorii, a rozwój każdej dyscypliny polega na dążeniu do uzupełnienia wiedzy w ślad za poszerzeniem działalności praktycznej, ponieważ charakterystyczną cechą zawodu jest opieranie sposobów realizowania praktyki za zasadach postępowania ustalonych w oparciu o wyniki badań naukowych” Pielęgniarstwo budowane na doświadczeniu, oparte na podstawach naukowych i przyjętych założeniach filozoficznych [4, 5].

W ramach kompetencji zawodowych i umiejętności pedagogicznych pielęgniarek z zakresu medycyny rodzinnej rozumieć posiadanie wiedzy, umiejętności i umiejętność prowadzenia działań edukacyjnych wśród ludności, określać potrzeby i poziom wiedzy pacjenta i jego rodziny, ich umiejętności i wykorzystanie wiedzy, wykorzystanie wszelkich mechanizmów wiedzy wychowawczej, zapewnienie szkolenia w zakresie teoretycznej i praktycznej realizacji komponentów pomocy. Pomoże to przewidzieć, zapobiec, uniknąć potencjalnych problemów pacjenta i zapewnić mu stosunkowo komfortowy stan [10, 13].

Kompetencje zawodowe i pedagogiczne pielęgniarek medycyny rodzinnej wpisują się w ich kompetencje zawodowe i łączą elementy intelektualne, praktyczne, psychologiczne, moralno-etyczne, etyczne i deontologiczne oraz komunikacyjne związane z wiedzą i umiejętnościami, a także poziom mobilności zawodowej i pedagogicznej [9, 13].

Kształcenie podyplomowe pielęgniarek specjalistycznych obejmuje studium pedagogiki pielęgniarskiej, której odrębnym przedmiotem jest pedagogika rodziny. Z pedagogiką rodziny związanych jest kilka koncepcji. Jako przykład, *pedagogika rodziny* jest działem pedagogiki, której przedmiotem jest proces kształtowania się osobowości w rodzinie, a przedmiotem są prawidłowości, sprzeczności, specyfika formacyjnego wpływu rodziny [12]. To nauczyciel musi przekazać podstawy pedagogiki rodziny, pracy z dziećmi i pomagania rodzicom w ich wychowywaniu;

relacje to subiektywne powiązania i relacje, które powstają między ludźmi z różnych grup społecznych. Związek musi przerodzić się w wzajemność. W ten sposób budowane są relacje, które są wyznacznikiem stosunku człowieka do człowieka [8];

wpływ - wpływ nauczyciela na świadomość, wolę, emocje ucznia, na organizację jego działań w interesie kształtowania wiedzy, umiejętności, zdolności, określonych cech osobowości. Czy nauczyciel może wpływać na uczniów? Tak, może, ale stopień wpływu będzie zależał od postrzegania nauczyciela przez uczniów, poziomu jego świadomości, kwalifikacji, jego zdolności do wywierania psychologicznego i pedagogicznego wpływu na inną osobę lub grupę ludzi. Poziom nauczyciela jako osoby i specjalisty musi być wysoki, aby wpływ był skuteczny [12];

dialog - forma wymiany informacji, myśli, uwag pomiędzy dwoma lub więcej uczestnikami poprzez komunikację przemówienia (werbalną) i niewerbalną (działania, gesty, postawa, cisza). Dzięki technice dialogu nauczyciel będzie mógł między wychowawcą a uczniem, który rozwija się w celu rozwiązania problemu społeczno-moralnego, musi przerodzić się w dialog między uczniem a sobą samym, którego wynikiem jest jego samostanowienie w tym sytuacja behawioralna. Komunikacja dialogowa - wspólna dyskusja na temat sytuacji lub problemu przez wszystkich równorzędnych uczestników; komunikacja oparta na dialogu. W procesie edukacyjnym nauczyciele szeroko używają mowy dialogicznej;

rodzina to niewielka grupa ludzi, centrum społeczeństwa, składające się z żonatych mężczyzn i kobiet, ich dzieci, innych osób związanych z rodziną, małżonków, krewnych. To stabilna forma relacji międzyludzkich w życiu codziennym;

Rodzina pełni *główne różne funkcje rodziny* w procesie życia. Materialno-ekonomiczną funkcją rodziny jest wypełnienie budżetu rodzinnego, zapewnienie udziału w produkcji społecznej, zdobycie zawodów, przywrócenie sił utraconych w produkcji). Funkcją mieszkaniową jest zapewnienie mieszkania, sprzątanania, remontu domu). Narodziny dzieci w rodzinie zapewniają funkcję reprodukcyjną, która zapewnia kontynuację rodziny. Funkcja komunikacyjna ma na celu tworzenie korzystnego mikroklimatu rodzinnego, komunikację wewnątrzrodzinną, budowanie relacji, korzystanie z mediów, literatury, sztuki). Funkcja wychowawcza ma na celu kształtowanie osobowości dziecka, co przyczynia się do przekazywania doświadczeń społecznych zdobytych przez starszych członków rodziny). Funkcja rekreacyjna zapewnia aktywny wypoczynek poprzez organizację czasu wolnego w celu przywrócenia fizycznych i psycho-emocjonalnych zasobów każdej osobie w rodzinie. Rzetelność, pomoc, wsparcie w rodzinie zapewniane jest poprzez funkcję ochrony psychologicznej. Rodzina zapewnia bezpieczeństwo fizyczne, opiekę nad małoletnimi, starszymi i chorymi, warunki socjalizacji dzieci i młodzieży, a przede wszystkim łączy swoich członków z poczuciem miłości, wspólnoty i daje możliwość dzielenia się z innymi trudnościami i radości życia. Ważne jest, aby nauczyciel rozumiał semantyczny ładunek funkcji w określonej rodzinie, badając które, można zobaczyć, które elementy w niej są niedostatecznie zaimplementowane [6].

Bardzo ważnym jest *rodzinny styl wychowania* - najbardziej typowe sposoby przywracania rodziców dziecku, stosowanie określonych narzędzi i metod wpływania na dziecko w procesie wychowania w rodzinie; konkurencyjny (rozwijanie w każdym dziecku chęci realizacji marzeń); rozważny (dzieci nie forsują, ale dają wybór rzeczywistości, analizują błędy); ostrożności (rodzice „potrzęsają” dzieckiem, zaspokajają wszystkie jego zachcianki); kontrolowanie (sztywny styl kontroli nad działaniami dziecka); współczujący (gdy nie ma jedności w rodzinie, dzieci nie mają

za kim naśladować, wcześniej zaczynają dorastać); harmonijny (rodzice zwracają uwagę na dzieci w rodzinie, dzieci w tej rodzinie są pożądane). Nauczyciel, zapoznając się ze stylem wychowania w rodzinie w rozmowie z rodzicami, zgodnie z wynikami obserwacji, lepiej rozumie, czego dziecku brakuje, jak budować relacje z dzieckiem oraz jakie metody oddziaływania, wsparcia i zachęty powinny być wykorzystywane w procesie edukacyjnym.

Klimat psychologiczny rodziny to nieustanny nastrój emocjonalny panujący w rodzinie. Tworzy się na cechach każdej osoby, umiejętności budowania relacji w rodzinie. Nauczyciel musi znać specyfikę klimatu psychologicznego w rodzinach uczniów, ponieważ przyczynia się to do zrozumienia stanu dziecka, jego zdolności postrzegania materiału edukacyjnego, stanu wewnętrznego. Jeśli nauczyciel zauważy dyskomfort w stanie psycho-emocjonalnym dziecka, powinien porozmawiać z rodzicami, czyli dzieckiem, aby pomóc w rozwiązaniu problemów.

Powiązania interdyscyplinarne pedagogiki to powiązania pedagogiki z innymi naukami, które pozwalają lepiej poznać fakty, zjawiska i procesy pedagogiczne. Posiadanie wiedzy z dziedzin wiedzy pedagogicznej, psychologii, socjologii itp. pozwala nauczycielom stworzyć całościowy system nauczania i edukacji.

Ważnym jest cel edukacji - pragnienie społeczeństwa, aby kształtować i kształcić właściwości harmonijnej osobowości, która przyczyni się do rozwoju społeczeństwa. Zadaniem nauczyciela jest poszukiwanie form, metod i środków kształcenia uczniów.

Podajmy przykłady praktycznego wykorzystania wiedzy i umiejętności wynikających ze studiowania treści z zakresu pedagogiki rodziny dla pielęgniarki.

W trakcie studiów z pedagogiki rodziny studenci zdobywają wiedzę, umiejętności, zdolności, określone kompetencje, które pomogą im poruszać się w praktycznych sytuacjach i zastosować je w przyszłości w działalności zawodowej.

W procesie kształcenia praktyczne wykorzystanie wiedzy i umiejętności uczniów, będące efektem przestudiowania treści pedagogiki rodziny, pomoże studentom radzić sobie z zadaniami stawianymi przez nauczyciela w wykonywaniu samodzielnej pracy. Przykład:

1. Zrób stół: teoretyczne przepisy dotyczące dydaktyki i wychowania rodzinnego.

Numer sekwencji	Imię nazwisko nauczyciela	Lata życia	Publikacje (książki lub artykuły)	Podstawowe przepisy dotyczące wychowania i edukacji dziecka w rodzinie
1	2	3	4	5
1.				
2.				

2. Opisywać (na piśmie) sytuacje życiowe metodami konwersacji, przykładami, kreowaniem sytuacji pedagogicznej itp.

3. Napisz historię pedagogiczną na temat: „Tradycje wychowania we własnej rodzinie”.

4. Napisz 2 wypowiedzi z prac znanych nauczycieli o ojcu i matce i ujawnij ich istotę.

5. Znajdź przysłowia i powiedzenia o ojcu i matce.

6. Znajdź przykłady sytuacji pedagogicznych, które mogą powodować konflikt między dziećmi a rodzicami i opracuj zalecenia dotyczące jego rozwiązania.

Wykonując takie zadania, studenci głębiej zapoznają się z materiałem edukacyjnym z zakresu pedagogiki rodziny, szeroko rozumieją jej problematykę.

Podczas praktycznej lekcji lub seminarium nauczyciel, wykorzystując umiejętności zawodowe, angażuje uczniów w praktyczną realizację zadań i sytuacji pedagogicznych. Tutaj ważne jest, aby stosować metody konwersacyjne, grę biznesową, „burzę mózgów”, „mikrofon”, pracować w małych grupach.

Na przykład, nauczyciel rozwija lub angażuje uczniów w tworzenie gry biznesowej. Temat jest ustalony, scenariusz jest opracowany, aktorzy są przypisani, przedstawiane są opcje rozwiązania problemu, analizowana jest sytuacja i działania każdego z nich, wyciągane są wnioski i na podstawie nabytej wiedzy dokonywana jest ocena pedagogiczna. Uczniowie mogą pełnić rolę nauczyciela, ucznia, ojca ucznia, matki ucznia, babci ucznia, kolegów z klasy itp. Może istnieć inna opcja, kiedy uczniowie sami wymyślają sytuację i kierują procesami myślowymi, aby rozwiązać sytuację.

Nauczyciel może poprosić uczniów o rozmowę z rodzicami i opisanie dialogu wywiadów z rodzicami (wskazując typ rodziny) na temat ich strategii wychowywania dzieci w rodzinie. Wykonując to zadanie, uczniowie uczą się rozpoznawać typy rodzin; zapewnić rodzinom pomoc psychologiczną i pedagogiczną.

Przygotowując się do lekcji praktycznej, nauczyciel może zaproponować pracę w małych grupach. Każda grupa ma te same zadania, ale są tworzone warunki, w których każda grupa pracuje oddzielnie. Na przykład grupa powinna zidentyfikować i przeanalizować wiek dziecka jako czynnik ryzyka konfliktu. Przeanalizuj konkretne sytuacje pedagogiczne i opracuj sposoby zapobiegania konfliktom i konstruktywnego przezwyciężania konfliktu. Po wykonaniu zadania uczniowie zgłaszają swoje wyniki. Ponieważ grupy pracowały niezależnie, wyniki mogą być różne. Po wykonaniu wszystkich grup przeprowadzana jest analiza wyników.

Taka konstrukcja praktycznej lekcji z wykorzystaniem nowoczesnych technologii edukacyjnych stwarza uczniom możliwość opanowania kompetencji rozwiązywania problemów rodzinnych i wychowania w rodzinie.

Zadania i sytuacje do rozwiązania przez uczniów. Sytuacja 1. Marysia zawsze przychodziła do szkoły uśmiechnięta. Miała na sobie czyste, wyprasowane ubranie.

Marysia dobrze się uczyła, brała czynny udział w życiu klasy. W domu oprócz niej jest młodszy brat i siostra. Niedawno nauczyciel zauważył, że Marysia jest nie zebrana na zajęciach, rozproszona, często przychodzi z niedokończonymi zadaniami domowymi, nie jest gotowa na zajęcia. Podczas rozmowy z dziewczyną nauczycielka dowiedziała się, że jej mama poszła zaopiekować się chorą babcią, która mieszka gdzie indziej. Tata nie radzi sobie z domem, nie ma czasu na zajmowanie się dziećmi. Wracał do domu pijany od kilku dni. Dziewczyna martwi się o swoją babcię, tęskni za matką i chce, żeby przyszła wcześniej.

1. Jakie problemy zaostrzyły tę sytuację i jak opóźnia się ona w wychowaniu dziecka?

2. Przeanalizuj zachowanie dziecka. Zastanów się, które umiejętności samokontroli są dobrze rozwinięte, a które nie wystarczają.

3. Jakie metody należy zastosować, aby rozwinąć u dzieci umiejętności samokontroli w procesie uczenia się? 4. Jak możesz wpłynąć na sytuację w rodzinie.

Sytuacja 2. Bożena jest w 8 klasie. Ma matkę, ojca, młodszą siostrę i brata. Rodzice przy ogniskach pracują, wieczorem zmęczeni pracą wracają do domu. Nie mają złych nawyków. Jednak w rodzinie nie ma jedności. Każdy żyje sam. W rodzinie nie ma zwyczaju wspólnego siedzenia przy stole, każdy je oddzielnie. Rodzina nie planuje wakacji. Wieczorem wszyscy w swoim pokoju oglądają telewizję, czytają lub przeglądają sieci społecznościowe przez telefon. Niedawno ojciec opuścił rodzinę i zamieszkał z inną kobietą. Bożena próbowała podejść do matki, żeby porozmawiać. Ale mama zawsze odpowiada, że jest zmęczona po pracy i chce odpocząć. Rano mama spieszy się do pracy i też nie chce rozmawiać.

Dziewczyna zamknęła się, nieustannie myślała, czuła się samotna. Pewnego dnia, kiedy pochylała się, żeby pocałować matkę, matka ją zatrzymała: „Nie lubię czułości, teraz nie do nich”. Bożena tęskni za ojcem, chce, żeby wrócił. Mama stała się bardzo nieskrępowana, krzyczy, woła po imieniu, a czasami może uderzyć.

1. Przeanalizuj sytuację życia rodzinnego, w których żyje Bożena.

2. Określić charakter relacji między dorosłymi a dziećmi w każdej sytuacji.

3. Jak specyfika relacji rodzinnych wpływa na kształtowanie osobowości?

4. Oceń tradycyjne relacje w swojej rodzinie, relacje między dorosłymi i dziećmi.

Zatem praktyczne wykorzystanie wiedzy rozwija umiejętności i zdolności studentów s słuchaczy kształcenia podyplomowego. Efekt studiowania treści pedagogiki rodziny oraz ukształtowanie kompetencji zawodowych i pedagogicznych stwarza chęć stosowania pedagogiki rodziny w działalności zawodowej absolwentów.

Dokonałiśmy również analizy podręczników służących do studiowania treści pedagogiki rodziny.

Książka „Pedagogiką rodziny” ma bezpośredni związek z pedagogiką rodziną. Książka została wydrukowana w Gdańsku przed drukarnię Krysa Krzysztofa Przybylskiego w 2019r. Autor książki „Pedagogiką rodziny” dr. hab. Marek Marchewski. Książka jest własnością intelektualną Wyższej Szkoły Społeczno-Ekonomicznej w Gdańsku prac z pedagogiki (redaktor serii dr. hab. Roman Gawrych) [6].

Treść książki zawiera dwie części materiałów do wykładów i ćwiczeń praktycznych. Pierwsza część wykładu „Pedagogiczno-pastoralna propedeutyka pedagogiki rodziny” zawiera informacje: miłość odpowiedzialna; środowisko odpowiedzialnego przekazywania życia; przygotowanie do małżeństwa i rodziny; rodziny w świetle pedagogiki pastoralnej; rola katolickich wspólnot eklezjalnych w wychowaniu do małżeństwa i rodziny. Drugi rozdział „Dom” zawiera następujący tematy: budowanie domu; funkcje domu; symbolika domu; domowy Kościół; dom – miejsce dziecka i dzieciństwa. Trzeci rozdział „Rodzice – rodzina - dziadkowie” zawiera następujący tematy: rodzice; rodzina i powiązania rodzinne; rodzina w kontekście przemian; rodzice a dzieci; dziadkowie. Czwarty rozdział „Wychowanie w rodzinie i wychowanie do rodziny” zawiera następujący tematy: ontyczne podstawy wychowania w rodzinie i do rodziny; wychowanie rodzinne a inne podmioty ; wychowania; środowiska rówieśniczego w rodzinnym wychowaniu młodego pokolenia [6].

Druga część materiałów do zajęć praktycznych „Pedagogiką rodziny. Materiały do ćwiczeń” zawiera identyczne rozdziały, jako dla wykładów i mają praktyczne znaczenie. Recenzenci książki „Pedagogiką rodziny” ks. prof. zw. dr. hab. Edward Waławander i dr. hab. Paweł Skrzydłowski [6].

Książka jest przydatna dla nauczycieli, uczniów, psychologów, pracowników socjalnych, zwykłych obywateli. Książka przedstawiona jest w naukowym, ale przystępnym języku. Polecam zapoznać się i studiować.

Antonova O.E., Sharlovyh Z.P. Kompetencje zawodowe i pedagogiczne pielęgniarek medycyny rodzinnej: istota, struktura, technologia tworzenia: monografia. - Żytomierz: Wydawnictwo Polissia, 2016. – 258r Zalecany do druku przez Radę Naukową Uniwersytetu Państwowego im. Iwana Franki w Żytomierzu z dnia 30.09.2016 r., Protokół nr 2. Monografia analizuje stan problemu kształtowania kompetencji zawodowych i pedagogicznych przyszłych pielęgniarek medycyny rodzinnej. Model kształtowania kompetencji zawodowych i pedagogicznych pielęgniarek medycyny rodzinnej w procesie przygotowania zawodowego jest naukowo uzasadniony i opracowany, istota i interakcja podstawowych pojęć „kompetencje zawodowe i pedagogiczne”, „kształtowanie kompetencji zawodowych i pedagogicznych pielęgniarek medycyny rodzinnej” w procesie szkolenia zawodowego

”; określa się kryteria i wskaźniki poziomu kształtowania kompetencji zawodowych i pedagogicznych pielęgniarek medycyny rodzinnej w procesie przygotowania zawodowego; Przedstawiono technologię kształtowania kompetencji zawodowych i pedagogicznych pielęgniarek medycyny rodzinnej w procesie przygotowania zawodowego (treść, formy i metody). Monografia skierowana jest do naukowców, studentów, studentów, doktorantów, doktorantów, nauczycieli szkół wyższych [1].

Książka „Pedagogika” w redakcji naukowej Zbigniewa Kwiecińskiego i Bogusława Śliwerskiego gotowana przez Ministerstwo Edukacji Narodowej i sportu i wydrukowana wydawnictwem Naukowym PWN SA w Warszawie w 2003r. Pierwsza część podręcznika akademickiego ma w spisie treściowym przedmowę, napisanej autorem Zbigniewem Kwiecińskim. Dalej mieście trzy części. Pierwsza część «Pedagogika jako nauka» napisana Krzysztofem Rubachą zaczyna się wstępem od autora i wkluczają trzy rozdziały. Pierwszy rozdział „Edukacja jako przedmiot pedagogiki i jej subdyscyplin” ujawnia pojęcie pedagogiki i związek pedagogiki z innymi naukami. Drugi rozdział „Metody zbierania danych w badaniach pedagogicznych” ujawnia szczegółowo jakościowe (ogólna charakterystyka metod jakościowych, obserwacja etnograficzna, wywiad, analiza archiwów, cech wspólnych badań jakościowych) i ilościowe (ogólna charakterystyka metod ilościowych) metody, oraz strategie łączenia badań jakościowych i ilościowych. A także metody zbierania danych a typy badań pedagogicznych. Trzeci pedagogicznych rozdział „Budowanie teorii pedagogicznych” szczegółowo opisuje paradygmatu nauk społecznych, budowanie teorii pedagogicznych a kierunki rozwoju teorii pedagogicznej [7].

Wniosek. Tak więc na podstawie badań autorów krajowych i zagranicznych dochodzimy do wniosku, że pedagogika rodzinna ujawnia istotne składowe wiedzy, zdolności, umiejętności, kompetencji dla działań pielęgniarki. Stawiamy hipotezę, że dalsze badania przyniosą oczekiwane rezultaty w zakresie kształtowania umiejętności zawodowych pielęgniarek-specjalistów.

Lista wykorzystane źródła:

1. Antonova OE, Sharlovnych ZP *Kompetencje zawodowe i pedagogiczne pielęgniarek medycyny rodzinnej: istota, struktura, technologia tworzenia: monografia.* Żytomierz: Wydawnictwo Polissya, 2016. 258r.
2. *Edukacja zdrowotna w praktyce pielęgniarskiej, (red.) Sierakowska M., Wrońska I., PZWL, Warszawa 2015.*
3. Jolanta Bielawska *Kompetencje zawodowe pielęgniarki Zeszyty Naukowe Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej im. Witelona w Legnicy ISSN 1896-8333 nr 8/2012.*
4. W. Ciechaniewicz, J. Górąjek-Jóźwik, *Filozofia i teorie pielęgniarstwa, red. J. Górąjek-Jóźwik, Wydawnictwo Czelej, Lublin 2007, s. 384.*
5. *Człowiek istota społeczna, Aronson E., Wyd.12. PWN, Warszawa 2019*
6. *Marczewski, Marek. Pedagogika rodziny: wykład, ćwiczenia. Gdańsk: Wyższa Szkoła Społeczno-Ekonomiczna, 2019, 467 s.*

7. *Pedagogika. Podręcznik akademicki, (red.) Kwieciński Z., Śliwerski B. PWN, Warszawa 2019*
8. *Pedagogika ogólna. Podstawowe prawidłowości, Śliwerski B., Impuls, Kraków 2012*
9. *Pedagogika opiekuńcza. Przeszłość- terażniejszość – przyszłość. (red.) Jundziłł E., Pawłowska R. Wydawnictwo Harmonia, Gdańsk 2015*
10. *Pedagog wobec osoby chorego, (red.) Jundziłł E., Pawłowska R., Wydawnictwo Harmonia, Gdańsk 2010*
11. *Pedagogika: podręcznik dla szkół medycznych / Pod red. Wiesławy Ciechanowicz, Warszawa : Wydawnictwo Lekarskie PZWL, 2000, 274 s.*
12. *Pedagogika rodziny: podejście interdyscyplinarne / Red. Janusz Mariański, Marek Marczewski. Gdańsk: Wyższa Szkoła Społeczno-Ekonomiczna, 2015. 379 s.*
13. Шарлович З.П. *Формування професійно-педагогічної компетентності медичних сестер сімейної медицини в процесі фахової підготовки: дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04. Житомир, 2015. 338с. URL: http://eprints.zu.edu.ua/18684/1/dys_Sharlovyuch.pdf.*

УДК 377.1

Дубовик Оксана
*ВСП «Львівський навчально-науковий центр професійної освіти»
Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова
Львів, Україна*

ДУАЛЬНА СИСТЕМА ПРОФЕСІЙНОЇ ОСВІТИ

Анотація. У статті розкривається актуальність впровадження дуальної системи професійної освіти. Підкреслюється, що це поширена та визнана в усьому світі форма підготовки висококваліфікованих кадрів, яка усуває основний недолік традиційних форм та методів навчання – розрив між теорією та практикою.

Ключові слова: дуальна освіта, кваліфікований спеціаліст, професійна підготовка, підприємство, професійні компетенції

Dubovyk Oksana
*SSS «Lviv Educational and Scientific Center for Vocational Education»
at M. P. Drahomanov National Pedagogical University
Lviv, Ukraine*

DUAL SYSTEM OF PROFESSIONAL EDUCATION

Abstract. The article reveals the relevance of the implementation of the dual system of professional education. It is emphasized that this is a widespread and globally recognized form of highly qualified specialists' training, which eliminates the main drawback of traditional forms and methods of training - the gap between theory and practice.

Keywords: dual education, qualified specialist, professional training, enterprise, professional competencies

Дуальна система професійної освіти – це поширена та визнана в усьому світі форма підготовки висококваліфікованих кадрів, яка усуває основний недолік традиційних форм та методів навчання – розрив між теорією та практикою.

Для нашої країни це порівняно новий напрям досліджень, який все більше привертає увагу як науковців, так і практиків. Проблеми сучасних процесів розвитку дуальної освіти висвітлено в працях І. Гардабхадзе, І. Коркуна, Л. Кримчак, Н. Куделі, О. Кушнірецької, В. Лук'янихіна, Л. Марценюк, С. Помінчук, І. Тесленко, О. Яковчук та ін. Так, сутність німецької моделі дуальної освіти та перші кроки щодо впровадження дуальної освіти в Україні проаналізовано Т. П'ятничук. Позитивні наслідки дуальної форми навчання з'ясував М. Кучинський, наголошуючи на її можливостях у реалізації власних освітніх траєкторій та забезпеченні мобільності молоді на ринку праці. Загалом, вчені розглядають дуальну систему як інноваційний тип освіти, що передбачає поєднання навчання в освітніх закладах із навчанням на робочих місцях на підприємствах, в установах та організаціях для набуття певної кваліфікації, яке відбувається на основі договору про здійснення навчання за дуальною формою здобуття освіти.

У педагогічній науці поняття «дуальна система» вперше було використано у ФРН у середині 1960-х рр. для позначення такої форми організації професійного навчання, яка забезпечувала тісну взаємодію професійного навчання з виробничою сферою та своєчасне реагування на зміну потреб та облік тенденцій розвитку ринку праці [3, с. 17–20.]. У 1969 р. було прийнято загальнонаціональний Закон про професійну освіту, яким закладено основу співробітництва між роботодавцями, профспілками та урядом з метою сприяння здобуття професійної підготовки та кваліфікації на компетентнісній основі. Нині підприємства Німеччини щорічно укладають близько півмільйона угод про надання професійної освіти та інвестують у цю галузь біля 28 мільярдів євро. Усі роботодавці вважають, що здобувачі освіти мають отримувати ґрунтовні теоретичні знання та практичні навички ще під час навчання у закладі освіти. Також роботодавці мають можливість впливу на зміст освітніх програм, беруть участь у різних проектах, пов'язаних із середньою професійною освітою, співпрацюють зі школами з метою ранньої професійної орієнтації, самовизначення учнів і їх працевлаштування. Підприємства покривають всі видатки, пов'язані з процесом виробничого навчання, виплачують грошові винагороди учням за використання їхньої праці. В цьому процесі задіяні понад 640 тисяч німецьких підприємств (80 % учнівських місць надають малі й середні підприємства). Підприємства повинні мати не тільки все необхідне обладнання для навчання, а й надавати соціальні знання, навчати етичним нормам, прийнятим у певній галузі [1].

Після отримання свідоцтва про закінчення неповної середньої школи чи атестата про середню освіту випускник у Німеччині може продовжити навчання

в загальноосвітній гімназії або ж отримати професію. Для цього існують такі можливості: професійне спеціалізоване училище, де, зазвичай, пропонують повний навчальний тиждень, рік теоретичної професійної підготовки та курс навчання за «дуальною системою». Усі випускники середніх шкіл зобов'язані мати професійну підготовку, що слугує базою для підвищення кваліфікації, отримання звання майстра та створення власного підприємства. Завдання професійного училища полягає у доповненні навчання на підприємстві спеціальними теоретичними знаннями та підвищенні загальноосвітнього рівня учнів.

Класична німецька дуальна система, що поєднує освіту з виробничим навчанням, вважається всесвітньо зразковою та експортована в багато країн світу. Співпраця з Німеччиною щодо впровадження дуального навчання здійснюється більш ніж у 100 країнах світу. У соціальному плані це механізм реалізації соціального партнерства держави, роботодавців, профспілок і різних громадських об'єднань з підготовки висококваліфікованого персоналу відповідно до потреб ринку праці.

Прийняття у 1999 р. Болонської декларації знаменувало новий етап розвитку дуальної системи – у 28 країнах Європи здійснюється дворівнева підготовка в рамках отримання дуальної освіти на рівні бакалаврату та магістратури.

В Україні концепція підготовки фахівців з дуальною формою отримання освіти була прийнята у 2017 р. [4; 5]. Водночас треба відмітити, що для вітчизняної професійної освіти дуальне навчання не нове явище: його коріння сягає у фабрично-заводське учнівство (ФЗУ) та ремісничі училища, коли у 50-60-тих роках минулого сторіччя школи ФЗУ успішно вирішували завдання професійної підготовки робітників, а на промислових підприємствах створювалися навчальні цехи, у яких працювали учні загальноосвітніх шкіл за умов, абсолютно наближених до виробничих. У сфері вищої освіти з 60-х років минулого століття були організовані ВТНЗ – вищі технічні навчальні заклади, заводи, де на базі великих промислових підприємств велася підготовка інженерів із числа працівників даного підприємства або близьких за профілем підприємств. Навчальний процес відрізнявся органічним поєднанням теоретичних занять із виробничою роботою за фахом на підприємстві протягом усього терміну навчання в 5–6 років. Співвідношення часу роботи на виробництві та навчальних занять було однакове, випускники захищали дипломний проект та отримували диплом єдиного для вищої школи зразка [1, с. 99].

Дослідження показало, що в Україні застосовують дві моделі дуальної форми здобуття освіти – модель із інтегрованою практичною підготовкою та із

інтегрованою професійною діяльністю. Перша модель передбачає поєднання періодів навчання у ЗВО та на підприємстві (установі) для здобувачів першої вищої чи фахової передвищої освіти. Другу модель розроблено для поєднання навчання у ЗВО та на підприємстві (установі) для тих, хто вже здобув фахову передвищу або першу вищу освіту, працює за фахом і має бажання продовжити навчання за певним профілем [2]. Переважно у вітчизняних закладах освіти застосовується модель із інтегрованою практичною підготовкою. Перехід на дуальну форму відбувається з 3-4 курсу або з 1 курсу магістратури, при тому варіанти організації навчального процесу та графік чергування періодів навчання в закладі освіти й на підприємстві (установі) різняться залежно від специфіки підготовки або потреб підприємства (установи).

Для якісної організації дуального навчання необхідно, щоб теоретична база була прив'язана до прикладів реальної практики і до практичних завдань; було забезпечено занурення студентів у професійну діяльність у період проходження практики; кількість часу на освоєння теоретичних знань і практичних навичок не перевищувало 40 годин на тиждень; процентне співвідношення теоретичного і практичного навчання було таким: 20–25% – теорія, 80–75% – практика.

У механізмі дуальної системи підготовки закладено вплив на особистість студента, створення нової психології майбутнього фахівця; впроваджується принцип індивідуалізації практичної підготовки та наближеності її змісту до реальних умов суб'єктів господарювання, що виявляється у максимальній орієнтації завдань на практику, курсових і дипломних робіт – на умови господарювання та вимоги підприємств й організацій – майбутніх потенційних місць працевлаштування випускників. Дуальна система навчання створює високу мотивацію здобуття знань; зацікавленість керівників установ у практичному навчанні трудового колективу. Навчальний заклад, який працює у тісному контакті зі підприємствами й установами, враховує вимоги, які висуваються майбутнім фахівцям у процесі навчання;

Структурний зміст дуально-орієнтованої підготовки у ЗВО включає: *практико-технологічний рівень*, на якому дуальне перетворення системи діяльності у процесі навчання постає як технологічно організований освітній процес й *професійно-особистісний рівень*, який відображає суб'єктний результат освіти як сукупність професійних та особистісних якостей та характеристик, якими повинен володіти майбутній спеціаліст (особистісно-професійна компетентність).

Отже, дуальна система освіти – це узгоджена взаємодія освітньої та виробничої сфер із підготовки фахівців, побудована на єдності трьох методологічних основ: аксіологічному (паритетність гуманістичного та

технологічного), онтологічному (компетентнісний підхід), технологічному (практична підготовка до професійної діяльності).

Список використаних джерел:

1. Балута Т. П. Дуальність освіти як фактор модернізації сучасного суспільства. *Перспективи. Соціально-політичний журнал*. 2021. № 1. С. 98-102.
2. Бойчевська І. Роль системи дуальної освіти у професійній підготовці молоді у Німеччині. URL: <https://nmcpto.sumy.ua/wp-content/uploads/2017/04/Дуальна-система-Німеччини.pdf>.
3. Дуальна форма здобуття освіти у закладах вищої та фахової передвищої освіти очима роботодавців: аналітичний звіт / Бучинська О. В., Давліканова О. Б., Лилик І. В., Чайковська А. Б. Київ, 2020. 98 с. URL: https://mon.gov.ua/storage/app/media/rizne/2020/11/10/Dualna_2_2%20edit%206-11.pdf.
4. Есенина, Е. Ю. О модели профессионального образования с учетом опыта Германии и Финляндии. *Профессиональное образование. Столица*. 2014. № 11. С. 17–20.
5. Про впровадження елементів дуальної форми навчання у професійну підготовку кваліфікованих робітників : наказ М-ва освіти і науки України від 23.06.2017 р. № 916. URL: <https://osvita.ua/legislation/proftech/56443/>
6. Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про схвалення Концепції підготовки фахівців за дуальною формою здобуття освіти» від 19 вересня 201 р. № 660-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/660-2018-p>

УДК [004.032.6:070:654.19]-047.22:37.091.321:811.11

*Кубська Лариса, викладач
Відокремлений структурний підрозділ
«Львівський навчально-науковий центр професійної освіти»
Національного педагогічного університету
імені М. П. Драгоманова,
м. Львів, Україна*

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ МЕДІАІМУНІТЕТУ ПЕДАГОГІВ В УМОВАХ ВІЙНИ

Анотація. У статті розглянуто значення медіаграмотності для педагогічних працівників після повномасштабного вторгнення російського агресора. Визначено складові медіаіmunітету сучасного педагога та особливості його формування в умовах фізичної та інформаційної війни.

Ключові слова: медіаосвіта, медіаграмотність, медіаіmunітет, педагогічні працівники, інформаційна війна

*Kubska Larysa
Lecturer, Separate Structural Subdivision
«Lviv Educational and Scientific Center for Vocational Education»
Dragomanov National Pedagogical University
Lviv, Ukraine*

FEATURES OF THE FORMATION OF MEDIA IMMUNITY OF TEACHERS IN THE CONDITIONS OF WAR

Abstract. *The article considers the importance of media literacy for teaching staff after the full-scale invasion of the Russian aggressor. The components of the media immunity of a modern teacher and the peculiarities of its formation in the conditions of physical and information war are determined*

Key words: *media education, media literacy, media immunity, teaching staff, information warfare.*

Медіаосвіта допомагає усвідомити способи використання масової комунікації в суспільстві; аналізувати медіатексти та критично оцінювати запропоновані в них цінності, політичні, соціальні, зокрема освітні, комерційні та культурні інтереси, а також створювати і поширювати через мережу власні медіатексти.

Значення медіаосвіти педагогів в умовах фізичної та інформаційної війни суттєво зросло. Одним із надважливих викликів сьогодення є формування медіаімунітету на основі медіаграмотності та критичного мислення, що стало питанням національної безпеки. Крім цього, освітяни змушені освоювати ресурси, інструменти й платформи, щоб адаптувати формат кожного заняття до онлайн-навчання.

Медіаосвіта в Україні забезпечується шляхом реалізації основних положень, сформульованих у Концепції впровадження медіаосвіти в Україні, головним завданням якої є *сприяння формуванню*:

- *медіаінформаційної грамотності* (комплексу умінь, знань, розуміння і відносин, що дозволяють безпечно користуватися медіа; мати базові знання щодо різних видів контентів; використовувати можливості, які з'явилися з розвитком ІКТ; сформованого алгоритму дій щодо захисту власної інформації в мережі);

- *медіаімунітету* особистості (здатність абстрагуватися від агресивного медіасередовища і шкідливим інформаційним впливам; знання і вміння, що необхідні для захисту психологічного здоров'я при споживанні інформаційного продукту, відсіювання інформаційного сміття та виявлення прихованих деструктивних впливів);

- *рефлексії і критичного мислення* як психологічних механізмів, що забезпечують усвідомлене використання інформації й самостійний вибір тактики взаємодії з тим чи іншим медіаресурсом; критичних знань щодо адекватного критичного осмислення змісту інформації та мети її поширення, що допоможуть розвинути здатність протистояти деструктивним впливам у мережі);

- *здатності до медіаторчості та спеціалізованих аспектів медіакультури* [2].

За умов війни перед педагогічними працівниками постало завдання навчитися швидко розрізняти дезінформацію, протистояти їй, а також вчити цьому інших.

Мета статті – проаналізувати значення медіаграмотності для педагогічних працівників після повномасштабного вторгнення російського агресора, визначити складові медіаіммунітету сучасного педагога та особливості його формування, враховуючи виклики сьогодення.

Актуальність цього питання засвідчують дослідження, що присвячені медіаосвіті та медіаграмотності, зокрема О. Мороз, О. Рудь, І. Наумук, В. Різун, В. Іванова, Г. Онкович, О. Волошенюк, Б. Потятиника та інші.

До часу російської агресії у сфері медіаграмотності спостерігалися три типи активностей: навчальні програми; фактчекінг/протиція дезінформації/ декодування фейкових новин; створення контенту з медіаграмотності [4].

В умовах інформаційної війни акценти змістилися, адже вимогами часу є спростування фейків російської пропаганди та верифікація інформації.

Протистояти такій формі агресії може тільки медіаграмотна людина зі сформованим медіаіммунітетом, що є одним із завдань медіаосвіти.

Складовими медіаіммунітету сучасного педагога є здатність абстрагуватися від агресивного медіасередовища і шкідливого інформаційного впливу; знання і вміння, що слугують для захисту психологічного здоров'я при споживанні інформаційного продукту, відсіювання інформаційного сміття та виявлення прихованих деструктивних впливів в середовищі учнів і студентів [3].

В умовах війни на перше місце вийшли вміння аналізувати джерела інформації та звертати увагу на фаховість експертів, розрізняти інформаційні вкиди агресора, фейки російської пропаганди та візуальну агресію у ЗМІ та соцмережах, бачити небезпеку не лише в перекрученій інформації, але й у розсіюванні паніки.

Важливо у щоденній практиці довіряти лише офіційним джерелам інформації. Для їх пошуку в Україні складено список офіційних джерел інформації під час війни з росією [5].

Офіційними джерелами часто нехтують через запізнілу інформацію, але це пов'язано з тим, що вона перевірена та має завданням не нашкодити ні цивільним, ні військовим українцям, а також зберегти психічне здоров'я.

В умовах війни люди намагаються прискіпливіше ставитися до інформації, яку споживають.

Після повномасштабного вторгнення чимало педагогів активували навички медіаграмотності та критичного мислення й допомагали кіберполіції моніторити ворожі платформи, знаходити фейкові акаунти і сповіщати про них [1].

Проте освітянам потрібно розвивати навички фактчекінгу. Адже особливістю роботи педагогічних працівників у період інфодемії постправди є врахування поширення дезінформації, яка апелює до емоцій аудиторії, нехтуючи об'єктивними фактами.

Аналіз і формування інформаційного поля в Україні особливо важливий для того, щоб розуміти де безпечно брати інформацію, розуміти і протистояти ворогу на інформаційному фронті. Такі знання необхідні педагогам для особистого використання, а також для того, щоб впроваджувати медіаграмотність серед молоді.

Загострення потреби в інтенсифікації розвитку медіаосвіти зумовлено необхідністю протистояти необдуманому користуванню потенціалом медіапростору.

Медіа потужно й суперечливо впливають на освіту молодого покоління, часто перетворюючись на провідний чинник його соціалізації, стихійного соціального навчання, стають засобом дистанційної і джерелом неформальної освіти. До цього додаються недосконалий захист дитини від медіаконтенту, що може шкодити її здоров'ю та розвитку, відсутність механізмів ефективної саморегуляції інформаційного ринку, які не допускали б недоброякісної медіапродукції, низькоморальних ідеологем та цінностей, інших соціально шкідливих інформаційних впливів.

Отже, значення медіаграмотності педагогічних працівників після повномасштабного вторгнення російського агресора зросло і стало частиною захисних механізмів українського суспільства. Освітяни виконують надважливу місію, адже вивчають самі й допомагають молоді розвинути навички медіаграмотності та критичного мислення, використовують ресурси, інструменти й платформи, щоб адаптувати формат кожного заняття до онлайн-навчання.

Медіаосвіта, формування медіаграмотності є пріоритетними і чимало організацій та інституцій допомагають із їх поширенням і впровадженням з метою адекватного сприйняття теперішньої дійсності, успішному протистоянню ворогові на інформаційному фронті.

Список використаних джерел:

1. Катерина Молодик: «Вчитель не може викладати медіаграмотність, якщо сам не є медіаграмотним» // Детектор медіа. URL: <https://ms.detector.media/mediaosvita/post/30538/2022-10-30-kateryna-molodykvchytel-ne-mozhe-vykladyty-mediagramotnist-yakshcho-sam-ne-ie-mediagramotnym/>

2. Концепція впровадження медіаосвіти в Україні (нова редакція) / за ред. Л.А. Найдьонової, М.М. Слюсаревського. Київ, 2016. 16 с. URL: <https://ms.detector.media/mediaosvita/post/16501/2016-04-27-kontseptsiya-vprovadzhennya-mediaosvity-v-ukraini-nova-redaktsiya/> (дата звернення: 22.12.2021).

3. Кубська Лариса. Складові формування медіаімунітету в педагогічних працівників // Сучасні тенденції розвитку освіти й науки : проблеми та перспективи: зб. наук. праць / [гол.ред. Ю.І. Колісник-Гуменюк]. Київ–Львів–Бережани–Гомель–Кельце, 2021. Вип. 8. С. 63-67.

4. Під час війни довіра до офіційних джерел інформації має виходити на перший план // Академія української преси. URL: <https://www.aup.com.ua/pid-chas-viyni-dovira-do-oficiynikh-dzher/>

5. Список офіційних українських джерел інформації під час війни з росією. URL: <https://www.6262.com.ua/news/3382599/spisok-oficijnih-ukrainskih-dzherel-informacii-pid-cas-vijni-z-rosieiu>

УДК 81'276.6:811.161.2

Гасюк Галина,
викладач-методист
ВНЗ ЛОР «Львівська медична академія імені А. Крупинського»
м. Львів, Україна

ДИДАКТИЧНІ АСПЕКТИ ПРОФЕСІЙНОГО СПІЛКУВАННЯ

Анотація. У статті розглянуто актуальні питання культури професійного спілкування, зокрема її комунікативна складова, що спрямована на посилення професійної підготовки майбутнього фахівця. З'ясовано дидактичне значення вивчення української мови для опанування фахової освіти. Запропоновано комплекс комунікативних знань і вмінь, що складають комунікативну компетентність фахівця.

Ключові слова: професійне спілкування, комунікативна компетентність, мовна особистість, дидактика.

Hasiuk Halyna,
Methodist teacher
VNKZ ENT " A. Krupynsky Lviv Medical Academy"
Lviv, Ukraine

DIDACTIC ASPECTS OF PROFESSIONAL COMMUNICATION

Abstract. The article examines topical issues of the culture of professional communication, in particular its communicative component, aimed at strengthening the professional training of the future specialist. The didactic significance of studying the Ukrainian language for mastering professional education has been clarified. A set of communicative knowledge and skills that make up the communicative competence of a specialist is proposed

Key words: professional communication, communicative competence, language personality, didactics

Українська мова є важливою навчальною дисципліною, опанування якої сприяє формуванню національно свідомої, духовно багатого мовної особистості. Вивчення рідної мови має освітнє, виховне і розвивальне значення.

В час війни, яку розв'язала російська федерація, мова стала не тільки ознакою національної ідентичності та громадянської позиції, а й інструментом боротьби з ворогом, зброєю проти дерусифікації [1].

Фахова мова – це сукупність усіх мовних засобів, якими послуговуються у професійно обмеженій сфері комунікації з метою забезпечення порозуміння між людьми, які працюють у цій сфері [3].

Культура професійного спілкування – це цілісна система, яка охоплює зовнішню культуру, культуру мовлення, культуру почуттів, культуру поведінки, етикет. Знання й дотримання головних положень професійного спілкування необхідні для становлення майбутнього фахівця.

Комунікативну компетентність фахівців різних спеціальностей вивчали Л. Галузинська, Н. Науменко, В. Колосюк, Данченко, Н. Завіниченко, І. Козубовська, О. Краєвська, В. Назаренко, М. Тимофієва, А. Хом'як, В. Черевко та ін. Проте проблема формування комунікативної компетентності як складової професійної підготовки фахівця залишається актуальною, оскільки її підвищення в усіх сферах життєдіяльності означає формування моральної, духовної особистості шляхом розширення рівня відповідальності і свободи.

Мета статті – на основі дидактичної спрямованості дослідити актуальні питання культури професійного спілкування, її комунікативну складову як засіб посилення мовної і професійної компетентності майбутнього фахівця.

Будемо розглядати комунікативну компетентність як складну інтегральну характеристику особистості майбутнього фахівця.

Комунікативна компетентність – це не лише наявність знань, умінь та навичок, а й готовність їх адекватного та ефективного використання у безпосередній професійній діяльності.

Комунікативна компетентність, що є основою культури професійного спілкування, носить нормативний характер, містить норми та правила комунікативної поведінки у суспільстві, є особистісною характеристикою майбутнього фахівця, у якій відображається і спрямованість студента на виконання майбутніх професійних завдань і його ставлення до обраної професії [2].

Вивчення спеціальної психолого-педагогічної літератури засвідчує, що більшість досліджень проблеми культури професійного спілкування має пояснювальний принцип при розв'язанні широкого кола теоретичних і прикладних питань у контексті проблеми професійного становлення, розвитку й самовдосконалення особистості як суб'єкта професійної діяльності.

До комплексу комунікативних знань і вмінь, що складають комунікативну компетентність фахівця, дослідники відносять наступні знання норм та правил

спілкування (за Л. Гавриляк): високий рівень мовленнєвого розвитку, що дозволяє у процесі спілкування вільно передавати і сприймати інформацію; розуміння невербальної мови спілкування; уміння вступати в контакт з людьми з урахуванням їх статевих, вікових, соціокультурних, статусних характеристик; уміння вести себе адекватно ситуації та використовувати її специфіку для досягнення власних комунікативних цілей; уміння впливати на співрозмовника таким чином, щоб схилити його на свій бік, переконати у силі своїх аргументів; здатність правильно оцінити співрозмовника як особистість, як потенційного конкурента або партнера й обирати власну комунікативну стратегію залежно від цієї оцінки; здатність викликати у співрозмовника позитивне сприйняття власної особистості.

Висновки

Отже, комунікативна компетентність є невід'ємною складовою професійної підготовки, основою культури професійного спілкування.

Професійне спілкування формується в умовах конкретної професійної діяльності, вбирає в себе її особливості, є важливою частиною цієї діяльності.

Підвищення соціальної мобільності, динамізму нинішнього життя різко збільшують кількість і якісний спектр спілкування. Тому професійне спілкування є однією з універсальних реальностей буття людини, специфічним видом і необхідною умовою її діяльності.

Специфічними рисами професійного спілкування вважаємо свідоме, цілеспрямоване управління комунікацією, наявність загальної та конкретної мети спілкування, а також наукова обґрунтованість і високий професійний рівень. Професійна комунікація, удосконалення фахових знань потребують поповнення лексичного запасу галузевими україномовними термінами, що підпорядковані загальнономовним законам, протягом навчання та праці безпосередньо за обраною спеціальністю.

Список використаних джерел:

1. *Аліна Хрищук. Українська мова – зброя народу: чому мовне питання під час війни надважливе. URL: <https://explainer.ua/ukrayinska-mova-zbroya-narodu-chomu-movne-pitannya-pid-chas-vijni-nadvazhlive>*
2. *Гавриляк Л.Ю. Комунікативна компетентність як складова професійної підготовки сучасного фахівця // Науковий журнал «ЛОГОС. Мистецтво наукової думки». №3. Квітень, 2019. С. 70.*
3. *Шевчук С. В. Українська мова за професійним спрямуванням : підручник / С. В. Шевчук, І. В. Клименко. 2-ге вид., випр. і допов. Київ : Алерта, 2011. 694 с.*

УДК 378.091.3:785.071.2–051

Savchenko-Shlapak Yuliia

*Professor at a department of classical and pop voice at
Boris Grinchenko metropolitan university of Kyiv
Kyiv, Ukraine*

SYMBIOSIS OF MUSIC AND THEATER TEACHING IN PROFESSIONAL TRAINING OF FUTURE VOCAL ENSEMBLE DIRECTOR

The article substantiates the relevance of using a theatrical pedagogy in the process of professional training of a future leader of a vocal ensemble. The purpose of the article is to substantiate the need to use the means of musical and theatrical teaching in the professional training of a future specialist. Artistry is understood as a complex of a stage adaptation, emotional «contagiousness» and quality that characterizes the level of professional skill, «character consciousness» of a specialist. The formation of a set of professional qualities in the future leader of the vocal ensemble can be ensured by the unity of the means of music and theater teaching.

Key words: *pedagogical artistry, theater pedagogy, character consciousness, musical intonation, music teacher, leader of the vocal ensemble.*

Савченко-Шлапак Юлія

*Викладач кафедри академічного та естрадного вокалу
Київського столичного університету імені Бориса Грінченка
Київ, Україна*

СИМБІОЗ МУЗИЧНОГО І ТЕАТРАЛЬНОГО НАВЧАННЯ У ПРОФЕСІЙНІЙ ПІДГОТОВЦІ МАЙБУТНЬОГО КЕРІВНИКА ВОКАЛЬНОГО АНСАМБЛЮ

У статті обґрунтовано актуальність використання театральної педагогіки у процесі професійної підготовки майбутнього керівника вокального ансамблю. Мета статті – обґрунтувати необхідність використання засобів музично-театрального навчання у професійній підготовці майбутнього фахівця. Артистизм розуміється як комплекс сценічної адаптації, емоційної «заразливості» та якості, що характеризує рівень професійної майстерності, «характеру свідомості» фахівця. Формування комплексу професійних якостей у майбутнього керівника вокального ансамблю може забезпечити єдність засобів музично-театрального навчання.

Ключові слова: *педагогічний артистизм, театральна педагогіка, характер свідомості, музичне інтонування, вчитель музики, керівник вокального ансамблю.*

The formation of a set of professional qualities of a teacher-musician, the future leader of the vocal ensemble can be ensured by the unity of the means of music and theater pedagogy. On the one hand, the relevance of addressing the principles and means of theater pedagogy in the training of music teachers in various fields is obvious due to the recognition of artistry as an important professional quality of the teacher's personality. [1, 2, 7, 16].

This pedagogical problem is especially actively developed in the field of music performance training of future music teachers. [6, 10, 11] On the other hand, the transfer of research on this issue in the field of various types of musical performance localizes the process of forming the foundations of acting skills mainly in the field of stage performances and preparation for them.

The purpose of the article is to substantiate the need to use the means of musical and theatrical pedagogy in the professional training of a future specialist.

Among the important qualities of a music teacher as a leader of a vocal ensemble, that determines his/her holistic personal and professional image, it is important to highlight pedagogical artistry as an indicator of the level of their general pedagogical and spiritual culture and professional skills. Pedagogical artistry is understood by us as a set of acting and performance skills of the teacher, ensuring the realization of their communication competence as a set of abilities: adaptation to different situations of public speaking and communication, to an artistic and expressive embodiment of the idea, to unique ability to inspire in public performances. Addressing the need for teachers to master the skills of accurate and figurative transmission of thoughts, researchers emphasize the similar tasks of general and theatrical teaching. [11].

For the professional training of a music teacher as a leader of a vocal ensemble, the goal to form pedagogical artistry is extremely important, because all their performing activities require acting skills, involved in the direction of «singer – listener», while pedagogical activities, such as choral or vocal class a slightly different system of relations, which can be presented as mutually oriented, variable, where the music teacher and the students are participants of pedagogical and performing communication. This approach requires addressing the potential of theater pedagogy in the process of professional training of the future vocal ensemble leader. [15].

The interaction of music and theater pedagogy has long historical roots, which date back to the turn of the XIX-XX centuries, when as part of singing courses for music teachers, organized on the initiative of A. Krasev, the listeners were offered to learn the basics of directing – selection of repertoire, directing of rehearsals, stage design. However, this event only addressed the request of the teachers themselves, who, in addition to their pedagogical work, also organized educational talks, music and literature evenings, and school theatrical performances.

K. Orff called a music teacher a «universal artist» who combines the various functions of a teacher, as well as a performer, actor and director of various forms of work with students. [17] The pedagogical artistry of a music teacher as a leader of a vocal ensemble in this sense is not only a performing skill that allows creating an interpretation of a vocal work at a high artistic level but also a much higher level of professional skill, which is interpreted as the ability to feel free in various

communication situations, to vividly express their «I» to the members of the singing group, to tell about art in an emotional and fascinating way, evoking creativity in them. [1] The similarity of the conceptual foundations of pedagogical and acting activities is confirmed by the implementation of the social function of education; activity character; the specifics of personal impact on the audience; unity of physical and psychological actions; the possible transition of action from «everyday reality to the plane imagination» (K. Stanislavsky); as well as the presence of independent and free creativity. [15]

It is interesting to address the phenomenon of the theatricality of the individual, although in scientific research this name has not been established as a scientific term or as a designation of an independent aesthetic category and is most often used as a kind of epithet, evaluative definition. Attention is drawn to the fact that the theatricality of human behavior is characterized not only by the expressive significance of their speech and actions but their focus on the impression, in connection with which speech, facial expressions, gestures are a kind of hyperbole of «normal» human behavior, designed for public, mass effect. [12].

Theatricality as a psychological characteristic of the individual is the basis of public activities, directly or indirectly aimed at broad, group connections, which at the same time does not preclude intimate communication «face to face». Such is the activity of the vocal ensemble singer. It seems legitimate to characterize theatricality as directly or indirectly aimed at broad, group contacts activity, brightness, the effectiveness of speech and gestural-mimic behavior of a person whose semantic content and expressiveness are clear to a significant audience.

In the process of professional training of a music teacher as a leader of a vocal ensemble, the concept of «artistry» is often replaced with the concept of «theatricality»; the latter means a certain address of acting and interaction with the spectator, their representation as if on the «stage of consciousness», and not only on the stage. [7] In addition to theatricality, the structure of theatrical personality also distinguishes «vision» as the ability to emotionally and semantically reflect and express the attitude to what is happening and «plot» as the logical motivation of each subsequent action on the purpose and meaning of teaching and performance. It is also important to consider the vocal-performing and vocal-pedagogical process from a theatrical point of view as a game. Relevant are the non-utilitarianism, spontaneity, creativity of such a theatrical play, which is understood as the free activity of the essential forces and abilities of man, without any goals that are beyond the game itself. Both vocal performance and vocal-pedagogical interaction as a game transform reality and give people (performers, spectators, teachers, students) a different kind of existence.

The important role in the process of vocal and choral training of a music teacher belongs to the most subtle, deep semantic «material» of vocal and stage art – intonation, in which the character consciousness realizes itself. [13] The formation of personal consciousness in the future leader of the vocal ensemble in the learning process should become the leading quality of their professional competence. Vocal-choral intonation also carries a sensually colored, non-verbally expressed thought of the musical image of the character, which arises as an emotion-volitional reaction of the composer, and then the performer – to the character. When approaching a character as a person, the latter appears to be the bearer of the system of meanings, with the only difference that the performer is the converter of meanings and modifier of the text-consciousness, and the spontaneity of character consciousness is a psychologically motivated choice of performer. The prospects of forming a personal consciousness in the process of professional training of a music teacher as a leader of a vocal ensemble are understood not only from the artistic, but also from a pedagogical point of view, acting as a leading tool of theater pedagogy. Following the transformation of singers – members of the ensemble in the performance process, which uses the properties of their psychology as a tool and material of «art», the psychological nature of the vocal ensemble objectifies «experience of personal life» and «image-semantic intonation» in verbal and nonverbal pedagogical means reincarnation. [16].

The artistry or stage performance of the ensemble's singers is seen as a unity of developed interpretive abilities, skills of self-control and self-regulation of changing personal states and well-being, mastery of self-tuning skills and emotional inspiration, and acting in accordance with «emotional and logical memory» and vocal-choral performing and psychological-pedagogical processes.

In this regard, the symbiosis of music and theater pedagogy in the process of professional training of a music teacher as a leader of a vocal ensemble, first, gives them the opportunity to realize themselves not only as a «translator» of a certain amount of information, performance skills to members of the group but also as a bearer of spiritual, artistic and aesthetic values; secondly, it promotes their creative self-expression both in vocal and choral performance and in pedagogical activity; thirdly, it provides comfortable and adequate stage feeling in solving vocal-pedagogical and artistic tasks.

Thus, the quality of professional training of a music teacher as a leader of a vocal ensemble can be ensured by the close interaction of music and theater pedagogy. The leading professional qualities of a teacher are artistry (or stage) and character consciousness, which largely determine the degree of their own involvement and ability to involve participating singers in the creative performance and pedagogical process, as well as a high emotional and semantic level of this process.

References

1. Bulatova, O.S. (2004). *Commonality and difference between acting and teaching activities. Art and Education. No. 1, pp. 45-53.*
2. Golik, O.(2011). *Directing performance as an element of theatrical pedagogy. Problems of the preparation of a happy teacher. No. 4. Part 1, pp. 125-130.*
3. Ilyina, L.A.(2000)/ *Formation of artistic skills of the future teacher's pedagogical skills by means of theatrical art: author. dis. ... Cand. ped. sciences. Magnitogorsk.*
4. Ivanova, N.V. (1992). *Using the methods of theatrical pedagogy in the process of forming pedagogical skills among students of pedagogical universities. New in the professional training of future school teachers: collection of articles. scientific. Art. Minsk, pp. 101-112.*
5. Jingheng, G. (2010). *Formation of scenic culture of maybutnyh readers of musical mystery by means of an eternal spin: abstract of Ph.D. dis. ... Cand. ped. sciences National Pedagogical University named after M. P. Dragomanov.*
6. Lei, V. (2010). *Formuvannya vocal and scenic maisternosti maybutnogo music reader: author. dis. ... Cand. ped. sciences. Kyiv.*
7. Matsievskaya, S.B. (2006). *Using the means of theatrical pedagogy in the professional training of a music teacher. Secondary vocational education. No. 9, pp. 61-64.*
8. Nadolinskaya, T.B. (2010). *Integrated theater technologies in music and art education: study guide. allowance. Rostov n / D .: Publishing house of RO IPK and PRO.*
9. Nizhnikova, A.B.(2003). *The singing culture of a music teacher as a subject of research in the theory of musical pedagogy. Minsk: Bestprint.*
10. Plekhanova, O.E.(2010). *Formation of the vocal and scenic majesty of the Maybut music teacher: author. dis. ... Cand. ped. sciences / O. E. Plekhanova. Kyiv.*
11. Savostyanov, A.S. (2007). *General and theater psychology: textbook. manual for university students. SPb .: kARO.*
12. Sereda, N.V.(2011). *Elements of theatrical pedagogy in the form of pedagogical majesty. Theory and practice of social systems management. No. 2, pp. 48-54.*
13. Silantyeva, I.I.(2007). *Transformation algorithms: textbook. manual for muses. universities. M .: Kirillitsa.*
14. Stihun, L.P., Stihun, N.V. (2014). *Vikoristannya elements of theatrical mystery at the current pedagogical practice of educational schools. Science Notes of the Rivne State Humanitarian University. Vip. 8 (51), pp. 84-87.*
15. Tkachenko, T. V. (2016). *Formation of vocal and scenic culture of students of art faculties of pedagogical universities: monograph. X .: KhNPU im. G. S. Skovorodi.*
16. Tyumeneva, T.S.(2015). *Artistry of a teacher-musician in the system of his professional competencies: author. dis. ... Cand. ped. sciences. M..*
17. Tyutyunnikova, T.E. (1999). *Karl Orff's concept of creative learning: author. dis. ... Cand. art history. M.*

УДК 378.091.3:785.071.2–051

Sokhan Maksym

*Professor at a department of classical and pop voice at
Boris Grinchenko metropolitan university of Kyiv
Kyiv, Ukraine*

FORMATION OF STAGE SKILLS OF FUTURE TEACHERS-VOCALIST

The relevance of the problem considered in the article is due to the focus of training programs for future teachers-vocalists on the formation of their stage skills as a necessary professional quality. The purpose of the article is to determine the most effective methods of forming the stage skills of future teachers - vocalists on the basis of the means of theatrical pedagogy. The article used such research methods as the study and analysis of literature: generalization of the work of teachers-researchers in the use of the means of theatrical pedagogy in the vocal class. The scientific novelty consists in identifying and substantiating a set of methods related to theatrical pedagogy, with the help of which future teachers-vocalists improve both technical skills and the ability to perceive, understand and stage implementation of the intonational content of musical images and intonational dramaturgy of a musical work.

Key words: *vocal training, theatrical pedagogy, stage skills, methods of formation of stage skills, future teachers-vocalists.*

Сохань Максим

*Викладач кафедри академічного та естрадного вокалу
Київського столичного університету імені Бориса Грінченка
Київ, Україна*

ФОРМУВАННЯ СЦЕНІЧНОЇ МАЙСТЕРНОСТІ МАЙБУТНІХ ПЕДАГОГІВ-ВОКАЛІСТІВ

Актуальність проблеми, що розглядається у статті, зумовлена спрямованістю програм підготовки майбутніх педагогів-вокалістів на формування в них сценічної майстерності як необхідної професійної якості. Метою статті є визначення найбільш ефективних методів формування сценічної майстерності майбутніх учителів – вокалістів на основі засобів театральної педагогіки. У статті використано такі методи дослідження, як вивчення та аналіз літератури: узагальнення роботи педагогів-дослідників щодо використання засобів театральної педагогіки на уроці вокалу. Наукова новизна полягає у виявленні та обґрунтуванні комплексу методів, пов'язаних із театральною педагогікою, за допомогою яких майбутні педагоги-вокалісти вдосконалюють як технічну майстерність, так і вміння сприймати, розуміти та сценічно втілювати інтонаційний зміст музичних образів та інтонаційну драматургію музичного твору.

Ключові слова: *вокальна підготовка, театральна педагогіка, сценічна майстерність, методика формування сценічної майстерності, майбутні педагоги-вокалісти.*

The theatrical pedagogy in the works of educational researchers is considered as a kind of training system, which is based on «the laws of improvisational play and productive action, taking place in an aesthetic environment that is fascinating for all participants». [6] The foundations of theatrical pedagogy were laid by K. Stanislavsky,

who emphasized in his famous system the importance of the actor's sincere faith in the events taking place on the stage and asserted that every moment of being on the stage «must be sanctioned by faith in the truth of the feeling and in the truth of the actions performed». [16] The main idea of the techniques that contribute to the entry of the actor into states corresponding to the proposed circumstances is the interconnection of intellect, psyche, will, temperament, feelings and their bodily manifestations. According to K. Stanislavsky, the maximum reincarnation of the performer is the pinnacle of acting and the result of a creative search. The effectiveness of using the means of theatrical pedagogy in the field of music education has been proven in numerous works of Ukrainian researchers. The method of emotional drama is widely included in the arsenal of the modern art lesson. [5] The development of an emotional-figurative lesson plan, emotional climaxes and recessions in its conduct is close to theatrical direction. On the basis of this method, teachers-researchers concretized various aspects of using the means of theatrical pedagogy in the professional activity of a teacher-musician: reliance on emotional-figurative thinking in mastering educational material, organizing creative activity in synthesis with words, music, movement [3], pedagogical improvisation and reflection [9]. G. Kuznetsova [7]., O. Lanshchikova [8], O. Solovyanova [14]. The organic combination of singing and expressive movement, artistry, stage skills are considered by these authors as a significant component in the training of a vocalist. Thus, the use of the means of theatrical pedagogy, along with technical characteristics (sound production, breathing, articulation, singing installation), contributes to the development of the ability of future teachers-vocalists to perceive and understand the intonational content of musical images, their emotional, creative activity in the choice of means of expression in the stage implementation. intonation drama of a musical work.

Purpose of the article – to determine the most effective methods of forming the stage skills of future teachers - vocalists based on the means of theatrical pedagogy. To test the hypothesis about the methods and criteria of research identified in the process of analyzing the literature and generalizing the pedagogical experience, an experimental work was carried out, in which students of Boris Grinchenko metropolitan university of Kyiv took part. The following criteria and indicators of the formation of stage skills were determined. The figurative and meaningful criterion is determined by the indicators: 1) stock of actual knowledge about vocal art, the work of outstanding vocal performers, genres of vocal art included in the course program, basic vocal terms; 2) the presence of an intonational-shaped thesaurus – the definition of fragments of the studied vocal works by ear; 3) understanding the specifics of the musical intonation of vocal music as complex, multidimensional signs that incorporate both life associations (speech intonation, motor, spatial, plastic, emotive sensations)

and artistic (genre, stylistic signs). Emotional-motivational criterion – is revealed through indicators: 1) interest in vocal art, readiness to understand music of a different cultural tradition; 2) emotional responsiveness to music, sensitivity to the basic emotional tone of vocal works of different genres; 3) emotional involvement in the perception of the intonational drama of a musical work. The activity criterion is expressed in terms of: 1) the ability to embody musical images in synthesis with words, expressive movement, facial expressions, based on visual and spatial associations; 2) creative activity in the choice of means of expression for the stage embodiment of the intonational drama of vocal images; 3) artistry, stage freedom, harmonious creative communication with stage partners. Diagnostics at the ascertaining stage of the experimental search work was based on survey methods and creative assignments for students. Diagnostics made it possible to formulate the following results. Future teachers-vocalists demonstrated a sufficiently high level of vocal and choral skills formation, concerning sound production, purity of intonation, ensemble singing. However, in the tasks aimed at understanding the intonational drama of vocal works, inaccuracies in understanding the logic of their emotional plans and the discrepancy between their own feelings and their emotional tone were revealed. It was difficult for students to complete tasks on the selection of visual, motor, spatial associations in accordance with the change in shades of emotional states, the alternation of emotional ups and downs in the unfolding musical composition. In most cases, stage movements during singing were performed formally or did not differ in accordance with the emotional content of the music. In the answers to the questionnaire aimed at identifying knowledge of vocal music among future teachers-vocalists, imprecise, often random judgments prevailed. It was widely believed that a high-quality performance of vocal music was not associated with a high level of knowledge about it. The results obtained have become a guideline in the choice of methods for introducing future teachers-vocalists to vocal performance based on the means of theatrical pedagogy. The most important component of the vocal training of future specialists is work on improving the technical characteristics of singing: setting singing breathing (the ability to breathe in correctly and distribute it according to the phrasing of the piece), developing pure intonation and sound production (regardless of phrasing, tonic and intonation difficulties), confident mastery of diction and articulatory techniques. The technical and operational training of a vocalist is in many ways close to the technical training of an actor (especially in acting work on the expressiveness of speech). Therefore, the means of theatrical pedagogy are widely used by vocal teachers in this part of the work. In particular, the method of emotional-figurative inclusion in the process of practicing techniques is widespread: it is much easier to resort to figurative associations than to verbally explain technical details related to muscle sensations.

In the teaching aids of Ukrainian authors, typical theatrical techniques («imagine», «as if») are widely presented for developing the skills of sound production, articulation, correct singing position, etc. An example is the exercises: “Inhale the scent of a rose” for setting singing breath [12, p.4], «Silk Stream», «Breath of the Wave» for practicing the techniques of sound production, «Pearl Necklace», «Diamond Edge», «Flashing Lightning» for mastering different methods of vocalization [14, p.69], use tongue twisters and tongue twisters for the development of diction and articulation, etc. The application in practice of this method based on vivid images helped to activate the imagination of novice vocalists, helped to include reflex connections with all the senses, to exercise muscle control in the work on improving vocal technique. In working on the development of emotional responsiveness to the music of the European tradition, it was important to form an idea of the intonational logic of musical thinking in future vocal teachers. Musical intonation has the property of combining vital information of different levels (biological, psychological, sociocultural) and therefore is perceived as living, «belonging to a specific person of flesh and blood» [10, p.168]. «Musical intonation is a convoluted statement of the whole body ... it is thought out by breathing, ligaments, facial expressions, gestures – an integral movement of the body» [10, p.170]. The associative method widely used in theatrical pedagogy contributed to the understanding of the specific complexity of musical intonation, the close connection of the emotions embodied in it with bodily sensations. The essence of the method lies in the analysis of the emotional state using verbal and color associations. In working with vocalists, this method proved to be effective for finding the timbre coloration of a voice that maximally conveys the emotional content of the work being performed. At the initial stage, the student was asked to listen to a fragment of the work performed by an outstanding vocalist, to verbally determine what color associations the sounding voice evokes, and to choose from the laid out colored sheets of paper the most appropriate sound. The fixed color association was supplemented by figurative comparisons (for example, lilac was presented as «the color of the sky before sunset» or «wisteria bloom», etc.). Further – the task was given in a register convenient for him to find the corresponding timbre-colored sound (first singing 2-3 notes, and then the whole phrase). The associative method also proved to be effective in analyzing the intonational drama of the work. To understand the logic of the development of emotional experience, the dynamic change in its shades, an emotional plan of a musical work was drawn up using a color palette and verbal characteristics of changes in the sounding voice (matte, dark, thunderous, viscous, transparent, light, light, sparkling, etc.). The immersion of students in a certain emotional state was helped by the method of pantomimic adaptation, which is often used in theatrical pedagogy. The method is aimed at reproducing the emotional state through movement.

Textbook descriptions of the rehearsals by K. Stanislavsky are well known, who many times worked out the movement with the actor, achieving an accurate transfer in this movement of the image of the hero and his emotional state (it was precisely such rehearsals that the famous remark «I don't believe!» Belonged to). In the pedagogy of music education, methods have been developed that are close to theatrical ones and are aimed at transferring the emotional content of music in movement. These include: the method of plastic intonation [1], the method of plastic score, the method of artistic movement [11]. The combination of musical intonations with the plasticity of movements helps to «materialize» the emotional-figurative content of musical intonations, to understand the emotional and psychological foundations of the intonational drama of the work. The use of these musical and theatrical methods turned out to be effective in achieving an organic combination of singing and expressive movement, the development of artistry, stage skills, and creative self-expression. The etude method is aimed at the development of acting technique in terms of improvisation on a given topic in the proposed circumstances for a more accurate finding of the image. The implementation of this method in vocal lessons was associated with creative tasks. Future teachers-vocalists were asked to perform a work in the manner of a famous singer (to copy the timbre of the sound, manner of performance, characteristic intonations and movements. At the initial stage, works written for the same voice as the student's were selected for such studies. perform a work written for a different voice – in transport, but with the preservation of the mood and manner of a famous performer. An even more complicated version of the etude is the performance of a famous opera work in a completely different manner (for example, in the style of a musical, pop song, romance). demanded from students independence in the analysis of the work and performing techniques, the search for additional knowledge related to the proposed performance conditions, creative activity in the choice of means of expression. The method of immersion in the artistic image is associated with the work of the actor on the material of the performance and his role. The method is aimed at expanding knowledge about a specific time in which the action of the performance unfolds, ideas about the picture of life characteristic of a given time and models of relations between people. For the vocalist's stage implementation of the part, for example, in an opera performance, knowledge of the historical and cultural context in which the work was created is also significant. The implementation of this method took place on the basis of creative assignments for independent work. These were tasks for the development of virtual tours of European museums of fine arts with the selection of those works of art that were correlated in time with the work performed (if it was about operas of historical content). Students with interest performed tasks on the selection of a video sequence from works of painting to music. Such «translations» of

music into the material of fine art helped to «materialize» musical intonations, to visualize and connect them in one's imagination with specific life situations, cultural norms and traditions, images and plots of works of art characteristic of the time. The introduction of the described complex of methods related to theatrical pedagogy into the training process of future teachers-vocalists took place during the academic year, after which the final diagnosis was carried out. The results of the final diagnostics made it possible to conclude that the level of formation of the stage skills of future teachers-vocalists has increased. Students demonstrated an interest in vocal music and a conscious desire for aesthetically valuable sound in accordance with its intonational nature. Emotional involvement in the perception of the intonational dramaturgy of a musical work has intensified, a tendency has been outlined to master the timbre qualities of a sounding voice in accordance with the embodied images. The inconsistency of the singing and accompanying gestures and movements was eliminated. Future specialists became more independent in choosing means of expression for the stage embodiment of intonational drama of vocal images, showed artistry and stage skills in educational theatrical performances and concerts.

The results of the final diagnostics made it possible to draw a conclusion about the effectiveness of the use of theatrical pedagogy means in all components of the educational process: – technical and operational: work on the development of vocal hearing, regulation of the processes of singing breathing and sound production with the help of theatrical games and exercises based on the method of emotional-figurative inclusion in the process of practicing techniques; – value-motivational: the development of interest and emotional responsiveness to the music of another national tradition, the desire to expand one's own musical and auditory experience and understand its intonational nature on the basis of the associative method – through expressive movement, facial expressions, reliance on visual, spatial, verbal associations; – artistic and performing: mastering the timbre qualities of the sounding voice in accordance with the embodied image, the development of artistry, stage skills, creative activity in the choice of means of expression based on the etude method and the method of immersion in the artistic image, the achievement of harmonious creative communication with partners on the stage in the process of stage the embodiment of the intonational drama of the work. The study showed that the main ideas of theatrical pedagogy and certain methods that implement these ideas in practice can be successfully used in the professional training of future vocal teachers.

References

1. Asafiev, B.V. (1973). *Musical form as a process*. M.: Muzyka.

2. Barzheim, N. (1975). *From the practice of elementary musical and motor education. Singing - dancing - making music.* Munich.
3. Borkina, N.V.(2008). *Formation of the experience of creative activity of younger schoolchildren in the process of integrated musical and theatrical classes: dis. ... Cand. ped. sciences.*
4. Golik O.(2011). *Directing as an element of theater pedagogy. Problems of modern teacher training. № 4 (Part 1), pp/ 125-130.*
5. Kabalevsky, D.B.(1981). *Education of mind and heart: book. for the teacher M.: Education.*
6. Kosinets, E.I.(2012). *Theater pedagogy in modern school. Art. Everything for the teacher! No. 8,pp. 2-6.*
7. Kuznetsova, G.V. (2005), *Means of theatrical pedagogy in the conductor-choral training of the future music teacher: dis. ... Cand. ped. sciences. M.*
8. Lanshchikova, O. G. (2008). *Didactic features of acting training of vocalists in universities of culture and arts: dis. ... Cand. ped. sciences.M.*
9. Matsievskaya, S.V.(2006). *Formation of professional skills of a music teacher by means of theater pedagogy: dis. ... Cand. ped. sciences. M.*
10. Medushevsky, V. V.(1993). *Intonational form of music: Research. M.: Publishing Association "Composer".*
11. Mezheritskaya, O.V. (2013). *Stages of formation of artistic movement skills among students of children's art schools in musical and rhythmic classes. Scientific opinion. No. 11. URL: <http://unipress.pro/catalog.php?cid=262>.*
12. Morozov, V. P. (2012). *Secrets of vocal speech. URL: <http://files.regentjob.ru/books/vokal/morozov/0712.html>.*
13. Sereda N.V.(2011). *Elements of theatrical pedagogy in the formation of pedagogical skills. Theory and practice of social systems management, 2011, No. 2, pp. 48-54.*
14. Solovyanova, O.Yu.(2018). *Model of professional training of students of vocalists on the basis of theatrical technologies. Pedagogy of art. No. 1.*
15. Shakhrai V.M.(2016). *Formation of social competence of primary and secondary school students by means of theatrical art. White Church: Ed. Pshonkivsky OV.*
16. Stanislavsky, K.S. (1954). *Collected works: in 8 volumes. V. 2. The work of the actor on himself. Part M.: Art.*
17. Stihun L.P., Stihun N.V. (2014). *The use of elements of theatrical art in modern pedagogical practice of secondary schools. Scientific Notes of Rivne State University for the Humanities Vip. 8 (51), pp. 84-87.*
18. Sweetsinger, R. V. (2007). *Artistic and performing formation of a vocalist in the process of professional training in universities of culture and arts. Vocal education of the 21st century: scientific and practical materials. Conferences. Issue 4. M., pp. 140-144.*
19. Vendrova, T.(1997). *Plastic intonation of music in the method of Veronica Cohen. Art in school. No. 1,pp. 61-65.*

УДК 377.1

Пенцак Павло
викладач кафедри водіння бойових машин та автомобілів,
Семененко Аліна
курсант навчальної групи 342 МПЗ
Національна академія сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного
Львів, Україна

ГРОМАДЯНСЬКО-ПАТРІОТИЧНЕ ВИХОВАННЯ МАЙБУТНІХ ОФІЦЕРІВ В УМОВАХ СЬОГОДЕННЯ

У статті окреслено особливості громадянсько-патріотичного виховання майбутніх офіцерів. Обґрунтовано необхідність концептуального підходу до громадянсько-патріотичного виховання в умовах воєнного часу. Освітнє середовище має сприяти формуванню цих характеристик через використання різноманітних форм і методів. У громадянсько-патріотичній підготовці майбутніх офіцерів провідну роль відіграє інтегративний підхід, який органічно поєднує провідні функції педагогічного процесу: навчальну, виховну, розвивальну.

Ключові слова: громадянсько-патріотичне виховання, громадянськість, патріотизм, концептуальний підхід, майбутні офіцери.

Pentsak Pavlo
a teacher of the department of driving combat vehicles and cars
Semenenko Alina
cadet of the training group 342 MPS
Hetman Petro Sahaidachnyi National Army Academy
Lviv, Ukraine

CIVIC AND PATRIOTIC EDUCATION OF FUTURE OFFICERS IN TODAY'S CONDITIONS

The article outlines modern approaches to civic-patriotic position of future officers and analyzes their essence. The educational environment of a higher military educational institution should promote the formation of these characteristics through the use of various forms and methods. An integrative approach plays a leading role in the civic and patriotic education of future officers, which organically combines the two leading functions of a higher education institution: educational, upbringing and developmental.

Key words: civic-patriotic position; patriotism; values; methods of education; future officers.

Вироблені у суспільстві ідеї, норми, погляди та ідеали визначають громадянські та патріотичні якості особистості, проте для досягнення їх гармонії необхідна цілеспрямована виховна робота. В сучасних умовах війни саме сформована громадянська свідомість та патріотизм дає людині можливість оцінювати соціальні явища та процеси, свої вчинки та дії з позиції інтересів суспільства. Особливої уваги вимагає проблема громадянсько-патріотичного виховання у військовослужбовців, зокрема майбутніх офіцерів. У сучасній

практиці громадянсько-патріотичного виховання мають місце суперечності, які потребують розв'язання, а саме між: підвищеними вимогами суспільства до громадянсько-патріотичних якостей курсантів та зосередженістю освітнього процесу на забезпеченні вимог фахової підготовки; теоретично можливим рівнем громадянсько-патріотичного виховання курсантів та недостатньою реалізацією цих можливостей на практиці; вимогами до оновлення змісту, форм, методів й засобів виховання курсантів та недостатнім рівнем реалізації цих вимог у практичній діяльності.

Значна увага громадянсько-патріотичному вихованню приділена у працях сучасних вітчизняних науковців (І.Бех, М.Боришевський, О.Вишневський, П.Ігнатенко, О.Киричук, Н.Косарева, Л.Крицька, М.Стельмахович, О.Сухомлинська, К.Чорна та ін.). При цьому недостатньо уваги приділено пошукам концептуального аспекту громадянсько-патріотичного виховання майбутніх офіцерів.

Мета статті – обґрунтування концептуального підходу до громадянсько-патріотичного виховання майбутніх офіцерів.

Специфічного характеру громадянсько-патріотичного виховання майбутніх офіцерів надають особливі умови воєнного часу, що частіше визначаються як екстремальні. Уперше поняття екстремальних чинників навколишнього середовища, як визначають науковці, зазнало поширення за часів Другої світової війни, коли представники наукової медицини були вимушені наголосити на особливій рушійній могутності військового періоду, виокремлюючи їх в особливу категорію чинників, вплив яких на організм людини провокує напругу і перенапругу всіх нервових процесів [5].

Війна характеризується не лише екстремальними умовами, а й є часом суспільних змін. Формування громадянської культури особистості особливо актуалізується в суспільстві перехідному, де закладаються основи демократичної ментальності, у громадян трансформуються цінності, поняття про права й обов'язки людини, виховується здатність до критичного мислення, уміння відстоювати свої права, інтереси, переконання, усвідомлювати свої обов'язки та виявляти толерантність до поглядів інших людей, керуватися у вияві соціальної активності демократичними принципами [1, с.3].

Формування громадянсько-патріотичних якостей майбутніх офіцерів здійснюється в процесі службової підготовки та за допомогою соціально-гуманітарної роботи, яка є неперервним процесом, що містить комплекс організаційних, соціологічних, педагогічних, психологічних, інформаційно-пропагандистських, правових, культурно-просвітницьких, соціальних та індивідуальних виховних заходів, спрямованих на усвідомлення особовим

складом політичної мети діяльності, системи цінностей, які вони захищають, розвиток та підтримання професійно необхідних психологічних якостей, сприяння реалізації встановлених державою соціально-економічних та правових гарантій щодо забезпечення високої готовності сил, статутного порядку, згуртованості колективів для виконання завдань за призначенням.

Громадянсько-патріотичне виховання - це виховання гармонійно розвиненої особистості і прищеплення їй громадянської культури, тому на зазначених напрямках можна зробити лише умовний акцент. Усі інші напрямки виховної роботи доповнюють і поширюють можливість виховання справжнього громадянина. Тому виховання громадянина ми розглядаємо як процес інтеграції практично всіх напрямків виховання: правового, морального, етичного, трудового, естетичного, фізичного, економічного, політичного, екологічного, розумового, патріотичного, полікультурного виховання тощо. Під інтеграцією в процесі формування громадянськості розуміють «систему дій, яка ґрунтується на єдиних цілях і завданнях щодо громадянського виховання, має методологічне, методичне й програмне забезпечення та передбачає взаємодію всіх соціальних інститутів, що входять до загальної функціональної системи виховання» [6, с.71].

У процесі громадянсько-патріотичного виховання формується інтегрований комплекс якостей особистості, що визначають її соціальну спрямованість, готовність до досягнення соціально-значущої та індивідуально-необхідної мети у відповідності з наявними в суспільстві можливостями і дотриманням існуючих морально-правових норм. Як цілісне особистісне утворення «громадянськість виступає у вигляді її складових – громадянських якостей, у кожній з яких поєднується пізнавальний, емоційний і поведінковий компоненти. Основою громадянськості є громадянська самовідданість, почуття національної гідності, громадянського обов'язку й відповідальності, громадянська мужність, орієнтація на загальнолюдські цінності» [4, с.9].

Виховання громадянина передусім має бути спрямоване на розвиток патріотизму - любові до свого народу, до України. З патріотизмом органічно поєднується національна самосвідомість, яка базується на національній ідентифікації [7, с.3].

Патріотизм визначається як одне з найглибших громадянських почуттів, змістом якого є любов до Батьківщини, відданість своєму народові, гордість за надбання національної культури. Він виявляється в практичній діяльності, спрямованій на всебічний розвиток своєї країни, захист її інтересів. Виховання патріотизму – важлива складова виховної діяльності вищих військових закладів. Філософи та політологи визначають патріотизм як суспільний і моральний принцип, який характеризує ставлення людей до своєї країни та проявляється у

певному способі дій і складному комплексі суспільних почуттів, що узагальнено називається любов'ю до своєї Батьківщини. Це одне з найглибших почуттів, яке закріплювалося століттями та тисячоліттями розвитку відокремлених етносів. Це соціально-політичне явище, якому притаманні природні витoki, власна внутрішня структура, що в процесі суспільного розвитку наповнювалася різним соціальним, національним і класовим змістом. Патріотизм визначають як певне моральне ставлення й оцінку особистістю елементів Вітчизни [2]. Патріотизм характеризується показниками: готовність захищати інтереси Батьківщини, гордість за минуле, сьогодення своєї Батьківщини, готовність підпорядковувати особисті інтереси суспільним.

Теоретичний етап дослідження є базисом для розробки єдиного методологічного підходу. Предметом його функціонування є «концептуальні підходи до забезпечення підготовки фахівців, а також науковий досвід і здобутки в означеній царині. Практичний етап фактично націлений на добір інструментарію і підготовку до практичної діяльності. Під час практичного етапу стає можливим вивчення змістових і організаційно-ситуаційних чинників, закономірностей, умов динаміки і алгоритму, механізмів прояву необхідних для професійної діяльності в особливих екстремальних умовах професійно-важливих якостей співробітників» [3, с.100].

Урахуванням специфіки громадянсько-патріотичного виховання майбутніх офіцерів та його особливостей в екстремальних умовах дозволило нам сформулювати низку концептуальних положень, а саме: формування громадянської вихованості та патріотизму як необхідних складових особистісних якостей майбутніх офіцерів; використання загальнонаукових підходів до громадянсько-патріотичного виховання майбутніх офіцерів; виявлення особливостей громадянсько-патріотичного виховання майбутніх офіцерів; розробка концепції громадянсько-патріотичного виховання майбутніх офіцерів на основі інтегративного підходу.

Таким чином, проведене нами дослідження дозволило обґрунтувати необхідність концептуального підходу до громадянсько-патріотичного виховання майбутніх офіцерів в умовах воєнного часу. Одним з головних завдань має бути формування середовища, яке може впливати на освітній процес та його результати. Це дає можливість зрозуміти потреби курсанта, створити йому умови для творчого розвитку. У створенні такого середовища провідну роль відіграє інтегративний підхід, який органічно поєднує провідні функції педагогічного процесу: навчальну, виховну, розвивальну.

Список використаних джерел:

1. Дерев'янюк Н. П. Теоретичні засади формування громадянської культури учнів загальноосвітньої школи : автореф. дис. на здоб. наук. ступ. канд. пед. наук спец. 13.00.01 Луганськ, 2004. 31с
2. Дзюба В. М. Патріотичне виховання майбутніх офіцерів внутрішніх військ у процесі вивчення соціально-гуманітарних дисциплін. Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук за спеціальністю 20.02.02 - "Військова педагогіка та психологія". Національна академія Прикордонних військ України імені Богдана Хмельницького. Хмельницький, 2002.
3. Дячкова О. Психологічна підготовка фахівців до професійної діяльності в особливих умовах збірник наукових праць Національної академії Державної прикордонної служби України. серія: психологічні науки № 4(15). 2019 С..91-106.
4. Кошолуп О. Ф. Громадянське виховання старшокласників у процесі історико-краєзнавчої діяльності : автореф. дис. на здоб. наук. ступ. канд. пед. наук спец. 13.00.07. Херсон, 2005. 22с.
5. Тімченко О. В. Екстремальна психологія. Київ : ТОВ "Август трейд", 2007. 502 с.
6. Чернуха Н. М. Інтеграція виховних соціальних впливів суспільства у формуванні громадянськості учнівської молоді: автореф. дис. на здоб. наук. ступ. доктора. пед. наук спец. 13.00.05. Луганськ, 2007. 45 с.
7. Чорна К. Громадянське виховання – загальна потреба України. Освіта України. 2000. № 51. С. 3 -5.

УДК 81'276.6:811.161.2

Парійчук Каріна
викладач зарубіжної літератури
ВНКЗ ЛОР "Львівська медична академія імені А. Крупинського"
Львів, Україна

СУЧАСНІ ТЕХНОЛОГІЇ ОРГАНІЗАЦІЇ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ СТУДЕНТІВ

Анотація. У статті розглянуто актуальні технології та критерії організації самостійної роботи студентів. З'ясовано значення самостійної роботи при дистанційному та змішаному навчанні.

Ключові слова: самостійна робота, технології навчання, дистанційне навчання, змішане навчання.

Pariichuk Karina
teacher of foreign literature
A. Krupinsky Lviv Medical Academy
Lviv, Ukraine

MODERN TECHNOLOGIES OF ORGANIZING STUDENTS' INDEPENDENT WORK

Abstract. The article discusses current technologies and criteria for organizing students' independent work. The importance of independent work in distance and mixed learning is clarified.

Keywords: independent work, learning technologies, distance learning, mixed learning.

Пандемія коронавірусу, війна в Україні змусили освітян адаптуватися та перелаштувати свою роботу на дистанційний режим.

Процес навчання реалізується шляхом взаємодії педагога і діяльності студента. Завдання викладача – допомагати студентам засвоювати навчальний матеріал, сприяти активації навчального процесу в умовах змішаного навчання [3].

Самостійна робота студента вважалася основним засобом засвоєння навчального матеріалу в час, вільний від обов'язкових навчальних занять. Але в зв'язку з пандемією, а також із повномасштабною війною в Україні, самостійна робота стала важливою складовою в здобутті знань.

Метою статті є визначити дидактичні можливості, сучасні технології організації самостійної роботи студентів, її значення при дистанційному та змішаному навчанні.

Без відповідних методів діяльності неможливо реалізувати цілі і завдання навчання, досягнути відповідних результатів.

Методологія цілісного підходу до взаємопов'язаної діяльності викладача і студента в навчанні передбачає виділення методів навчання у великі групи: методи організації і самоорганізації навчально-пізнавальної діяльності, методи стимулювання і мотивації учіння, методи контролю і самоконтролю у навчанні, бінарні методи навчання [1].

Розширення функцій та зростання ролі самостійної роботи студентів не тільки веде до збільшення її обсягу, а й зумовлює зміну у взаємовідносинах між викладачем і студентом як рівноправними суб'єктами навчальної діяльності, привчатимуть його самостійно вирішувати питання організації, планування, контролю за своєю навчальною діяльністю, виховуючи самостійність, як особисту рису характеру.

На сучасному етапі виділяють наступні типи дистанційного навчання: синхронне дистанційне навчання; асинхронне дистанційне навчання; змішане навчання; змішані масивні онлайн-відкриті курси (МООС); онлайн-курси з відкритим графіком навчання [2].

Цілеспрямована сукупність дій студента під керівництвом викладача на основі використання засобів супроводу навчального процесу передбачає самостійність – можливість здійснювати самостійну роботу на основі формування якостей рефлексивного керування.

Самостійна робота є одним з найважливіших компонентів освітнього процесу, що передбачає інтеграцію різних видів індивідуальної та колективної навчальної діяльності, яка здійснюється як під час аудиторних, позааудиторних занять, без участі викладача або під його керівництвом. У контексті сучасної

системи навчання самостійна робота домінує серед інших видів навчальної діяльності студентів після практичної підготовки та дозволяє розглядати накопичувані знання як об'єкт власної діяльності студента.

Самостійна робота передбачає поетапне засвоєння нового матеріалу, повторення та закріплення, його застосування на практиці. Ефективність самостійної роботи залежить від її організації, змісту, взаємозв'язку та характеру завдань.

Дослідники розглядають самостійну роботу як педагогічний засіб організації та управління самостійною діяльністю студента в навчальному процесі, а також як особливу форму навчально-наукової діяльності.

Серед критеріїв самостійної роботи студентів виділяють аудиторну, позааудиторну та колективну (відповідно до характеру керівництва і способом здійснення контролю); обов'язкову, визначену навчальними планами і робочими програмами; рекомендовану; ініційовану (залежно від рівня обов'язковості); репродуктивну, що здійснюється за певним зразком; реконструктивну, яка передбачає слухання і доповнення лекцій викладача, складання планів, конспектів, тез; евристичну, спрямовану на вирішення проблемних завдань, отримання нової інформації, її структурування; дослідницьку, яка орієнтована на проведення наукових досліджень (за рівнем творчості):

Для оволодіння навчальним матеріалом можна пропонувати студентам різні методи самостійної роботи з використанням сучасних джерел інформації – сайти МОН, закладів освіти, блоги відомих педагогів, ЗМІ (навчальна, навчально-пізнавальна, професійна, наукова інформація); соціальні мережі, роль яких щороку зростає, в першу чергу – для налагодження комунікації та обміну інформацією.

Різні види онлайн-інформації сприяють розширенню дидактичних можливостей в організації самостійної роботи студентів, дозволяють забезпечувати гнучкість навчання за допомогою варіативності; трансформації змісту, методів і форм навчання, організації навчальних занять, поєднання різних методик навчання для студентів різнорівневої підготовки; варіювання складності та обсягу завдань, темпу їх виконання; активізація навчально-пізнавальної діяльності студентів через моделювання якісно нового типу візуалізації навчального матеріалу; посилення мотивації та пізнавального інтересу студентів у навчанні за рахунок інноватики методів навчання, можливості індивідуалізації навчання; мобільність на основі реалізація технічних можливостей комп'ютера, здійснення педагогічної корекції і безперервного зворотного спілкування та зв'язку; якісні зміни навчальної діяльності загалом і контролю (здійснення

тестового контролю з діагностикою, зворотнім зв'язком і оцінюванням етапів, дистанційна освіта).

Висновки

Отже, в сучасних умовах інформатизації суспільства, оновлюваної педагогічної системи, яка налагоджує роботу під час війни, проблема самостійності виходить на якісно новий рівень. Управління самостійною роботою студентів потребує певної стратегії її організації, тобто застосування відповідної технології навчання. При розробці технологій самостійної роботи враховується, що активність студента виявляється у виборі змісту, видів і форм предметного матеріалу, раціональних прийомів виконання навчальних дій.

Важлива роль в межах всіх видів діяльності при організації самостійної роботи приділяється формулюванню дидактичної мети, яка забезпечує цілеспрямоване вивчення матеріалу та індивідуальним завданнями, які повинні скеровувати та контролювати самостійну роботу студента, дають можливості для самостійного пізнання, самоосвіти та самоконтролю.

Список використаних джерел:

1. *Дистанційне навчання в глобалізованому світі. Київ. : Київ.нац. торг.-екон. ун-т, 2021. 101 с.*
2. *Мойсеюк Н. Педагогіка : навчальний посібник. К., 2003. 615 с.*
3. *Якісне дистанційне навчання в умовах війни / Сайт Державної служби якості освіти України. URL: <https://sqe.gov.ua/yakisne-distanciyne-navchannya-v-umovakh/>.*

УДК 377.01

Л. С. Черниш,

*Комунальний заклад Київської обласної ради «Білоцерківський гуманітарно-педагогічний фаховий коледж»
Україна*

ОСОБЛИВОСТІ ВИКОРИСТАННЯ ПЕДАГОГІЧНИХ ТЕХНОЛОГІЙ ПІД ЧАС ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ СОЦІАЛЬНИХ ПРАЦІВНИКІВ

Анотація. Проаналізовано проблему педагогічних технологій та визначено їх основні задачі. Охарактеризовано види педагогічних технологій у закладах освіти, виявлено особливості використання педагогічних технологій під час підготовки соціальних працівників. Розглянуто традиційні та інноваційні педагогічні технології. До інноваційних педагогічних технологій професійної підготовки майбутніх соціальних працівників належить: проблемне навчання, навчання укрупненими дидактичними одиницями, колективний спосіб навчання, контекстне навчання, диференційоване та ігрове навчання, проектне навчання, розв'язання дослідницьких задач. Визначено суть інтерактивного навчання.

Ключові слова: педагогічна технологія, інновація, інноваційний процес, інноваційна технологія, інтерактивне навчання, інтерактивна педагогічна взаємодія, соціальний працівник.

L. Chernysh,
Kyiv Regional Council Communal Institution Bila Tserkva Applied Humanitarian
Pedagogical College
Ukraine

FEATURES OF THE USE OF PEDAGOGICAL TECHNOLOGIES DURING THE TRAINING OF FUTURE SOCIAL WORKERS

***Abstract.** The problem of pedagogical technologies is analyzed and their main tasks are defined. The types of pedagogical technologies in educational institutions are characterized, the peculiarities of the use of pedagogical technologies during the training of social workers are revealed. Traditional and innovative pedagogical technologies are considered. Innovative pedagogical technologies for the professional training of future social workers include: problem-based learning, learning with consolidated didactic units, a collective learning method, contextual learning, differentiated and game learning, project learning, solving research tasks. The essence of interactive learning is defined.*

***Keywords:** pedagogical technology, innovation, innovation process, innovative technology, interactive learning, interactive pedagogical interaction, social worker.*

Для змістового наповнення процесу підготовки майбутніх соціальних працівників до професійної діяльності необхідно визначитися з відповідною технологією.

Сучасний розвиток технології як педагогічної категорії пов'язаний з працями таких учених, як: В. Безпалько, Б. Гершунський, А. Єршов, М. Кларин, І. Лернер, Н. Тализіна та ін. Проблеми підготовки фахівців з соціальної роботи присвячені праці А. Капської, В. Поліщук, О. Карпенко. Особливості використання інтерактивних педагогічних технологій відображені у дослідженнях І. Мельничука, С. Михнюка, І. Савельчук.

Метою статті є визначення особливостей використання педагогічних технологій під час підготовки майбутніх соціальних працівників.

Сучасне розуміння «педагогічної технології» включає пошук засобів максимального підвищення педагогічних результатів шляхом аналізу, відбору, конструювання і контролю всіх компонентів педагогічного процесу та їх взаємозв'язків. В основі педагогічної технології лежить ідея повної керованості навчальним процесом, проектування та відтворення навчального циклу, можливості його повторення будь-яким учителем, щоб майбутній педагог міг досягнути заздалегідь запланованого рівня оволодіння необхідними знаннями, вміннями і навичками. Предметом педагогічної технології є конкретна практична взаємодія педагога і студентів, організована на основі чіткого структурування, систематизації, програмування, алгоритмізації, стандартизації засобів і прийомів навчання або виховання.

Задачами педагогічної технології є: 1) глибоке й міцне засвоєння знань,

закріплення вмінь і навичок у різноманітних галузях діяльності; 2) вироблення і закріплення соціально корисних норм поведінки; 3) навчання діям із застосуванням технологічного інструментарію; 4) розвиток технологічного мислення, уміння самостійно планувати, алгоритмізувати, стандартизувати свою навчальну, самоосвітню діяльність; 5) виховання навичок організації навчальних занять у відповідності з вимогами певної дисципліни.

Розглянемо низку визначень категорії «педагогічна технологія».

Педагогічна технологія – система найбільш раціональних способів досягнення поставленої педагогічної мети, наукова організація навчально-виховного процесу, що визначає найбільш раціональні, й ефективні способи досягнення кінцевих освітньо-культурних цілей [8].

Педагогічна технологія – сукупність психолого-педагогічних установок, що визначають спеціальний набір і поєднання форм, методів, способів, прийомів навчання, виховних засобів [7].

Педагогічна технологія – системна сукупність і порядок функціонування всіх особистісних, інструментальних і методологічних засобів, які використовуються для досягнення педагогічної мети [2].

Педагогічна технологія підготовки майбутніх соціальних працівників це система взаємоузгоджених компонентів (соціального, цільового, методичного, процесуального, результативного), спрямованих на формування готовності майбутніх соціальних працівників до педагогічної взаємодії через планування, організацію та реалізацію процесу вивчення фахових дисциплін [6].

Серед технологій, що активно застосовуються в педагогічній практиці, можна виділити традиційні та інноваційні, що мають як позитивні, так і негативні сторони. Так, перевагами традиційних технологій вважаються: науковість (помилкових знань бути не може, можуть бути тільки неповні), організаційна чіткість педагогічного процесу, постійний ідейно-емоційний вплив особистості викладача, оптимальні витрати ресурсів при масовому навчанні, впорядкована, логічно структурована подача навчального матеріалу, орієнтація на розвиток пам'яті (запам'ятовування і відтворення), доступність, врахування вікових та індивідуальних особливостей студентів, усвідомлення завдань і активність. Проте традиційним технологіям властиві і недоліки: тип відносин між викладачами і студентами на кшталт «суб'єкт-об'єкт», орієнтація на формування шаблонного мислення, відсутність орієнтації на розвиток творчого потенціалу, пригнічення ініціативи, стандартний підхід до всіх студентів.

Під інноваційними процесами в освіті розуміють процеси виникнення, розвитку і проникнення в широку практику педагогічних нововведень.

Інновація – це не лише створення і впровадження нововведень, а й такі зміни, які мають визначальний характер, супроводжуються змінами в різновидах діяльності, стилі мислення. З упровадженням інновацій у педагогічний процес навчального закладу підвищуються якість навчання студентів і рівень їх фахової компетентності. Професіоналізація викладача і входження його в інноваційний режим роботи неможливі без творчого самовизначення, в якому провідну роль відіграють інноваційні педагогічні технології. Варто зауважити, що інноваційні педагогічні технології – це не лише налаштованість на сприйняття, продукування і застосування нового, а насамперед відкритість. Як принцип педагогіки вони створюють умови для розвитку особистості, дотримання її права на індивідуальний творчий внесок, особистісну ініціативу, свободу саморозвитку [9].

Таким чином, інноваційні педагогічні технології є системними процесами цілеспрямованої дії на «студента», з метою задоволення сукупності його потреб. Це новостворені або вдосконалені педагогічні системи, що забезпечують високий рівень навчально-виховного процесу. Сучасні інноваційні педагогічні технології відзначаються тим, що: збагачують навчальний процес завдяки впровадженню активних, аналітичних і комунікативних способів навчання; формують професійну компетентність майбутніх фахівців; виробляють аналітичні, організаційні, проектні, комунікативні навички; розвивають здібності до прийняття правильних рішень у нестандартних ситуаціях; формують вміння будувати власні освітні програми; становлять ресурс для зміни змісту освіти і структури начального процесу відповідно до міжнародних вимог; підвищують показники досягнень структурних компонентів процесу технологізації навчання; стимулюють творчий потенціал. Уже розроблено методики і педагогічні технології, за допомогою яких можна посилити особистісно-орієнтований підхід до навчання. Але кожна технологія вирішує чітко визначене коло завдань. Оптимальним при розробці конкретної технології навчання є конструктивне поєднання інструментарію, який традиційно використовується у навчанні, з арсеналом засобів інноваційних педагогічних технологій.

До інноваційних педагогічних технологій професійної підготовки майбутніх соціальних працівників, які можна розглядати на загально дидактичному рівні, залічуємо такі: проблемного навчання, навчання укрупненими дидактичними одиницями, колективного способу навчання, контекстного навчання, диференційованого та ігрового навчання, проектного навчання, розв'язання дослідницьких задач.

Інтерактивне навчання – це специфічна форма організації пізнавальної

діяльності, яка має передбачувану мету – створити комфортні умови навчання, за яких кожен учень відчуває свою успішність, інтелектуальну спроможність [3].

Суть інтерактивного навчання полягає у тому, що навчальний процес відбувається тільки завдяки постійній, активній взаємодії всіх студентів. Це – співнавчання, взаємонавчання (колективне, групове, навчання у співпраці), де і студент, і викладач є рівноправними, рівнозначними суб'єктами навчання, розуміють, що вони роблять, рефлексують з приводу того, що вони знають, вміють і здійснюють. Під час інтерактивного навчання викладач виступає як організатор процесу навчання, консультант, який ніколи не «закриває» навчальний процес на собі. Головними у процесі навчання є зв'язки між студентами, їхня взаємодія і співпраця. Результати навчання досягаються взаємними зусиллями учасників процесу навчання, студенти беруть на себе відповідальність за результати навчання. Інтерактивна модель навчання передбачає застосування технологічного підходу та сукупності інтерактивних технологій. Їх загальною ознакою є принципи інтеракції: багатостороння комунікація, взаємодія і взаємонавчання студентів, кооперована навчальна діяльність із відповідними змінами ролей і функцій і студентів, і викладачів. За використання такої моделі заняття у ЗВО розуміють як форму навчання, яке ґрунтується на технологічному підході [3]. Тому вважаємо за доцільне пояснити деякі аспекти цього підходу.

Суть інтерактивного навчання полягає у тім, що навчальний процес відбувається лише завдяки постійній, активній взаємодії всіх студентів. Це співнавчання, взаємонавчання (колективне, групове, навчання у співпраці), де і студент, і викладач є рівноправними, рівнозначними суб'єктами навчання, розуміють, що вони роблять, рефлексують з приводу того, що вони знають, вміють і здійснюють. Викладач під час інтерактивного навчання виступає як організатор процесу навчання, консультант, який ніколи не «закриває» навчальний процес на собі. Головними у процесі навчання є зв'язки між студентами, їхня взаємодія і співпраця. Результати навчання досягаються взаємними зусиллями учасників процесу навчання, студенти беруть на себе відповідальність за результати навчання. Інтерактивні технології навчання є новим підходом до організації навчальної діяльності студентів. Інтерактивне навчання сприяє побудові навчального процесу таким чином, що він проходить в умовах постійної активної взаємодії всіх студентів. «Це співнавчання, взаємонавчання (колективне, групове, навчання в співпраці)», де викладач і студент є рівноправними, рівнозначними суб'єктами навчання.

У практичній педагогічній діяльності доцільно використовувати такі форми навчання студентів: парну (робота студента з педагогом чи однолітком один на

один), фронтальну (викладач навчає одночасно групу студентів або весь колектив), групову (всі студенти активно навчають один одного), індивідуальну (самотійну) роботу студента [9]. Організація інтерактивного навчання передбачає моделювання життєвих ситуацій, використання рольових ігор, спільне розв'язання проблем. Інтерактивне навчання сприяє формуванню цінностей, навичок і вмінь, створенню атмосфери співпраці.

Інтерактивні технології навчання діляться на чотири групи: парне навчання (робота студента з викладачем чи однолітком один на один), фронтальне навчання, навчання у грі, навчання у дискусії. Така модель легко й ефективно поєднується із традиційними формами та методами навчання і може застосовуватися на різних етапах навчання [9].

Основою інтерактивних методів є інтерактивні вправи та завдання, які виконуються учнями та студентами. Основна відмінність інтерактивних вправ і завдань від звичайних в тому, що вони спрямовані не тільки і не стільки на закріплення вже вивченого матеріалу, скільки на вивчення нового.

Інтерактивна педагогічна взаємодія – це суб'єкт-суб'єктне комунікативне поле, організоване в освітньому просторі школи, що стимулює потреби його учасників до самоактуалізації і самореалізації здібностей та можливостей.

Інтерактивна педагогічна взаємодія характеризується такими провідними ознаками й інструментами: полілог, діалог, миследіяльність, смислотворчість, міжособистісні взаємини, свобода вибору, створення ситуації успіху, позитивність і оптимістичність оцінювання, рефлексія тощо[1].

Найбільш популярною є класифікація інтерактивних технологій навчання науковця О. Пометун [9]. Вона виділяє чотири групи:

1. Інтерактивні технології кооперативного навчання.
2. Інтерактивні технології колективного(фронтального) навчання.
3. Технології ситуативного моделювання.
4. Технології опрацювання дискусійних питань

Взаємодія в діяльності соціального працівника є багатокомпонентним утворенням, оскільки передбачає: – взаємодію соціального працівника і отримувача соціальних послуг в процесі вирішення соціальних проблем останнього; – взаємодію соціального працівника з іншими фахівцями, причетними до вирішення проблеми отримувача соціальних послуг; – взаємодію соціального працівника з іншими соціальними установами та інституціями, що репрезентують соціальний захист окремих груп населення; – взаємодію соціальних установ та інституцій між собою в контексті залучення соціальних працівників до реалізації своїх професійних функцій. З наведеного вище

переліку, на думку С. Михнюк, лише міжособистісна взаємодія соціального працівника з отримувачем соціальних послуг може вважатися педагогічною за своєю сутністю і змістом, оскільки передбачає накопичення позитивних змін в розвитку й соціалізації особистості отримувача соціальних послуг [5].

Майбутні працівники соціальної сфери мають можливість навчатися з використанням реальних ситуацій педагогічної взаємодії в соціальній роботі, реалізованих на заняттях; закріплювати свої професійні знання у різноманітних контекстах ситуацій педагогічної взаємодії; накопичувати квазіпрофесійний, а згодом професійний досвід педагогічної взаємодії (ігрові методи, проектна діяльність, кейс-стаді педагогічної взаємодії та ін.)

Таким чином, педагогічна технологія функціонує і як наука, що досліджує найбільш раціональні шляхи навчання, і як система застосовуваних у ньому способів, принципів і регулятивів, і як його реальний процес.

Перехід існуючої системи підготовки соціальних працівників у якісно новий стан потребує реалізації певних завдань відповідно до світових, європейських і національних тенденцій соціальної роботи та фахової підготовки соціальних працівників таких як:

- переоцінка традиційних чинників розвитку підготовки майбутніх соціальних працівників;
- переосмислення теорії та практики соціальної роботи як механізму позитивних змін у суспільстві;
- спрямованість програм підготовки на відповідність соціально-економічним, соціально-політичним і соціокультурним тенденціям та перспективам розвитку соціальної роботи;
- стрімке оновлення системи знань через перегляд змісту, форм та методів навчання соціальній роботі;
- створення умов для належного функціонування освітнього інноваційного середовища;
- сприяння вибору форм та методів підвищення кваліфікації викладачів дисциплін соціального спрямування.

І. Савельчук визначає організаційні напрями реалізації оновлення підготовки соціальних працівників за такими критеріями: підвищення якості навчання (моделювання, прогнозування та стратегія розвитку освітнього інноваційного середовища, науково-методичний та управлінський супровід навчального процесу за новітніми досягненнями педагогічної науки); інноваційність змісту, форм та методів навчання (впровадження навчальних програм, орієнтованих на інноваційні методи в системі освіти та соціальної роботи; впровадження нових організаційних форм навчальної та позанавчальної

діяльності студентів), інтеграція та партнерство (залучення державних та недержавних закладів до співпраці; заохочення творчих ініціатив, науково-дослідної діяльності; просування проектів та ініціатив); відповідність викладачів сучасним вимогам (створення умов для підвищення кваліфікації, надання можливості вибору змісту та форм проходження кваліфікації) [10].

Удосконалення змістового забезпечення навчальних предметів, введення інноваційних технологій навчання майбутніх соціальних працівників, упровадження змін у технологію проведення навчальних занять вказують на необхідність піднесення на вищий рівень управління навчально-пізнавальною діяльністю студентів. За традиційної підготовки процес засвоєння матеріалу від знання до вироблення уміння є тривалим і належно не індивідуалізованим.

Отже, інноваційні технології підготовки майбутніх фахівців з соціальної роботи стимулюють творчий потенціал, зумовлюють позитивне ставлення до навчальних дисциплін. Вони не замінюють в повному обсязі традиційні технології навчання, а органічно їх доповнюють.

Список використаних джерел:

1. Дубасенюк О. А. Професійна підготовка майбутнього вчителя до педагогічної діяльності: монографія / О. А. Дубасенюк. – Житомир: Житомир. держ. пед. ун-т, 2003. – 192 с.
2. Енциклопедія освіти / Акад. пед. наук України; голов. ред. В. Г. Кремень. – Київ: Юрінком Інтер, 2008. – 1040 с.
3. Комар О. А. Теоретичні та методичні засади підготовки майбутніх учителів початкової школи до застосування інтерактивної технології: автореф. дис. ... д-ра пед. наук: 13.00.04 / Комар Ольга Анатоліївна; Черкас. нац. ун-т ім. Богдана Хмельницького. – Черкаси, 2011. – 40 с.
4. Мельничук І. М. Теорія і методика професійної підготовки майбутніх соціальних працівників засобами інтерактивних технологій у вищих навчальних закладах : автореф. ... д. п. н. Тернопіль, 2011. 44 с.
5. Михнюк С. В. Взаємодія як базовий вид професійної діяльності соціального працівника: аналіз поняття. Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Сер. Педагогічні науки: реалії та перспективи. 2020. № 75. 136-141.
6. Михнюк С.В. Методичні рекомендації з організації підготовки майбутніх соціальних працівників до педагогічної взаємодії у процесі вивчення фахових дисциплін. Київ : ЦП «Компринт», 2021. 73 с.
7. Нісімчук А. С. Сучасні педагогічні технології: навч. посіб. / А. С. Нісімчук, О. С. Падалка, О. Т. Шпак. – Київ: Просвіта; Книга Пам'яті України, 2000. – 368 с.
8. Освітні технології: навч.-метод. посіб. / за заг. ред. О. М. Пехоти. – Київ: А.С.К., 2001. – 256 с.
9. Пометун О. І. Енциклопедія інтерактивного навчання / О. І. Пометун. – Київ, 2007. – 144 с.
10. Савельчук І. Б. Підготовка соціальних працівників за сучасних умов : інноваційні тенденції. Вісник Житомирського державного університету. 2016. Вип. 1. С.120-125.

УДК 377.01

О. В. Макогін, к.п.н.,
Львівський коледж будівництва архітектури та дизайну,
О. Н. Якимович, к.п.н.,
Національний університет «Львівська політехніка»
Україна

СУТНІСНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ ПРАКТИКИ ЯК КОМПОНЕНТА ПІДГОТОВКИ У ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ

***Анотація.** Проаналізовано проблему організації практики. охарактеризовано види практик у коледжі, виявлено особливості виробничої практики майбутніх фахівців. За змістом і метою виробничу практику у закладах вищої освіти поділяють на технологічну, професійну, переддипломну. Метою технологічної практики є ознайомлення здобувачів вищої освіти безпосередньо на підприємствах, організаціях, установах, з виробничим процесом і технологічним циклом виробництва. Професійна практика передбачає узагальнення та вдосконалення знань, практичних умінь і навичок; переддипломна практика є завершальним етапом навчання і проводиться для збору матеріалів до дипломної роботи.*

***Ключові слова:** технологічна практика, виробнича практика, переддипломна практика, заклади вищої освіти, здобувачі вищої освіти.*

O. V. Makoghin, Ph.D.,
Lviv College of Construction, Architecture and Design,
O. N. Yakymovych, Ph.D.,
National University "Lviv Polytechnic", Ukraine

ESSENTIAL CHARACTERISTICS OF PRACTICE AS A COMPONENT OF TRAINING IN INSTITUTIONS OF HIGHER EDUCATION

***Abstract.** The problem of practice organization is analyzed. the types of practices in the college are characterized, the peculiarities of the production practice of future specialists are revealed. According to the content and purpose, industrial practice in institutions of higher education is divided into technological, professional, and pre-diploma. The purpose of technological practice is to acquaint students with higher education directly at enterprises, organizations, institutions, with the production process and the technological cycle of production. Professional practice involves the generalization and improvement of knowledge, practical abilities and skills; pre-diploma practice is the final stage of training and is conducted to collect materials for the thesis.*

***Keywords:** technological practice, production practice, pre-diploma practice, institutions of higher education, students of higher education.*

У сучасних умовах професійно-практична підготовка майбутніх будівельників зорієнтована на те, щоб забезпечити багатопрофільність фахівця, його мобільність, готовність до зміни виду або змісту професійної діяльності. Для підготовки конкурентоспроможних фахівців потрібно створити добре організоване освітнє середовище [13, с. 37]. Провідні компетенції сучасного фахівця у будівництві задаються основними замовниками – роботодавцями, державою і суспільством.

Відповідно до Положення про організацію навчального процесу у закладах вищої освіти [7], навчальну роботу у коледжі організують і проводять у формі навчальних занять, основними видами яких є: лекція, семінар, практичне заняття, лабораторне заняття, індивідуальне заняття, курсова робота (проект), контрольна робота, практика (стажування), самостійна робота здобувачів вищої освіти. Фахова підготовка здобувачів вищої освіти – обов'язкова складова освітньо-професійної програми для здобуття кваліфікаційного рівня і має на меті набуття студентом професійних навичок та вмій.

Проблеми різних видів практик проаналізовані на основі досліджень В. Бабаєв [1], В. Багрій [2], Й. Гушулей [3], Л. Грень [4], Ю. Земліної [5], Н. Котенко [6], М. Пальчук [9], Л. Тархан [14], Н. Хмілярчук [16].

Співпраця баз практики та закладів вищої освіти взаємовигідна, оскільки заклад освіти зацікавлений у довгостроковому партнерстві, що гарантує студентам місце практики і працевлаштування, а підприємство – база практики отримує можливість здійснювати цільове навчання й вибір майбутніх фахівців [15].

Науковець Ю. Земліна [5] виділяє такі послідовні етапи практичної підготовки:

– практичні та лабораторні заняття, на яких починається формування первинних навичок (із професійних дисциплін); навчальна практика (геодезична, екскурсійна, ознайомлювальна, ін.), завданням якої є ознайомлення студентів із специфікою майбутньої спеціальності, здобуття первинних професійних умінь і навичок із загальнопрофесійних і спеціальних дисциплін, в деяких випадках – оволодіння професією з-поміж масових професій відповідної галузі;

– виробнича (технологічна, експлуатаційна, конструкторська, педагогічна, лікувальна, економічна, юридична, організаційно-управлінська, обліково-аналітична та ін.), а також переддипломна) – метою якої є закріплення та поглиблення теоретичних знань, отриманих студентами у процесі вивчення певного циклу теоретичних дисциплін, практичних навичок зі спеціальності, а також збір фактичного матеріалу для виконання курсових проектів (робіт) [5, с. 57].

До професійно-практичної підготовки у закладах вищої освіти ми відносимо практичні заняття, різні види практик, стажування (табл. 1).

Таблиця

Види професійно-практичної підготовки у закладах вищої освіти

Заняття	Практики		Стажування
	навчальна	Виробнича	
лабораторні заняття, практичні заняття, дослідна робота, практикуми, виробниче навчання, тренінги	екскурсійна, ознайомлювальна, мовна комп'ютерна	технологічна, експлуатаційна, конструкторська, економічна, організаційно-управлінська, обліково-аналітична переддипломна, науково-дослідна, асистентська	під час навчання, після закінчення навчання, випробувальний період, тест-досвід для зарахування, виконання обов'язків на посаді

У своїх працях Т. Якимович проводить аналіз таких видів організації практичного навчання як-от: практичні та лабораторні роботи, дослідні заняття, практикуми [18, с. 45]. Практичні заняття – одна з провідних форм навчального процесу, на яких з'являються вміння та навички практичного застосування набутих знань. Їх проводять в аудиторіях або навчальних лабораторіях, що забезпечені необхідними засобами навчання. Метою практичних робіт – застосування знань у ситуаціях, наближених до виробничих.

Лабораторні заняття проводять у приміщеннях зі спеціальним обладнанням. Ці заняття включають в себе елементи дослідницької діяльності. Під час лабораторних занять виконують лабораторні роботи, які передбачають дослідження явищ за допомогою спеціального обладнання.

Дослідні заняття потребують спеціальної організації, яка передбачає виконання пошукового завдання чи проекту, індивідуалізацію навчання, розширення обсягу знань учнів. Її застосовують у процесі вивчення будь-яких предметів. Переважно це звіти про спостереження за природними явищами, огляди науково-популярної літератури, схеми дій приладів, верстатів, машин, пропозиції щодо вдосконалення технологічних процесів. Елементи дослідницької діяльності у освітньому процесі сприяють формуванню активності, ініціативи, розвивають мислення, спонукають до самостійних пошуків.

Практикум – одна з найважливіших форм організації практичної підготовки, основна мета якої – на практиці використовувати здобуті раніше вміння і навички, узагальнити й систематизувати теоретичні знання, опанувати елементарні методи дослідницької роботи. Практикум передбачає самостійне виконання практичних і лабораторних робіт.

Стажування – це отримання навиків виконання завдань та обов’язків певної спеціальності. Положення про професійне навчання на виробництві подає стажування як одну з форм навчання на виробництві. Одночасно стажування є складовою післядипломної освіти поряд з перепідготовкою, спеціалізацією, розширенням профілю (підвищенням кваліфікації). Тому, стажування – це одна з форм професійно-практичної підготовки на робочому місці під керівництвом якого проходить виробниче навчання, спеціалізація, підвищення кваліфікації працівників.

Розпізнають такі види стажування:

- практичне навчання на робочому місці після теоретичної підготовки;
- виробниче навчання під час теоретичної підготовки;
- тест-досвід, щоб визначити можливості для зарахування;
- робота за фахом протягом випробувального періоду;
- набуття практичних умінь і навичок щодо виконання обов’язків на посаді вищого рівня.

Згідно із Законом України «Про зайнятість населення»[12], студенти закладів вищої освіти мають право проходити стажування за фахом (спеціальністю), за якою здобувається освіта, в установах на підприємствах, та організаціях незалежно від форми власності, виду діяльності та господарювання, на умовах, визначених договором про стажування у вільний від навчання час. Мета стажування – отримання досвіду з виконання фахових завдань та обов’язків, удосконалення професійних знань, умінь та навичок, вивчення та засвоєння нових технологій, техніки, набуття додаткових компетенцій [12].

Види виробничих практик, їх тривалість і терміни проведення визначаються освітньо-професійними програмами та навчальними планами. Зміст та послідовність практик передбачає наскрізна програма. Вона розробляється кафедрою або предметною (цикловою) комісією згідно з навчальним планом і затверджує керівник закладу вищої освіти. Наскрізна програма практики студентів зі спеціальності є основним навчально-методичним документом, що регламентує мету, зміст і послідовність проведення практики студентів на визначених базах практики [11].

На думку Ю. Земліної [5], одним з основних компонентів підготовки студентів у закладі вищої освіти є система практик як складова частина освітньо-професійної програми підготовки фахівців, у процесі якої студенти удосконалюють свої професійні уміння й навички, одержані під час навчання. Види практики, що взаємно доповнюють та змінюють один одного, утворюють цілісний процес, спрямований на формування професіонала. Система практик створює умови для збагачення життєвим досвідом, розширення соціальних

контактів студентів, формування навичок самоврядування. Саме у процесі практики студенти засвоюють певну систему норм, правил, соціальних ролей і цінностей, які надалі допоможуть їм реалізовуватися як члени суспільства [5, с. 65].

Особливості проходження практик визначаються освітньо-кваліфікаційним рівнем підготовки фахівця. Серед видів практик: навчальна, навчально-виробнича і виробнича. Навчальна практика є основою для проходження виробничих практик. Виробнича практика залежно від конкретної спеціальності чи спеціалізації студентів поділяється на : технологічну, експлуатаційну, конструкторську, педагогічну, економічну, переддипломну, науково-дослідну, асистентську та інші види практики.

Метою навчально-виробничої практики – демонстрація практикантам, де і як застосовується теоретичний матеріал, над яким вони працюють у закладах вищої освіти. Завданням навчально-виробничої практики – ознайомлення студента з його майбутньою спеціальністю виконанням обов'язків дублера, помічника фахівця. Це дає змогу глибше проникнути в зміст і технологію майбутньої професійної діяльності [15].

Завдання навчально-виробничої практики – ознайомлення студентів-практикантів із специфікою майбутньої спеціальності, отримання первинних фахових умінь і навичок із загальнопрофесійних і спеціальних дисциплін, передбачених навчальним планом даної спеціальності.

Виробнича практика як складна і цілісна система охоплює такі компоненти: мету, потреби, мотив, предмет, засоби досягнення мети і результат діяльності. Під час виробничої практики студентам закладаються основи досвіду фахової діяльності, практичні вміння і навички, професійні якості. Від ступеня здібностей практикантів на цьому етапі залежить професійне становлення майбутнього фахівця [16].

Мета технологічної практики – ознайомлення практикантів безпосередньо на будівельних майданчиках, підприємствах, організаціях, установах із будівельним процесом і технологічним циклом будівництва, відпрацювання вмінь і навичок будівельної спеціальності, закріплення знань, отриманих під час циклу теоретичних дисциплін і набуття первинного практичного досвіду.

Завдання виробничої практики – оволодіння студентами сучасних методів і форм організації праці у будівництві, отримання фахових вмінь навичок і знань, для прийняття одноосібних рішень під час конкретної роботи в реальних умовах. Виробнича практика дає змогу закріпити та розширити теоретичні знання, отримати виробничі навички, ознайомитися з призначенням, сферами застосування, конструктивними особливостями, специфікою експлуатації

машин і механізмів, засобів малої механізації; сучасними методами і засобами виконання основних технологічних процесів будівельних робіт; застосування матеріалів, конструкцій, машин, обладнання, інструментів; правилами техніки безпеки і охорони праці.

У своїй праці Т. Попова[10] проаналізувала низку теоретичних питань організації виробничої практики:

– чинники, що посилили реальну потребу у її проведенні (навчальні заклади незабезпечені новітнім обладнанням, невідповідність інженерно-педагогічних працівників до сучасних вимог виробництва, недосконалість навчальних планів і програм щодо сучасних технологій, що застосовуються на підприємствах певної галузі, розрив між сферою навчання та культурно-виробничою сферою підприємства);

– окреслення змісту та шляхи реалізації виробничої практики (організаційно-підготовчий, що осягає: розгляд та оцінювання інженерно-педагогічними працівниками технічного закладу рівня підприємств спеціалізації та перспективи проведення на їх базі виробничої практики для студентів, підготовку потрібної навчально-методичної документації, підбір навчально-виробничих завдань та робочих місць для студентів, вибір організаційних формальностей проведення виробничої практики; визначення претендентів з-поміж кадрових працівників організації для керівництва студентами на час практики, навчально-цільовий, що передбачає організацію навчально-виробничих занять для студентів, проведення майстрами виробничого навчання, провідними фахівцями або метрами виробництва вступного, поточного та завершального інструктажів, організованих у різних формах (фронтальній, індивідуальній, бригадній); завершальний, що включає в себе виконання студентами залікової роботи для кваліфікаційного іспиту та виконання ними кваліфікаційних робіт, надання практикантам виробничої характеристики, підготовку майстром виробничого навчання та студентами звітів про виробничу практику) [10, с. 7].

Виробнича практика – комплексна форма освітнього процесу як в організаційному, так і в методичному плані, оскільки її реалізація вимагає поєднання інтересів виробництва і навчального закладу, складна адаптація процесу навчання до практичних завдань конкретного підприємства (установи, організації). Під час виробничої практики студенти здобувають нові знання, навички й уміння, здебільшого під час виконання реальних фахових завдань, тому праця студентів на штатних посадах (з оплатою або без) – найкраща порівняно з проходженням виробничої практики дублерами, по суті, сторонніми спостерігачами. За наявності існування вільних місць студенти можуть бути

зараховані на штатні посади, якщо дана праця на них відповідає вимогам проходження практики, при цьому не менше ніж 50% часу відводиться на загальнофахову підготовку за її програмою. Для студентів визначена тривалість робочого часу під час проходження навчально-виробничої практики:

– студенти віком 16–18 років – працюють не більше ніж 36 годин на тиждень;

– студенти віком від 18 років і старше – не більше ніж 40 годин на тиждень.

Виробнича практика виконує різні функції: адаптаційну, навчальну, закріплювальну, освітньо-розвивальну, виховну, мотиваційно-стимулюючу, діагностичну [14]. Виробнича практика студентів призначена для того щоб виробити у майбутніх фахівців будівельного профілю професійне мислення, уміння і навички виконувати фахові завдання; забезпечити володіння формами і методами майбутньої фахової діяльності; сприяти усвідомленню своїх особистісних якостей і рівня готовності до самостійної роботи, ознайомити їх зі специфікою роботи [8]. Позаяк одна з основних функцій виробничої практики – діагностична, то важлива розробка оцінювання результатів різних видів практики.

Отже, завдання технологічної практики – ознайомлення студентів-практикантів безпосередньо на будівельних об'єктах, організаціях, установах з виробничим циклом і технологічним процесом виробництва, відпрацювання навичок і вмінь майбутньої фаховості, закріплення знань, отриманих при вивченні певного циклу теоретичних дисциплін та набуття первинного практичного досвіду. Професійна практика передбачає узагальнення та вдосконалення умінь, знань та практичних навичок стосовно майбутньої спеціальності на базі певного суб'єкта господарювання, здобуття професійного досвіду та формування готовності майбутнього фахівця до самостійної трудової діяльності. Переддипломна практика є завершальною стадією навчання і проводиться для збору матеріалів до дипломної роботи.

Для проведення технологічної та переддипломної практик визначені підприємства – бази практики, з якими укладають довгострокові угоди про творче співробітництво, партнерство, цільову комплексну підготовку та практику студентів і угоди про порядок і умови проведення практики, що діють протягом періоду практики. Під час вибору бази практики оцінюють найважливіші сторони підприємства як бази практики студентів, а саме: відповідність профілю підприємства спеціальності навчання студентів; наявність умов для отримання навичок роботи за фахом; забезпечення кваліфікованим керівництвом; оснащеність підприємства сучасними

інформаційними технологіями; можливість отримання в період практики матеріалів для написання звітів з практики, курсових і дипломних проектів.

Виробнича діяльність студентів на практиці має навчальне навантаження і задовольняє такі вимоги навчального процесу, як відповідність вирішуваних завдань майбутній професійній діяльності фахівця, поступове ускладнення завдань відповідно до зростання обсягу отриманих знань, а підприємства машинобудівної галузі є тією основною матеріальною базою, на якій проводиться навчально-виробнича практика студентів і для якої заклад вищої освіти готує фахівців. Це створює взаємну зацікавленість в якісному і ефективному проведенні практики студентів.

Список використаних джерел:

1. Бабаєв В. М. *Формування національної гуманітарно-технічної еліти: проблеми та перспективи. Теорія і практика управління соціальними системами: філософія, психологія, педагогіка, соціологія.* 2008. № 2. С. 52–56.
2. Багрій В. Н. *Формування професійних вмінь майбутніх соціальних педагогів у процесі педагогічної практики: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04.* Вінниця, 2010. 232 с.
3. Гушулей Й. М. *Теорія і практика загальнотехнічної підготовки учнів у процесі трудового навчання: дис. ... д-ра пед. наук: 13.00.02 / Тернопільський держ. педагогічний ун-т ім. Володимира Гнатюка.* Тернопіль, 2000. 389 с.
4. Грень Л. М. *Професійне самовиховання особистості студента як чинник формування успішного фахівця. Теорія і практика управління соціальними системами: філософія, психологія, педагогіка, соціологія.* 2010. № 4. С. 63–69.
5. Земліна Ю. В. *Формування професійної готовності майбутніх фахівців з туризму в процесі навчально-виробничої практики: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04.* Київ, 2014. 340 с.
6. Котенко Н. О. *Формування готовності до професійної діяльності майбутніх техніків галузі зв'язку в процесі навчальних практик: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04.* Вінниця, 2013. 277 с.
7. *Нормативно-правові документи з питань вищої освіти / за ред. Я. Я. Болюбаша.* Київ, 2004. Розд. 3: *Організація навчального процесу: нормативні документи.* С. 73–109.
8. Пальчук М. І. *Педагогічні умови організації виробничої практики учнів вищого професійного училища кулінарного профілю: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04.* Київ, 2005. 204 с. Пантелеймонов А. Е., Рыжков В. М. *Производственная практика студентов и стажировка молодых специалистов: учеб.-метод. пособие для вузов.* Москва, 1987. 144 с.
9. Пальчук М. І. *Педагогічні умови організації виробничої практики учнів вищого професійного училища кулінарного профілю: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04.* Київ, 2005. 204 с. Пантелеймонов А. Е., Рыжков В. М. *Производственная практика студентов и стажировка молодых специалистов: учеб.-метод. пособие для вузов.* Москва, 1987. 144 с.
10. Попова Т. І. *Виробнича практика у професійно-технічних училищах швейного профілю: історико-педагогічний аспект: моногр.* Харків: Українська інж.-пед. академія, 2006. 181 с.
11. *Про проведення практики студентів вищих навчальних закладів України: Наказ М-ва освіти і науки України № 351 від 20.12.94.* URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0035-93> (дата звернення: 02.01.2019).
12. *Про зайнятість населення: Закон України № 803-ХІІ від 1 березня 1991 року.*
13. Романовська О. О. *Конкурентоздатність і проблема підготовки майбутніх фахівців до діяльності в ринкових умовах: конкуренція; конкурентоздатність та її*

структура. Професійні якості конкурентоспроможного фахівця. Теорія і практика управління соціальними системами: філософія, психологія, педагогіка, соціологія. 2009. № 4. С. 36–43.

14. Тархан Л. З., Усеїнова Л. Ю. Производственная практика будущих инженеров-педагогов: опыт, задачи, проблемы. Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання у підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми: зб. наук. пр. / редкол.: І. А. Зязюн (голова) та ін. Київ–Вінниця: ДОВ «Вінниця», 2007. Вип. 15. С. 448–453.

15. Фіцула М. М. Педагогіка вищої школи: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл.: рек. МОНУ. 2-ге вид., доп. Київ, 2010. Гл. 2.4: Форми організації навчання у вищій школі: методика підготовки і проведення лекцій, семінарських, практичних, лабораторних занять. Самостійна, практична і наукова робота. С. 163–229.

16. Хмілярчук Н. С. Педагогічні умови організації навчальної практики майбутніх менеджерів туристичної сфери: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04. Вінниця, 2008. 270 с.

17. Чебукіна В. Ф. Особливості організації практичної підготовки фахівців у вищих навчальних закладах I–II рівня акредитації. Інформаційні технології в освіті, науці та виробництві. 2013. Вип. 3(4) С. 204–211.

18. Якимович Т. Д. Основи дидактики професійно-практичної підготовки: навч.-метод. посіб. Київ: Педагогічна думка, 2013. 136 с. URL: <http://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/9956>

УДК 371.13

*Панас Олена,
ад'юнкт 1-го року навчання,
Львівський державний університет безпеки життєдіяльності
м. Львів, Україна*

ДО ПИТАННЯ ФОРМУВАННЯ ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ФАХІВЦІВ ЦИВІЛЬНОГО ЗАХИСТУ

***Анотація.** В системі підготовки здобувачів вищої освіти все більшого значення набуває проблема формування психолого-педагогічної компетентності. Психолого-педагогічна компетентність є невід'ємною складовою професійної компетентності майбутніх фахівців цивільного захисту, тому їхня професійна підготовка має орієнтуватися на здобуття психолого-педагогічних знань, вироблення відповідних умінь і навичок. У статті висвітлено теоретичні основи щодо необхідності формування цієї компетентності у майбутніх фахівців цивільного захисту під час їхньої професійної підготовки у закладах вищої освіти.*

***Ключові слова:** компетентність; психолого-педагогічна компетентність; фахівці цивільного захисту, професійна підготовка.*

*Panas Olena,
adjunct of the 1st year of study,
Lviv State University of Life Safety
Lviv, Ukraine*

ON THE ISSUE OF FORMING PSYCHOLOGICAL AND PEDAGOGICAL COMPETENCE OF CIVIL DEFENSE SPECIALISTS

Abstract: *In the system of training students of higher education, the problem of forming psychological and pedagogical competence is gaining more and more importance. Psychological-pedagogical competence is an integral component of the professional competence of future civil protection specialists, therefore their professional training should be oriented towards the acquisition of psychological-pedagogical knowledge, the development of relevant skills and abilities. The article highlights the theoretical foundations of the need for the formation of this competence in future civil defense specialists during their professional training in institutions of higher education.*

Key words: *competence; psychological and pedagogical competence; civil defense specialists, professional training.*

В системі підготовки здобувачів вищої освіти все більшого значення набуває проблема формування психолого-педагогічної компетентності. Психолого-педагогічна компетентність є невід'ємною складовою професійної компетентності майбутніх фахівців цивільного захисту, тому їхня професійна підготовка має орієнтуватися на здобуття психолого-педагогічних знань, вироблення відповідних умінь і навичок.

Поняття компетентності досліджували багато науковців, серед них: Н. Бібік, Г. Данилова, Г. Єльнікова, В. Заболотній, І. Коваль, М. Коваль, М. Козяр, А. Литвин, О. Локшина, О. Максимова, О. Пометун, Т. Смагіна, В. Ягупов та ін. На думку вчених «компетентність» є головним показником, що дозволяє реагувати на індивідуальні чи суспільні вимоги до виконання поставлених завдань. Саме компетентність розвивається через взаємодію формального та неформального професійного чи освітнього середовища, яке має виходити за межі набутих знань. Проаналізувавши наукові праці з цієї проблематики, можна стверджувати, що термін «компетентність» переважно інтерпретують через індивідуальні особливості фахівця. Деякі науковці вважають, що компетентність – це властивість особистості, необхідна для якісної виробничої діяльності в конкретній сфері. Н. Мойсенко звертає увагу на те, що до складу компетентності входять не лише абстрактні та предметні вміння і навички, а також життєві уміння, потрібні будь-якій людині [5, с. 639]. О. Дубасенюк [1, с. 40] та Н. Сидорчук [8, с. 80] розглядають компетентність як складну інтегральну властивість людини, що реалізується через «здатність вирішувати проблеми, а також типові завдання, які виникають у реальному житті, у різних сферах діяльності на основі використання навчального та життєвого досвіду щоб опанувати систему цінностей». В. Калінін стверджував, що саме компетентність є широким поняттям, яке характеризує та визначає рівень професіоналізму людини, а її цілі здобуваються шляхом набуття необхідних компетенцій, що становлять завдання професійної підготовки фахівців [2, с. 8].

На думку І. Коваля, професійна компетентність фахівців цивільного захисту пов'язує когнітивні, технологічні, поведінкові, мотиваційні та соціальні

елементи. Тому компетентнісний підхід до навчання сприяє підвищенню якості професійної підготовки, насамперед в умовах постійного зростання конкурентоспроможності на ринку праці [3, с. 54].

Ми вважаємо, що до цього переліку варто додати психолого-педагогічну складову, оскільки під час роботи з людьми фахівцю цивільного захисту потрібно застосовувати особливі підходи, щоб знайти правильні слова, зокрема під час екстремальних ситуацій, вміло використовувати психолого-педагогічні знання, вміння і навички, щоб підтримати постраждалого та відволікти його увагу від негативних впливів. Також ці складові потрібні для керівної діяльності, щоб раціонально та зрозуміло доносити поставлені завдання до особового складу та вразі непорозуміння в колективі зуміти налагодити стосунки між працівниками.

Аналіз наукової літератури засвідчив, що дослідники по-різному трактують поняття компетентності. Деякі науковці розглядають психолого-педагогічну та педагогічну компетентність як поняття близькі за значенням. До прикладу, М. Опольська зазначає, що сутність професійної компетентності полягає у придатності до соціально значущої діяльності, характеризується наявністю домінуючих професійних мотивів, цільових настанов, інтересів, позитивного та стійкого ставлення до реальності, до соціуму та до загальної професійної діяльності [6, с. 4-5].

Узагальнивши викладені підходи, підсумовуємо, що психолого-педагогічна компетентність розглядається як: вміння застосовувати набутий професійний досвід та психолого-педагогічні знання фахівцем в конкретній ситуації, зокрема під час роботи з особовим складом, постраждалими та цивільним населенням; здатність ефективно і творчо використовувати власні психолого-педагогічні знання в різних життєвих та професійних ситуаціях, зокрема в екстремальних; рівень знань, навичок і вмінь, що застосовується в різних професійних та інших життєвих ситуаціях; можливість уміло реалізувати психолого-педагогічну діяльність, відповідально ставитися до неї та виконувати поставлені завдання; здатність людини, що ґрунтується на визнанні людських професійних цінностей, професійних та психолого-педагогічних знаннях і досвіді, що не зводиться до певних навичок і знань, а базується на можливості налагодити зв'язок між учасниками певної ситуації.

Провівши аналіз наукової літератури, зазначимо, що науковці виділяють загальну класифікацію компетентнісних груп, які забезпечують професійну компетентність [4]:

- мотиваційна компетентність – складова, яка передбачає мотивацію фахівці до підвищення освітнього рівня знань з певних дисциплін;

- соціальна компетентність – можливість людини знаходити оптимальні способи вирішення різних життєвих ситуацій;

- функціональна компетентність – вміння оперувати науковим матеріалом, здатність застосовувати інформаційні джерела для особистісного розвитку.

У своїх дослідження С. Подмазін зазначив, що у комплектуючій загальній компетентнісній групі самоосвіта і саморозвиток, об'єднуючи різні сторони особистості, пов'язують її з потребою та готовністю фахівців безперервно навчатися як для професійного, так і для особистісного розвитку [4]. Водночас однією з головних компетенцій майбутнього фахівця цивільного захисту називають «компетентність саморозвитку», яка містить такі складові:

- операційно-процесуальна, пов'язана з покращенням умінь і навичок у галузі самопізнання та рефлексії, спрямована на самореалізацію;

- когнітивна, що формує свідоме пріоритетне ставлення до майбутньої професії;

- самоактуалізація як основа особистісної складової, що відображає бажання людини до розвитку та опанування власних можливостей, пов'язаних із процесами самореалізації та самосприйняття.

На нашу думку, компетентність саморозвитку може стати суттєвим підґрунтям для формування психолого-педагогічної компетентності фахівців цивільного захисту.

Вважається, що психолого-педагогічна компетентність фахівців цивільного захисту є складовою у підготовці висококваліфікованих спеціалістів, конкурентоздатних на ринку праці. Психолого-педагогічна компетентність фахівців сфери цивільного захисту виконує визначальну функцію в професійному зростанні та допомагає підвищити рівень фахових знань і компетентності у власній професійній діяльності.

Психолого-педагогічна компетентність фахівців цивільного захисту передбачає певний рівень психологічної та педагогічної культури, взаємодії з людьми, що впливає на професійну компетентність фахівців, виконання управлінських функцій, вміння доцільно використовувати власні професійні знання, а також впливає на бажання самовдосконалюватися. Вона спрямована на вироблення сукупності умінь і навичок з метою отримати професійні знання та розвинути професійно важливі особистісні якості.

Дослідники виділяють такі основні компоненти психолого-педагогічної компетентності [9, с. 129]:

- ціннісно-мотиваційний – формує особливості індивідуальної мотивації фахівців, що має бути врахованим у процесі професійної підготовки;

- організаторський – вміння планувати та організовувати робочий, навчальний, життєвий процес;
- рефлексивний – здатність пізнавати та аналізувати власні думки, наміри, дії та вчинки;
- емоційно-вольовий – який характеризує наполегливість у роботі, вміння контролювати власні емоції в будь яких ситуаціях;
- управлінський – визначення завдань, доведення до підлеглих правильності виконання поставлених завдань, контроль під час виконання роботи та перевірка виконаного;
- когнітивний – наявність знань та зв'язків людей зі спеціальними психолого-педагогічними знаннями у процесі навчання;
- самоактуалізуючий – проявляється у фахівців тим, що вони свідомо можуть контролювати продуктивність своєї діяльності, особистісних досягнень, а також рівень власного розвитку.

Основою психолого-педагогічної компетентності фахівців цивільного захисту є психологічні та педагогічні знання, уміння, професійно важливі індивідуальні якості особистості. Психолого-педагогічні знання працівників цивільного захисту містять також знання емоційного стану в колективі та індивідуальних особливостей офіцерів.

Фахівці з питань цивільного захисту мають відповідати сучасним вимогам, що діють на європейському та світовому ринку праці, мають мати високий рівень конкурентоспроможності та професіоналізму. Продуктивність та успішність майбутньої професійної діяльності особистості значною мірою залежить від високого рівня професійної компетентності, складовою якої є психолого-педагогічна компетентність фахівців цивільного захисту.

Отже, психолого-педагогічну компетентність фахівців цивільного захисту потрібно формувати під час їхньої професійної підготовки. Психолого-педагогічна компетентність молодого фахівця цивільного захисту – поняття багатоаспектне та багатогранне. Подальші дослідження потребують з'ясування структури психолого-педагогічної компетентності фахівців цивільного захисту та обґрунтування педагогічних умов її формування у процесі професійної підготовки.

Список використаних джерел:

1. Дубасенюк О. А. Особенности профессионального становления учителя в контексте компетентностного подхода. *Вектор науки Тольяттинского Государственного университета*. Серия: педагогика, психология, 2010. № 2 (2). С. 38 – 42.
2. Калінін В. О. Формування професійної компетентності майбутнього вчителя іноземної мови засобами діалогу культур: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04. Житомир, 2005. С. 20.

3. Коваль І. С. Формування професійної готовності майбутніх рятувальників до діяльності в екстремальних умовах : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04. ЛДУБЖД. Львів, 2017. С. 234.
4. Компетентність саморозвитку фахівця: педагогічні засади формування у вищій школі / О. О. Біла, Т. Р. Гуменникова, Я. В. Кічук та ін.; наук. ред., упорядкув. Н. В. Кічук; Півден. наук. центр АПН України. Ізмаїл. держ. гуманіт. ун-т. Ізмаїл, 2007. С. 235.
5. Мойсеюк Н. Є. Педагогіка: навч. посібник. 5-е вид., доп. і переробл. Київ: [б. в.], 2007. С. 656.
6. Опольська М. В. Формування гуманістичної спрямованості майбутніх менеджерів-економістів у процесі професійної підготовки: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.07. Київ. 2009. С. 26.
7. Подмазін С. І. Особистісно-орієнтована освіта: соціально-філософське дослідження. Запоріжжя: Просвіта, 2000. С. 250 .
8. Сидорчук Н. Г. Порівняльний аналіз понять «компетенція» та «компетентність» як складних психолого-педагогічних феноменів. *Проблеми освіти*: зб. наук. праць. Спецвипуск. Вінниця-Київ, 2015. С. 78–81.
9. Фрадинська А. П., Кузик Н.-М. М. Психологічні особливості розвитку професійних компетенцій педагогів. *Збірник наукових праць Хмельницького інституту соціальних технологій університету «Україна»*. 2015. №11. С. 127–130.

Науковий керівник:
Лариса Руденко,
професор кафедри практичної психології та педагогіки
Львівського державного університету безпеки життєдіяльності,
доктор педагогічних наук, професор

ПСИХОЛОГІЧНІ НАУКИ

УДК 159.942

Матійків Ірина

к. психол. н, ст. н. сп., доцент

Якимович Тетяна

к. пед. н, ст. н. сп., доцент

Львівський навчально-науковий центр

професійної освіти НПУ імені М.П. Драгоманова,

Львів. Україна

ОСОБИСТІСНА ГОТОВНІСТЬ ПЕДАГОГА ДО ДІЯЛЬНОСТІ: РЕЗУЛЬТАТИ ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

Анотація. У статті коротко викладено результати експериментального дослідження, проведеного з метою виявлення внутрішніх чинників впливу на формування особистісної готовності до педагогічної діяльності; розроблено рівні готовності здобувачів освіти до педагогічної діяльності

Ключові слова: педагогічна діяльність, особистісна готовність педагога до професійної діяльності, індивідуально-особистісні якості педагога, факторний аналіз, рівні готовності здобувачів освіти до педагогічної діяльності.

Matykiv Iryna PhD (Psychology), Research Prof., Assoc. Prof.,

Yakymovych Tetyana, Ph.D.(Pedagogy), senior researcher

PERSONAL READINESS OF THE TEACHER FOR THE ACTIVITY: RESULTS OF EXPERIMENTAL RESEARCH

Abstract. The article briefly outlines the results of an experimental study conducted with the aim of identifying internal factors influencing the formation of personal readiness for pedagogical activity; the levels of readiness of education seekers for pedagogical activity have been developed.

Key words: pedagogical activity, personal readiness of a teacher for professional activity, individual and personal qualities of a teacher, factor analysis, levels of readiness of education seekers for pedagogical activity.

Актуальним завданням сучасної освіти є фахова підготовка педагога, професійна компетентність якого відповідала б європейським стандартам, загальнолюдським і національно-культурним цінностям та потребам суспільства. Готовність педагога до професійної діяльності передбачає наявність не лише конкретних професійних знань, умінь і навичок, а й індивідуально-особистісних якостей, що забезпечують ефективність її виконання.

Згідно з нашим припущенням, складовими готовності педагога до майбутньої діяльності є: функціональна готовність (володіння психолого-педагогічними технологіями, техніками, методами, необхідними для виконання різних видів професійної діяльності; сформованість загальнопрофесійних та

спеціальних умінь) і особистісна (сформованість ціннісно-мотиваційної сфери, позитивне ставлення до майбутньої діяльності, самостійність, відповідальність, адекватна самооцінка, асертивність поведінки, об'єктивність, конгруентність, комунікативна толерантність, емпатійні здібності, емоційна стійкість, урівноваженість, цілеспрямованість тощо).

З огляду на сказане, формування професійної компетентності майбутніх педагогів потребує розвитку їх функціональної і особистісної готовності до майбутньої діяльності.

Метою даної статті є висвітлення результатів проведеного емпіричного дослідження, спрямованого на виявлення внутрішніх психологічних чинників впливу на готовність до педагогічної діяльності, тобто індивідуально-особистісних якостей успішного фахівця.

Для виявлення внутрішніх детермінант проведено психологічне обстеження працюючих педагогів з застосуванням психодіагностичних методик з подальшим факторним аналізом. У констатуючому дослідженні взяли участь 89 педагогів зі стажем роботи від 5 до 22 років, віком від 26 до 56 років. Дослідження проводилось в професійних закладах м. Львова й Львівської області.

Відповідно до завдання пошукового експерименту ми використали низку адаптованих психодіагностичних методик і розроблену нами анкету самооцінювання професійної компетентності педагога. Програма та методики дослідження індивідуально-психологічних якостей педагогів подані в табл. 1

Таблиця 1

Програма та методики дослідження

№	Зміст дослідження	Методика
2.	Визначення індивідуально-психологічних особливостей педагогів	Методика Р. Кеттела 16 PF (адаптований варіант методики Р. Кеттела, запропонований А. Капустіною, Л. Мургулець, Н. Чумаковою) [1].
3.	Діагностика інтернальності – екстернальності або рівня відповідальності людини над значущими для себе подіями	Методика визначення суб'єктивного контролю РСК Дж. Роттера (адаптована НДІ ім. В.М. Бехтерева [2, с. 128-135].
4.	Визначення здатності до навчання	Методика виявлення рівня інтелектуального розвитку особистості (ТПП – тест) [4, с. 220-246].
	Визначення мотивації до успіху	Методика Т. Елерса [2, с. 146-149].
6.	Дослідження професійної компетентності за допомогою самооцінювання	Анкета самооцінювання професійної компетентності фахівців, розроблена відповідно до завдань дослідження.

1. Методика Р. Кеттела 16 PF (адаптований варіант методики Р. Кеттела, запропонований А. Капустіною, Л. Мургулець, Н. Чумаковою).

Професійна придатність, ефективність і надійність діяльності педагога суттєво залежать від його індивідуально-психологічних особливостей. Методика Р. Кеттела 16 PF дозволяє отримати цілісний опис особистості, що особливо важливо при вирішенні питання про професійну компетентність педагога та інформацію про сформованість окремих професійно важливих якостей.

2. Методика визначення рівня суб'єктивності контролю (Є. Ф. Бажина та ін.). Методика дозволяє порівняно швидко й ефективно оцінювати сформований рівень суб'єктивного контролю особистості над різними життєвими ситуаціями, а також потенціал відповідальності в різних сферах життя. Фахівці з внутрішньою стратегією («інтерналі») вважають, що успішність діяльності залежить від їхніх особистих якостей, цілеспрямованості, інтелектуальних здібностей. Аналіз своєї роботи вони починають із з'ясування того, чи були раціональними їхні дії. Якщо фахівець вважає, що може реально впливати на процес і результат власної діяльності, він буде удосконалюватиме свою особистість, підвищуватиме свою компетентність, розвиватиме професійні компетенції.

Фахівці із зовнішньою стратегією («екстернали») – це люди, які вважають, що результати роботи зумовлені здебільшого зовнішніми чинниками. І, якщо фахівець із внутрішньою стратегією схильний брати на себе відповідальність, то фахівець із зовнішньою стратегією вважає, що його помилки викликані не його некомпетентністю, а впливом зовнішніх чинників. А це гальмує процес удосконалення професійної діяльності таких фахівців [5].

3. Методика виявлення рівня інтелектуального розвитку особистості (ТІП–тест). Цей тест належить до групи практичних (невербальних) тестів, дозволяє виявити рівень розвитку невербального інтелекту. За його допомогою вивчається здатність особистості логічно мислити та виявляти суттєві зв'язки між предметами та явищами, знаходити закономірності на основі аналізу та синтезу невербальної інформації. Слід зауважити, що отриманий за допомогою ТІП–тесту показник рівня інтелекту – лише одноразовий замір, що не може бути основою для категоричних висновків. Тому за результатами тесту можна говорити лише про мінімум інтелектуальних здібностей людини (можливо, вона здатна на більше, ніж показало тестування).

4. Методика Т. Елерса. Методика призначена для діагностики мотиваційної спрямованості особистості на досягнення успіху. Мотивацію досягнення ми розуміємо як прагнення людини виконувати діяльність якісно, постійно поліпшувати її результати. У численних працях дослідників вказується на тісний

взаємозв'язок мотивації досягнення та показників професійної ефективності фахівців. Фахівці з високим рівнем мотивації досягнення відрізняються такими рисами: наполегливістю в досягненні поставленої мети; незадоволеністю досягнутим; постійним прагненням зробити справу краще, ніж раніше; схильністю сильно захоплюватися своєю роботою; переживанням радості від успіху в роботі; нездатністю погано працювати; потребою винаходити нові прийоми роботи при виконанні звичайних справ; незадоволеністю легким успіхом; відсутністю духу нездорової конкуренції, бажанням, щоб інші теж досягли високих результатів; готовністю приймати допомогу та надавати її іншим.

На нашу думку, орієнтація на досягнення успіху, тобто результат діяльності, співвіднесеного з очікуваннями, системою цінностей, життєвими цілями людини, а також соціальне схвалення, є одним із головних мотивів формування професійної компетентності.

5. Самооцінювання професійної компетентності педагога. Для виявлення самооцінки професійної компетентності фахівців була складена анкета. Якості, які пропонуються для самооцінювання, відповідають структурі професійної компетентності й одержані в результаті експертного опитування.

Емпіричні дані, отримані за допомогою комплексу запропонованих методик, уточнювалися і доповнювалися за допомогою інших методів – анкетування, спостереження, бесіди.

Результати факторного аналізу. Для зменшення кількості вихідних показників психодіагностичних методик та розроблення головних чинників впливу на професійну діяльність педагога нами застосовано факторний аналіз. У таблиці факторних навантажень наведені коефіцієнти кореляції кожної аналізованої змінної з кожним із виділених факторів. Очевидно, що чим тісніший кореляційний зв'язок, тим більшим є факторне навантаження.

Дані, отримані після повернення факторів за методом Varimax, наведені в таблиці 2.

Таблиця 2

Результати факторного аналізу

Показники психодіагностичних методик	Факторні навантаження		
	Фактор 1	Фактор 2	Фактор 3
Самооцінка (MD)	0.175	0.793	0.121
Інтелект В	-0.009	-0.022	0.885
Нормативність поведінки (G)	0.106	0.792	0.065
Загальна інтернальність (Ii)	0.937	0.091	0.033
Інтернальність у сфері досягнень (Id)	0.752	0.182	0.134
Інтернальність у сфері виробничих стосунків (Iv)	0.719	0.266	0.065

Інтернальність у сфері міжособистісних стосунків (Ім.)	0.766	-0.068	0.211
Коефіцієнт інтелекту, здатність до навчання (ТПП-тест)	0.231	0.323	0.597
Мотивація досягнення	0.711	0.397	-0.151

Як бачимо, виділилися три фактори, внесок яких найбільший. До першого фактору, який ми назвали **«відповідальність»**, увійшли показники методики РСК: загальна інтернальність (Іі), Інтернальність у сфері досягнень (Ід), Інтернальність у сфері виробничих стосунків (Ів), Інтернальність у сфері міжособистісних стосунків (Ім.), а також показник мотивації досягнення за методикою А. Мехрабіана. Отже, висока інтернальність утворює єдиний фактор із прагненням досягнень.

Другий фактор має максимальне навантаження за показниками **«самооцінка»** (0,793), нормативність поведінки (0,792) у якому важливу роль відіграє ставлення до професії. Його можна назвати фактором самооцінки.

Третій фактор **«здатність до навчання, самовдосконалення»** об'єднує невербальний інтелект (0,596), визначений за ТПП тестом й інтелект В (0,885) за тестом Р. Кеттела. Особистісний і професійний розвиток відбувається тоді, коли поповнюються знання, розширюється кругозір, удосконалюються інтелектуальні уміння, що можна здійснювати у процесі навчання, а головне – самонавчання.

Дослідження засвідчило, що фактор **«відповідальність»** має найбільше навантаження за всіма виділеними параметрами професійної компетентності педагога. Результати змістовного аналізу параметрів, включених у систему основних складників структури професійної компетентності свідчать про те, що домінуючою тенденцією формування професійної компетентності є, з одного боку прагнення досягнень, а з іншого – відповідальність за професійне становлення.

Відповідно до результатів факторного аналізу, нами було виділено три рівні готовності здобувачів освіти до педагогічної діяльності.

Низький рівень. Здобувач освіти виявляє безвідповідальність стосовно професійного розвитку, не прагне оволодівати професійними знаннями, навичками, несамостійний у навчанні, працює безсистемно і тільки під контролем викладача, керується мотивом уникнення невдачі. Йому властиві неадекватна самооцінка, дефіцит розвитку нормативності поведінки: недостатньо розвинуте почуття обов'язку і відповідальності, нестабільність у дотриманні загальноприйнятих моральних правил і норм, низька психологічна культура спілкування, відсутність наполегливості в досягненні мети. Низький

рівень здатності до навчання, дефіцит розвитку рефлексивних умінь. Не вважає за потрібне займатись саморозвитком.

Середній рівень. Показниками цього рівня є наявність у майбутнього фахівця інтересу до професійної підготовки, адекватна самооцінка, середній рівень здатності до навчання. Недостатньо усвідомлює відповідальність за професійний розвиток, мотивація досягнень яскраво не виражена, а тому не виявляє належної активності, наполегливості у пізнавальній і трудовій діяльності, досягненні цілей. Здобувачу освіти властиві середній рівень нормативності поведінки. Усвідомлює необхідність цілеспрямованого саморозвитку, але реально переважає стихійний розвиток.

Високий рівень. Найвищий рівень готовності до професійної діяльності ґрунтується на наявності в учня особистісної спрямованості до професійного розвитку й досягнення в обраній професії у поєднанні з відповідальністю за цей процес, здатності бачити перспективу професійного зростання. Характеризується адекватною самооцінкою своїх можливостей та високою нормативністю поведінки; розвинутих почуттям обов'язку й відповідальності, усвідомленим дотриманням загальноприйнятих моральних правил і норм, високою психологічною культурою спілкування, наполегливістю в досягненні мети, діловою спрямованістю. Високий рівень здатності до навчання і прагнення до самопізнання і пізнання інших людей, наявність рефлексивних вмінь, вдосконалення знань і розвитку умінь у професійній діяльності, самовдосконалення.

Отже готовність до педагогічної діяльності об'єднує вплив таких внутрішніх чинників: відповідальність за професійне становлення та результати навчання в поєднанні з позитивним ставленням до професії і прагненням постійного самовдосконалення і досягнення успіхів; об'єктивна самооцінка з високим рівнем нормативності поведінки, культури спілкування; здатність до навчання. Результати проведеного експерименту будуть покладені в основу методики визначення задатків вступників та коучингового супроводу здобувачів освіти в процесі навчання.

Список використаних джерел:

1. Капустина А. Н. Многофакторная личностная методика Р. Кеттела. СПб.: Речь, 2001. 112 с.
2. Кокун О.М., Пішко І.О., Лозінська Н.С., Копаниця О.В., Малхазов О.Р. Збірник методик для діагностики психологічної готовності військовослужбовців військової служби за контрактом до діяльності у складі миротворчих підрозділів: метод. посіб. К.: НДЦ ГП ЗСУ, 2011. 281 с.
3. Матійків І. М., Ковальчук З. Я. Основи професійної майстерності психолога: навч.-метод. посібник. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2016. 340 с.

4. *Методи психодіагностики в системі професійної консультації безробітних: метод. посіб.* / Держ. Центр зайнятості України, Ін-т підготов. кадрів держ. служби зайнятості України, Ін-т педагогіки і психології проф. освіти Акад. пед. наук України. К., 2000. 314 с.
5. *Психологічна енциклопедія* / укл. О. М. Степанов. К. : Академвидав, 2006. 424 с.

УДК 159.922

Решетнікова Оксана
Магістрантка 2-го року навчання,
Львівський державний університет безпеки життєдіяльності
м. Львів, Україна

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНА ГОТОВНІСТЬ СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ ДО СТВОРЕННЯ СІМ'Ї

Анотація. Підготовка студентської молоді до створення сім'ї, та майбутнього подружнього життя, являє собою дуже значущий аспект у вивченні сімейної психології та є важливою складовою системи виховання покоління, яке підростає. Багато досліджень та неймовірно висока статистика розлучень серед молодого подружжя в Україні, вказує на неготовність пари вступати в шлюбні стосунки. В 2019 році Україна стала лідером за кількістю розлучень. Це нашоє вухує нас досліджувати соціально-психологічну готовність молоді до створення сім'ї, адже якщо дослідити соціальні та психологічні аспекти готовності до створення сім'ї, можна підготувати та передбачити багато труднощів, з якими може не впоратися молода сім'я.

Ключові слова: студентська молодь, молода сім'я, створення сім'ї, соціальна та психологічна готовність, компоненти психологічної готовності до шлюбу (когнітивний, мотиваційно-ціннісний, емоційно-регулятивний, поведінковий).

*Reshetnikova Oksana, 2nd year master's student,
Lviv State University of Life Safety, Lviv, Ukraine*

SOCIAL AND PSYCHOLOGICAL READINESS OF YOUTH STUDENTS TO CREATE A FAMILY

Abstract. Preparation of student youth for family creation and future married life is a very significant aspect in the study of family psychology and is an important component of the system of education of the generation that is growing up. Many studies and incredibly high divorce statistics among young couples in Ukraine indicate the couple's unwillingness to enter into a marriage relationship. In 2019, Ukraine became the leader in the number of divorces. This leads us to investigate the socio-psychological readiness of young people to start a family, because if you study the social and psychological aspects of readiness to start a family, you can prepare and predict many difficulties that a young family may not be able to cope with.

Key words: student youth, young family, family formation, social and psychological readiness, components of psychological readiness for marriage (cognitive, motivational-value, emotional-regulatory, behavioral).

Аналізуючи та досліджуючи праці науковців, джерела за темою сімейних стосунків, бачимо, що є актуальною проблема створення міцної та щасливої

родини, особливо коли вона створюється у молодому віці. Студентство – значна ніша нашої держави, яка потребує особливої уваги. Студентські роки – це період не лише навчання та здобуття освіти, а й час коли найчастіше зароджується кохання, яке переростає в сімейні стосунки. Підготовка студентської молоді до створення сім'ї є дуже важливою, адже рішення вступити до шлюбу впливає на майбутнє студента та його благополуччя. Недостатня готовність до шлюбу приводить до багатьох проблем, які виникають в процесі сімейного життя та до розлучень. Саме тому важливо дослідити соціальні та психологічні аспекти готовності до створення сім'ї у студентів.

Після теоретичного аналізу, можемо виявити, що питання готовності до сімейного життя завжди цікавило: соціологів, психологів та педагогів і походить ще з античних часів. Такі мислителі як Платон, Арістотель та у своїх працях відомі нам педагоги Я. А. Коменський та Й. Г. Песталоцці приділяли велику увагу на підготовку дітей і молоді до сімейного життя [1, с. 33].

Щодо проблематики вивчення типології функцій сім'ї, дослідження чинників, що формують сімейні стосунки та підготовки молоді до шлюбу, відповіді ми можемо пошукати у роботах Т. Говоруна, І. Волги, В. Горелика, С. Лаптенка та ін. Так, на думку дослідника А. Денисенка психологічна готовність до шлюбу – це стійкий стан особистості, що характеризує певну систему соціальних установок, поглядів та сімейних цінностей, орієнтованих на позитивні стосунки між подружжям [2, с. 13]. Деякі автори визначають рівень готовності молоді до створення сім'ї – це певна якість особистості молодої людини, які інтегрують прийняття сімейних цінностей як

соціального інституту, спеціальні знання та вміння в сфері сімейних стосунків, домашнього господарства, міжособистіного спілкування, сімейної педагогіки [3].

На думку Б. Паригіна, який розглядав психологічну готовність до сімейного життя, як розуміння соціальних і психологічних особливостей шлюбу і сім'ї як мікросередовища і соціально-психологічних чинників формування і стабільності шлюбу. Також автор визначає психологічну готовність до шлюбних відносин, як певну готовність до чіткого та адекватного уявлення і діяльності в реальному, а не видуманому середовищі сім'ї, коли шлюбні партнери ставляться одне до одного адекватно, спільно долають труднощі та ті кризові ситуації, які безповоротно та неминуче будуть з'являтися на спільному життєвому шляху. Головну увагу автор приділяє готовності до адекватної реальності сприйняття та розуміння шлюбу [4].

Якщо проаналізувати головні чинники готовності студентської молоді до створення сім'ї, то їх можна розділити на дві групи: зовнішні та внутрішні

чинники. До першої групи, де описуються зовнішні чинники, ми можемо віднести: характеристики спілкування партнерів до шлюбу, вплив батьківської сім'ї, засобів масової інформації та вищого навчального закладу, а також матеріальне становище партнерів. В другій групі ми можемо виділити: психологічні особливості кожного з партнерів, особливості темпераменту, поведінки, мотиви вступу в шлюб, психологічна сумісність партнерів, шлюбно-сімейні домагання, відповідальність, емпатія.

Г. Олпорт розглядав готовність до шлюбу з точки зору формування зрілої особистості. Тому він виділив основні якості сформованої, зрілої особистості:

- самоприйняття та емоційна керованість (здатність контролювати власні емоції без шкоди оточуючим);
- здатність до емпатії, теплих та відвертих відносин та дружньої інтимності;
- об'єктивне відношення та сприйняття себе (чітке розуміння своїх слабких та сильних сторін, прийняття цього);
- реальне сприйняття дійсності та абсолютне прийняття себе (проявляється у вмінні сприймати речі такими, якими вони є, а не такими якими ми би хотіли їх бачити);
- вміння чи справа, як приносить людині задоволення, яка є для неї важливою.

Ці всі риси особистості, які тісно впливають на те, наскільки буде успішний шлюб у всіх його аспектах, а також на те, як людина підходить до вибору партнера для шлюбних стосунків. Отже, зріла особистість має адекватно та реалістично сприймати інших та себе, обирати супутника свого життя відповідно до своїх особливостей, планів, життєвих цілей, будувати успішні сімейні стосунки та вирішувати конфлікти на різних етапах функціонування родини [5].

І. В. Гребенніков вважав, що підготовка підростаючого покоління до сімейного життя має відображати такі позиції [6, с. 120-121]:

1. Соціальна, в якій відображено політику держави в аспекті шлюбних стосунків та демографії. Показує сімейні цінності, державне призначення сім'ї, соціальні ролі подружньої пари та батьків.

2. Морально-етична. Включає виховання моральних якостей особистості: повага до старших, до своїх матері й батька, привітне ставлення до інших особистостей, до молодших, чесності, емпатійності, поступливості, відповідальності, доброти, любові, почуття сімейного обов'язку перед дружиною/ чоловіком чи дітьми.

3. Правова, включає знання в правовому аспекті, розуміння законодавства про сім'ю та шлюбні відносини, ознайомлення з положеннями сімейного права, з обов'язками подружжя стосовно один до одного, до дітей, до суспільства.

4. Психологічна, та яка формує поняття про психологічні аспекти, як є основи міцного шлюбу і сімейного життя, володіння навичками спілкування, вміннями вирішувати конфліктні ситуації.

5. Фізіолого-гігієнічна, який включає знання фізіологічних особливостей чоловічого і жіночого організмів; особливостей статевого життя, питань особистої гігієни та ін.

6. Педагогічний, що вміщує формування уявлень про роль сім'ї у вихованні дітей, її педагогічному потенціалі, специфіку сімейного виховання, виховні функції батька і матері, про шляхи підвищення педагогічної культури батьків.

7. Господарсько-економічний: озброєння знаннями про бюджет сім'ї, культура побуту, уміння вести домашнє господарство і так далі.

Психологічна готовність до шлюбу – це складна система взаємопов'язаних та взаємообумовлених компонентів. Ми виділили такі компоненти:

- мотиваційно-ціннісний компонент передбачає у молоді наявність позитивної мотивації на шлюб як усвідомлене прагнення мати сім'ю, переконаність у її значимості, бажання бути щасливим зі своїм партнером;

- когнітивний компонент передбачає у молоді наявність системи знань, необхідних у подружньому житті, ознайомленість з питаннями моралі, фізіології та сексології шлюбу, а також наявність господарсько-економічних знань функціонування сім'ї;

- емоційно-регулятивний компонент передбачає усвідомлення юнаками та дівчатами сформованості таких якостей, як емпатія (співчуття, співпереживання), взаєморозуміння, взаємодопомога, підтримка, спроможність контролювати гнів, агресію, негативні переживання тощо;

- поведінковий компонент включає соціально-психологічні вміння, особливості сценаріїв гендерної й сексуальної поведінки, специфіку самоорганізації життєдіяльності.

Формування в молоді психологічної готовності до подружнього життя – це важкий та багатоструктурний процес, який є сталим, цілісним та динамічним.

Отже, вивчення психологічної готовності студентської молоді до сімейного життя стає все більш актуальною темою, оскільки свідомою готовністю до шлюбу є однією з умов для стабільності сім'ї та міцного шлюбу. Дослідження проблеми психологічної готовності до шлюбу дозволяють нам зробити висновок, що, з одного боку, психологічна готовність є інтегрованим психологічним утворенням, в тому числі стійка позитивна мотивація вступу в шлюб, з іншого боку, це процес і результат активності людини у формуванні сімейних стосунків. Це узагальнений і схематизований образ готовності для батьківства.

Список використаних джерел:

1. Гребенніков І. В. Основи сімейного життя. – М., 1991. – 178 с.
2. Денисенко А. О. Психологічна готовність старших підлітків та юнацтва до подружніх взаємовідносин : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук : спец. 19.00.07 «Педагогічна та вікова психологія» / А. О. Денисенко ; Південноукр. держ. пед. ун-т ім. К. Д. Ушинського. – Одеса, 2003. – 17 с.;
3. Захарченко В.Г. Готовність молоді до сімейного життя (соціально-психологічний аспект) // Психологія. Збірник наукових праць. – К.: НПУ імені М.П.Драгоманова, випуск 24. – 2004. – С. 41- 48;
4. Олпорт Г. Особистість в психології. – М.: Ювента, 1998. – 345 с.
5. Паригін Б. Д. Соціальна психологія. - СПб.: ИГУП, 2003. - 616 с
6. Томас Дж., О'Коннор, Данн Дж., Дженніфер М. Дженкінс, Расбаи Дж.: Провісники внутрішньосімейних варіації у відносинах батьків і дітей. Дитяча психіка психіатрія 47(5) (2006) 498-510. DOI: <https://doi.org/10.1111/j.1469-7610.2005.01527.x>.

Науковий керівник: Оксана Стельмах

Викладач кафедри практичної психології та педагогіки
Львівського державного університету безпеки життєдіяльності

УДК 159.953

Люта Христина,

магістрантка 2-го року навчання,
Львівський державний університет безпеки життєдіяльності
м. Львів, Україна

ДОСЛІДЖЕННЯ МОТИВАЦІЇ ВИБОРУ ПРОФЕСІЇ У ГАЛУЗІ БЕЗПЕКИ ЛЮДИНИ В ОСІБ ЖІНОЧОЇ СТАТІ

Анотація. Сучасна молодь сподівається на роботу, яка не лише пропонує значні перспективи кар'єрного зростання та забезпечення засобами для існування, але й розраховує на самореалізацію у професійному середовищі. Вивчаючи особливості мотиваційного вибору професійної діяльності в галузі безпеки людини, можна отримати інформацію про внутрішні настанови суб'єкта. Необхідність аналізу проблематики мотивації дівчат до вибору професії рятувальника зумовлена специфікою поведінки особистості в нестандартних ситуаціях. Майбутнім жінкам-рятувальникам необхідно усвідомити особливості обраної професії, визначити цілі і стратегії їх досягнення. Все це значною мірою залежить від їхньої професійної мотивації. У статті висвітлено виявлені під час емпіричного дослідження особливостей мотивації вибору професії в галузі безпеки людини у дівчат, проаналізований їх вплив на самовизначення курсанток Львівського державного університету безпеки життєдіяльності щодо професії рятувальника.

Ключові слова: мотивація вибору професії, фахівці у галузі безпеки людини, особи жіночої статі, курсанти закладів вищої освіти із специфічними умовами навчання.

Liuta Khrystyna,

2nd year master's student,
Lviv State University of Life Safety
Lviv, Ukraine

STUDY OF THE MOTIVATION OF CHOOSING A PROFESSION IN THE FIELD OF HUMAN SECURITY AMONG WOMEN

Abstract: *Today's youth hopes for a job that not only offers significant prospects for career growth and livelihood, but also counts on self-realization in a professional environment. By studying the peculiarities of the motivational choice of professional activity in the field of human safety, it is possible to obtain information about the subject's internal guidelines. The need to analyze the problems of girls' motivation to choose a lifeguard profession is due to the specifics of individual behavior in non-standard situations. Future women rescuers need to understand the specifics of their chosen profession, define goals and strategies for achieving them. All this largely depends on their professional motivation. The article highlights the features of girls' motivation for choosing a profession in the field of human safety revealed during an empirical study, and analyzes their influence on the self-determination of cadets of the Lviv State University of Life Safety regarding the profession of lifeguard.*

Key words: *training of specialists; informatization of education; system of continuous training of specialists; information and communication technologies.*

Необхідність аналізу проблематики мотивації дівчат до вибору професії рятувальника зумовлена специфікою поведінки особистості в нестандартних ситуаціях. Інтерес до цієї проблеми є закономірним, оскільки від професійної мотивації залежить ефективність застосування вмінь, навичок і знань здобувачів вищої освіти під час подальшої професійної діяльності. У структурі Державної служби України з надзвичайних ситуацій (ДСНС України) особи жіночої статі найчастіше обіймають посади диспетчера, психолога, інспектора або медика. Отримавши саме таку роботу, ці офіцери із великою відповідальністю, задоволенням та відданістю виконують посадові обов'язки, щодня допомагаючи тим, хто цього потребує.

Майбутнім жінкам-рятувальникам необхідно усвідомити особливості обраної професії, визначити свої життєві та професійні цілі і стратегії їх досягнення, що значною мірою залежить від їхньої мотивації до вибору професії.

Дослідженням ролі мотивації в забезпеченні ефективності професійної діяльності присвячені праці Т. Елерса, Ж. Піаже, С. Рубінштейна, Х. Хекхаузена, В. Ядова та ін. У них простежується спільна ідея про те, що професійне самовизначення є вибором, який здійснюється на основі аналізу внутрішніх ресурсів суб'єкта та їх зіставленням з вимогами до обраної професії. Ефективність цієї діяльності значною мірою залежить від особистісних особливостей, ступеня відповідності вимог професії та індивідуальних характеристик особистості.

Вивчаючи особливості мотиваційного вибору професійної діяльності в галузі безпеки людини, можна отримати інформацію про внутрішні настанови суб'єкта. Найчастіше у науковій літературі мотивація розглядається як сукупність причин психологічного характеру, що пояснюють діяльність

особистості, її спрямованість та активність [3]. Мотиваційна сфера професійної діяльності виконує низку функцій: спонукальна (активізує потребу у певному виді професійної діяльності, її виконання); спрямовувальна (визначає вибір та мету професійної діяльності); регулювальна (визначає ієрархію ціннісних орієнтацій особистості, зміст та співвідношення мотивів професійної діяльності) [1, с. 140–143].

Проблеми розвитку мотивації та її впливу на реалізацію певної діяльності досліджували В. Бодров, О. Гончарова, Е. Дісі, Є. Ільїн, М. Козяр [5], Б. Ломов, Т. Матіс, М. Матюхіна, Д. Ольшанський, В. Ткаченко, К. Хойос, В. Шубнякова, Л. Шумакова та ін. У працях із цієї проблематики виявлена провідна роль мотивації в забезпеченні ефективності та безпеки праці, стійкості до дії стресогенних чинників, а також досліджені групи мотивів, притаманні рятувальникам, виділено особливості зв'язку мотивації з успішністю, охарактеризована роль мотиваційного чинника поведінки у складних ситуаціях, сформоване уявлення про професійну мотивацію як комплексний феномен.

Питання професійної мотивації фахівців до діяльності в екстремальних ситуаціях вивчалось меншою мірою. Провідними науковцями в цій сфері є В. Андросюк, В. Васильєв, Л. Казміренко, А. Караваєв, Д. Кобзін, В. Медведєв, А. Стародубцев та ін. На їхню думку, правильне і ґрунтовне дослідження мотиваційної сфери допоможе розробити методи і заходи для підвищення мотивів майбутніх фахівців у галузі безпеки людини до професійної діяльності.

Сучасна молодь сподівається на роботу, яка не лише пропонує значні перспективи кар'єрного зростання та забезпечення засобами для існування, але й розраховує на самореалізацію у професійному середовищі. Для допомоги при виборі професії використовують психодіагностичні методики «Орієнтаційна анкета», «Ціннісні орієнтації М. Рокича», «Оцінка потреби в досягненні», «Опитувальник Дж. Холланда», «Незакінчені речення».

Важливо зазначити, що на вибір професії суттєво впливають гендерні стереотипи та виховання в сім'ї. Різниця у вихованні хлопчиків і дівчаток є первинним механізмом диференціації гендерних ролей [4, с. 308]. Сучасні жінки свідомо вмотивовані вступати до закладів вищої освіти із специфічними умовами навчання, ретельніше й більш відповідально ставляться до навчальної і службової діяльності, ніж чоловіки. Завдяки кращій успішності під час професійної підготовки, курсантки намагаються компенсувати свою «некомфортну» гендерну роль в колективі. Важливо, щоб при виборі професії у молоді була достатня поінформованість про омріяну професію та щоб гендерні стереотипи не заважали будувати майбутнє.

Опираючись на результати аналізу наукової літератури, вважаємо, що кар'єрне зростання не залежить від статі. Основою успіху в обраній професії є вмотивованість, відповідні здібності, старання, бажання отримати саме цю професію та наполегливість у досягненні мети. Спостереження підтверджують, що дівчата й жінки, що працюють у силових структурах, є більш відкритими, сміливими та товариськими.

Мета статті – охарактеризувати особливості мотивації вибору професії у галузі безпеки людини в осіб жіночої статі.

У психології розрізняють зовнішні і внутрішні мотиви. Зовнішні мотиви орієнтують на досягнення певних результатів, а внутрішні – на сам процес професійної діяльності. Ці види мотивації взаємопов'язані, оскільки зовнішня мотивація підсилює кількість, а внутрішня – якість виконуваної діяльності; на внутрішню мотивацію впливають певні умови або ситуації. Внаслідок переходу причин, що викликали цю мотивацію, від внутрішніх до зовнішніх, внутрішня мотивація послаблюється. Натомість посилення впевненості у собі та власної відповідальності сприяє її зростання [2, с. 142–148].

У контексті нашого дослідження розглянемо деякі види мотивів детальніше. Так, *соціальні* мотиви відбиваються в бажанні своєю працею сприяти розвитку суспільства, допомагати людям і світові; *моральні* – дають змогу завжди перебувати в колективі, брати участь у його справах, удосконалювати своє моральне обличчя і духовний світ; *естетичні* – виявляються у прагненні до естетики праці, її краси й гармонії; *пізнавальні* – характеризуються прагненням опанувати спеціальні знання, досягнути суті творчої діяльності в обраній професії, ознайомитися зі змістом конкретної праці; *творчі* мотиви відтворюють бажання юнаків і дівчат обрати ту чи іншу професію тому, що вона дає змогу бути оригінальним у роботі, здійснювати «відкриття» та проявляти творчість; *мотиви, пов'язані зі змістом праці за обраною професією*, визначаються чіткими знаннями про спільні й відмінні риси всіх елементів трудового процесу (функції, операції, зусилля, дії) та характеризують їх спрямованість на розумову й фізичну працю; *матеріальні* мотиви пов'язані з доброю оплатою праці, забезпеченням постійною роботою та гарантією стабільного майбутнього; *мотиви престижу* виявляють прагнення молоді обирати професії, що цінуються серед друзів і знайомих, дають змогу досягти привабливого статусу в суспільстві та забезпечують швидке кар'єрне зростання; *утилітарні* мотиви відображають бажання обрати професію, що дає змогу керувати людьми. Як свідчать наші дослідження, сучасна молодь переважно обирає професії, які б дали можливість не залежати в матеріальному плані від інших. Гендерні стереотипи нині

відходять в минуле, оскільки утверджується суспільна думка про те, що успішність у будь-якій діяльності не залежить від статі.

Ми проводили емпіричне дослідження особливостей мотивації вибору професії курсанток Львівського державного університету безпеки життєдіяльності, яке здійснювалося на добровільній та анонімній основі. Результати цього дослідження свідчать про те, що у переважної більшості опитаних дівчат виявлено помірно високий рівень мотивації до успіху. Ця мотивація виражається у потребі професійного зростання та вдосконалення. Такі люди самостійно забезпечують собі комфорт як матеріальний, так і моральний, вміють правильно розвивати потрібні навички. Також значна частина опитаних продемонструвала низьку мотивацію до уникнення невдач. Для професій у галузі безпеки людини такі показники є дуже добрими, оскільки чим нижчий показник уникнення невдач, тим, відповідно, більшою є схильність до ризику, а професія рятувальника належить до ризиконебезпечних. Крім того, в опитуваних дівчат виявлено найбільший прояв внутрішньої мотивації до діяльності та зовнішньої позитивної мотивації. Така модель мотивації є досить вдалою, оскільки досліджувані внутрішньо правильно налаштовані на професійну діяльність, їм приносить задоволення сам процес праці, а зовнішня позитивна мотивація у вигляді позитивних стимулів дає можливість працівникам показати, що їхня робота проходить дійсно вдало, немарно і те, що такого працівника цінують. Важливо правильно стимулювати особовий склад до діяльності, оскільки заохочення значною мірою впливає на результат праці.

Опитані курсантки виявили середню потребу у спілкуванні (за методикою «Діагностика мотивації до схвалення Д. Краун та Д. Марлоу»). Результати визначення психологічних схильностей до певних видів професії засвідчили, що більшість респонденток обрали тип професії, яку зараз здобувають.

Професія рятувальника частково належить до кожного типу професій («людина – природа», «людина – техніка», «людина – людина»). Кореляційний аналіз мотивації вибору професії в галузі безпеки людини у курсанток виявив кореляційні пари, що дають змогу зробити висновки щодо досліджуваної проблеми. Так, через різні фактори дівчата типу «людина – людина» більше бояться невдач, осуду і неправильних кроків у роботі. Проаналізувавши кореляційні зв'язки зі шкалою «уникнення невдач», ми дійшли висновку: курсантки, в яких переважає професійний тип «людина – людина» схильні до більшої мотивації до уникнення невдач. У них високий страх ризику, бояться допустити помилки і неточності в роботі. Такі особи можуть часто проявляти пасивність та острах брати на себе відповідальність.

Також було виявлено такі кореляційні пари: шкала «внутрішня мотивація» корелює зі шкалами «мотивація до схвалення» та «зовнішня позитивна мотивація». Аналіз кореляційних зв'язків зі шкалою «внутрішня мотивація» дав підстави для висновку, що внутрішню мотивацію до діяльності у дівчат підсилює зовнішня позитивна мотивація. Вона проявляється внаслідок додаткових премій. Такий зв'язок є позитивним у роботі, оскільки зовнішня мотивація сприяє збільшенню обсягу виконаної роботи, а внутрішня, своєю чергою, – підвищенню її якості. На внутрішню мотивацію може впливати оточення. Якщо під час виконання службових обов'язків жінок хвалять за виконану роботу, це позитивно вплине на їхню мотивацію, оскільки вони відчуватимуть свою цінність і будуть намагатися досягати ще кращих результатів.

На курсанток професійного типу «людина – техніка» більшою мірою впливає стимулювання до праці за допомогою грошового забезпечення та просування по службі. Якщо матеріальна сторона є стабільною, це дозволить без вагань виконувати поставлені завдання. Рівень задоволеності у таких осіб вимірюється залежно від того, наскільки цінною є ця винагорода для службовця: чим більшу цінність вона має, тим кращим буде результат. Позитивні стосунки з колегами можуть підсилювати бажання виконувати свою роботу якісно та своєчасно.

У підсумку зазначимо, що проблема мотивації вибору професії в галузі безпеки людини в осіб жіночої статі є актуальною для сьогодення. Результати емпіричного дослідження її особливостей довели, що у дівчат, які обрали професію рятувальника, переважають мотиви: *самоствердження* (як прагнення закріпити за собою місце в суспільстві); *ідентифікації з іншою людиною* (обрана професія часто визначається під впливом образів батьків, авторитетних особистостей); *саморозвитку* (бажання розвиватися в обраній галузі діяльності); *досягнення* (прагнення досягти високих результатів у професії); *негативна мотивація* (бажання уникнути покарання та погроз чи матеріальних санкцій). При визначенні професійної мотивації рятувальників обов'язково слід враховувати специфіку їхньої діяльності, оскільки великі психофізичні навантаження можуть змінювати їхню мотивацію до професійної діяльності у галузі безпеки людини.

У процесі дослідження також була спростована гіпотеза про те, що домінуючим мотивом при виборі професії в галузі безпеки життєдіяльності у дівчат є соціальне забезпечення. Натомість виявлено домінування внутрішньої мотивації, як прагнення та зорієнтованості на саму роботу, а не на додаткові блага.

Список використаних джерел:

1. Бондаренко Я. Г. Деякі аспекти впливу особистісної мотивації спеціальних підрозділів МВС України на психологічну готовність до дій в особливих умовах. Матер. між нар. наук.-практ. конф. Харків : АБВ МВС, 2009. С. 140–143.
2. Бутенко Д. С. Мотиваційний менеджмент у підприємницькій діяльності. Економіка і суспільство. 2019. Вип. № 20. С. 142–148.
3. Годфруа Ж. Что такое психология: в 2 т. Москва: Мир, 1992. Т.1. 496 с.
4. Кикинежди О. М. Гендерная психология. Москва: Академия, 2004. 308 с.
5. Козяр М. М. Екстремальна професійна підготовка фахівців з надзвичайних ситуацій у науково-педагогічному вимірі. Педагогіка і психологія формування творчої особистості : проблеми і пошуки : збірн. наук. праць. Київ–Запоріжжя, 2004. Вип. 32. С. 464–474.

Науковий керівник: Лариса Руденко, доктор педагогічних наук, професор професор кафедри практичної психології та педагогіки Львівського державного університету безпеки життєдіяльності,

УДК 159:37.1

Сливар Анна,
курсантка кафедри практичної психології та педагогіки
Львівський державний університет безпеки життєдіяльності
Львів, Україна

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕНЬ АДАПТАЦІЇ КУРСАНТІВ ПЕРШОГО КУРСУ ДО НАВЧАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

У статті досліджено результати досліджень адаптації курсантів першого курсу до навчальної діяльності. Встановлено, що адаптація курсантів першого курсу до навчальної діяльності є важливим процесом, який дозволяє їм задовольняти актуальні потреби і реалізовувати пов'язані з ними значущі цілі, сприяє успішному навчанню та соціалізації в освітньому середовищі. Результати дослідження за методикою діагностики соціально-психологічної адаптації К. Роджерса та Р. Даймонда, а також розробленим нами опитувальником свідчать про достатньо високий рівень адаптації курсантів першого курсу до навчальної діяльності.

Ключові слова: адаптація, заклад вищої освіти, курсант, професійна підготовка, навчання.

*Slyvar Anna, cadet of the department of practical psychology and pedagogy
Lviv State University life safety
Lviv, Ukraine*

RESULTS OF RESEARCH ON THE ADAPTATION OF FIRST-YEAR STUDENTS TO EDUCATIONAL ACTIVITIES

The article examines the results of research on the adaptation of first-year cadets to educational activities. It was established that the adaptation of first-year cadets to educational activities is an important process that allows them to meet current needs and realize significant goals related to

them, contributes to successful learning and socialization in the educational environment. The results of the study based on the diagnostic method of socio-psychological adaptation by K. Rogers and R. Diamond, as well as the questionnaire developed by us, indicate a sufficiently high level of adaptation of first-year cadets to educational activities.

Key words: *adaptation, institution of higher education, cadet, professional training, training.*

Поняття «адаптація» у науковій літературі пояснюється як процес та результат активного пристосування індивіда до нових умов існування. Адаптацію пов'язують в основному з періодами кардинальної зміни діяльності людини та її соціального оточення [1]. Загальними питаннями вивчення адаптації займалися Г. Сельє, Ф. Березін, О. Маклаков та ін. Аналіз їхніх робіт дозволив нам визначити адаптацію як процес встановлення оптимальної відповідності особистості та навколишнього середовища в ході здійснення властивої людині діяльності, що дозволяє індивіду задовольняти актуальні потреби і реалізовувати пов'язані з ними значущі цілі (при збереженні психічного та фізичного здоров'я), забезпечуючи водночас відповідність психічної діяльності людини і її поведінки вимогам середовища [2].

Навчання у закладах вищої освіти зі специфічними умовами завжди супроводжується адаптацією до нових вимог, інтенсивними фізичними навантаженнями, службовою підготовкою, розумовою працею високої інтенсивності, великим обсягом отриманих знань, значним нерівномірним збільшенням навантаження упродовж сесій, зміною дисциплін. Упродовж перших кількох тижнів навчання молоді люди задоволені початком досягненням важливих цілей і мають сильне бажання ефективно навчатися, щоб підготуватися до важливої професійної діяльності рятувальника. Однак невдовзі значна частина першокурсників починає відчувати певний дискомфорт, головним чином через труднощі в процесі навчання.

Важливим питанням у навчальному процесі є проблема адаптації курсантів до нових умов життя. Вступаючи до *закладу* вищої освіти, вони стикаються з різними труднощами, починаючи від усвідомлення себе курсантом та закінчуючи змінами у побуті та найближчому оточенні.

Перехід до дорослого життя, як і будь-який перехідний етап, містить у собі внутрішні суперечності, пов'язані з особливостями розвитку особистості. Як правило, саме в студентському віці досягають максимального розвитку як фізичні, так і психологічні властивості та вищі психічні функції: сприйняття, увага, пам'ять, мислення, мовлення, емоції та почуття. У цьому віці ми маємо справу з активним розвитком самостійності в стратегічних видах життєдіяльності, включаючи цілепокладання і планування.

У закладах освіти зі *специфічними умовами навчання* важливо забезпечити умови для успішної адаптації курсантів молодших курсів. Для адаптації до нового соціального середовища важливі такі вміння: швидко визначати своє місце у спільній діяльності, свою роль у новому колективі, знаходити в рамках існуючих умов можливості для прояву здібностей та інтересів [3, с. 300–304].

Таким чином, можна вести мову про успішну і неуспішну адаптацію. Неуспішна адаптація дозволяє студентові адекватно орієнтуватися в ситуації, але не надає можливості більш-менш вираженої самореалізації у рамках освітнього закладу. Успішна адаптація, навпаки, надає значні можливості реалізувати свій потенціал в умовах навчання у вищій школі та, крім того, отримати потенційні можливості для майбутньої соціальної реалізації.

Очевидно, що успішна адаптація до умов навчання залежить від вибору стратегії навчальної діяльності та напрацювання операційних механізмів для її здійснення. Ця стратегія з високою ймовірністю забезпечує максимально повну самореалізацію особистості в умовах закладу вищої освіти (йдеться не лише про навчальну, але й про позанавчальну діяльність, наприклад, курсантське самоврядування, різноманітні види самодіяльності, спілкування тощо). Вміння реалізувати себе в багатьох формах і сферах діяльності, передбачених у закладі вищої освіти, і визначають адаптованість до нового етапу життя.

Питання особистісного розвитку курсантів та формування їхньої підготовки до майбутньої професійної діяльності є запорукою вдосконалення теорії та практики роботи в сучасних закладах освіти. Саме в процесі навчання починається «опанування» професії, виявлення життєвих і світоглядних позицій, вивчення способів діяльності, поведінки та спілкування особистості. При цьому однією з головних проблем є побудова такої системи навчально-виховного процесу, яка б оптимально враховувала специфіку та закономірність не лише особистісного розвитку студента, а і його професійного становлення та взаємозумовленості двох процесів: розвитку особистості та становлення професіонала.

Нами проведено дослідження адаптації курсантів першого курсу Львівського державного університету безпеки життєдіяльності до навчальної діяльності. Вік респондентів – 17-18 років. Дослідження проводилося у другій половині жовтня 2022 року. Після першого місяця навчання курсантів у закладі вищої освіти.

Для дослідження й аналізу психологічної адаптації до навчальної діяльності курсантів-першокурсників ми використали методика діагностики соціально-психологічної адаптації К. Роджерса та Р. Даймонда [4].

Методика складається зі 101 питання, вона не пов'язана з труднощами в навчальній діяльності, в основному стосується міжособистісних стосунків і в цілому містить висловлювання про людину, її спосіб життя, переживання, думки, звички, способи поведінки.

Результати дослідження за методикою соціально-психологічної адаптації К. Роджерса та Р. Даймонда представлені на рис. 1.

Рис. 1. Результати дослідження за шкалою соціально-психологічної адаптації К. Роджерса та Р. Даймонда

Як видно на рис. 1, найбільш вираженими є шкали самоприйняття (коефіцієнт – 0,76) та емоційний комфорт (0,76); менш вираженими є шкали адаптації (0,73) та інтернальності (0,74); найменш вираженими є шкали прийняття інших (0,68) та прагнення домінувати (0,68).

На нашу думку, це пов'язано з тим, що ця методика була проведена через місяць від початку навчального процесу та курсантського життя. Більшість першокурсників ще не змогли до кінця адаптуватись у новому для них середовищі та пристосуватися до нових правил, умов і розпорядку. Незважаючи на це, загальний результат є досить хороший, адже нами виявлено середній рівень адаптації в більшості курсантів. Узагальнюючи вище сказане, можна дійти до висновку, що людина здатна адаптуватись для нових для неї умов, просто потрібен час та її бажання розвиватись і вдосконалюватись.

З метою вивчення деяких аспектів адаптації першокурсників до навчального року, зокрема до курсантського життя та нового середовища, нами був розроблений і проведений у Google Forms опитувальник [5]. Він складається з 10 питань, на які потрібно було відповісти: так; скоріше так, ніж ні; ні; скоріше ні, ніж так. Результати анкетування представлені в табл. 1.

Таблиця 1 – Результати опитування для курсантів першого курсу

№ з/п	Твердження	Відповідь у %			
		так	ні	швидше так, ніж ні	швидше ні, ніж так
1	2	3	4	5	6
1.	Я легко звикаю до нових умов життя	57,1%	0%	39,3%	3,6%
2.	Життя за розпорядком дня мені дається важко	67,9%	0%	3,6%	28,6%
3.	Мені легко першим/-ою почати розмову	46,4%	7,1%	42,9%	3,6%
4.	Навчання в університеті суттєво відрізняється від мого навчання в школі/ліцеї і це негативно впливає на моє навчання	10,7%	57,1%	7,1%	25%
5.	Я задоволений/-а кліматом у колективі, в якому знаходжусь	67,9%	7,1%	21,4%	3,6%
6.	Пари мені здаються занадто довгими	3,6%	53,6%	14,3%	28,6%
7.	Я знайшов/-ла нових друзів в університеті	100%	0%	0%	0%
8.	Я легко концентрую свою увагу на навчанні	60,7%	0%	35,7%	3,6%
9.	Я відчуваю себе впевненим/-ою в новому колективі	64,3%	3,6%	32,1%	0%
10.	Я спокійно сплю вночі	85,7%	3,6%	7,1%	3,6%

Результати опитування показали, що у більшості першокурсників присутній високий рівень адаптації (99%). Як видно, з табл. 1, більшості курсантів **життя за розпорядком дня дається важко (71,5%)**, однак вони в цілому задоволені першим місяцем навчання, кожен із них знайшов нових друзів в університеті (100%), з якими пристосовуватись до нових умов простіше, відчувають себе впевнено в новому колективі (96,4%), легко концентрують свою увагу на навчанні (96,4%), **легко звикають до нових умов життя (96,4%)**, сплять спокійно вночі (92,8%), задоволені кліматом у колективі (89,3%), добре комунікують один з одним (89,3%).

Таким чином, адаптація курсантів першого курсу до навчальної діяльності є важливим процесом, який дозволяє їм задовольняти актуальні потреби і

реалізовувати пов'язані з ними значущі цілі, сприяє успішному навчанню та соціалізації в освітньому середовищі. Результати дослідження за методикою діагностики соціально-психологічної адаптації К. Роджерса та Р. Даймонда, а також розробленим нами опитувальником свідчать про достатньо високий рівень адаптації курсантів першого курсу до навчальної діяльності.

Список використаних джерел

1. Польшин А. К., Жарова Л. В. Психологические особенности адаптации студентов к обучению в ВУЗе. *Вестник Харьковского нац. ун-та*, серия «Психология». 2000. № 483. С. 141–145.
2. Резник Т. І. Психологічний зміст труднощів у навчанні студентів-першокурсників. *Практична психологія та соціальна робота*. 2002. № 1. С. 135–139.
3. Литвинова Л. В. Причини психологічної дезадаптації студентів-першокурсників. *Проблеми загальної та педагогічної психології* : Зб. наук. праць Ін-ту психології ім. Г. С. Костюка АПН України / за ред. С. Д. Максименка. К.: НЕВТЕС, 2000. Т. II. Ч. 6. С. 300–305.
4. Терлецька Л. Т. Психологія зрілості: практикум. Навчальний посібник. К.: Главник, 2006. 144 с.
5. «Опитувальник для курсантів першого курсу» URL : <https://docs.google.com/forms/d/1Vct9ml92XZMrwJ5in2oL1EigwqBjaJ4j2pve-A1qml0/edit>

*Науковий керівник – Вдович Світлана Михайлівна,
кандидат педагогічних наук, старший науковий співробітник
доцент кафедри практичної психології та педагогіки,
Львівський державний університет безпеки життєдіяльності.
Львів, Україна*

УДК 159.1

*Смирнова Валерія, студентка,
Львівський державний університет безпеки життєдіяльності,
Львів, Україна*

ТОЛЕРАНТНІСТЬ ДО НЕВИЗНАЧЕНОСТІ В УМОВАХ ВІЙСЬКОВОГО СТАНУ

Анотація. У статті розглянуто сутність понять «толерантність до невизначеності», «інтолерантність до невизначеності», «резильєнтність», а також представлено результати дослідження толерантності до невизначеності в умовах військового стану за методикою С. Баднера «Толерантність до невизначеності (адаптованою Т. Корніловою). Результати дослідження вказують на переважання інтолерантності до невизначеності. Стан невизначеності в українців має ефект накопичення, адже неспинно відбуваються все нові події, як позитивні, так і негативні, що дуже сильно залишає відбиток на нашій психіці. На фоні цього в більшості може з'являтися тривожність, адже вже дуже багато людей втратили домівки, рідних, пережили окупацію та інші негативні моменти.

Ключові слова: толерантність до невизначеності, інтолерантність до невизначеності, Баднер, Френкель-Брунсвік, резильєнтність.

*Smyrnova Valeriia, student,
Lviv State University of Life Safety, Lviv, Ukraine*

TOLERANCE TO UNCERTAINTY IN THE CONDITIONS OF MARTIAL STATE

***Abstract.** The article examines the essence of the concept "tolerance to uncertainty", "intolerance to uncertainty", "resilience", and also presents the results of research on tolerance to uncertainty under martial law using S. Badner's "Tolerance to uncertainty" methodology. The results of the study indicate the prevalence of intolerance to uncertainty. The state of uncertainty among Ukrainians has an accumulation effect, because new events, both positive and negative, are constantly happening, which leaves a strong imprint on our psyche. Against this background, anxiety may appear in the majority, because many people have already lost their homes, relatives, survived the occupation and other negative moments.*

***Key words:** tolerance to uncertainty, intolerance to uncertainty, Badner, Frenkel-Brunswick, resilience.*

З появою нових викликів на фоні війни для багатьох українців поняття невизначеності стало невід'ємною частиною життя. Щодня безліч ситуацій, що виникають, змушують людей задавати собі питання, чи знають вони, як мають вчинити. Безліч нових ситуацій, які до того ж часто накладаються одна на одну, змушують нас приймати важкі та важливі рішення стосовно нашої безпеки, майбутнього, життя наших близьких. Тому на даному етапі розвитку суспільства питання толерантності до невизначеності є досить актуальним.

Питання толерантності до невизначеності почали активно досліджувати вчені ще у 40-х роках ХХ ст. Науковці почали помічати, що з будь-якими змінами у суспільстві зростає рівень нестабільності. У двотисячних роках на фоні цього з'явився новий термін VUCA-світ (volatility – нестабільність, uncertainty – невизначеність, complexity – складність та ambiguity – неоднозначність). Нині питання толерантності до невизначеності стало ще актуальнішим. Сучасний світ розвивається дуже стрімко, а люди постійно опиняються в нових соціальних ситуаціях, в яких часто не мають плану дій.

Невизначеність як відсутність визначеності, однозначності може проявлятися в багатьох ситуаціях у повсякденному житті, в міжособистісній комунікації, при міжособистісній або груповій взаємодії, при вирішенні навчальних або робочих завдань, під час прийняття важливих рішень.

Проблему толерантності до невизначеності висвічували у своїх роботах такі науковці як Д. Леонтєв, І. Гусєв, І. Леонов, Т. Корнілова, В. Пічурін, М. Холодна, Е. МакДональд, С. Баднер, Д. Маклейн, Н. Сенфорд, Е. Дюркгайм, С. Гренє та ін.

Поняття «інтолерантності до невизначеності» (ІТН) та «толерантності до невизначеності» (ТН) вперше запропонувала Е. Френкель-Брунsvік у 1948–1949 рр. у контексті проблем етнічних стереотипів та антисемізму [3; 4].

У своїй праці 1949 р. «Tolerance towards ambiguity as a personality variable» Е. Френкель-Брунsvік визначила толерантність до невизначеності як емоційну та перцептивну особистісну змінну [4]. Предметом наукового інтересу для неї виступала роль мотиваційних факторів у процесі сприйняття. Вона спиралась на психоаналітичний концепт «емоційної амбівалентності» як співіснування в одного індивіда протилежних емоцій, почуттів, установок стосовно об'єкта. Для наукової валідації даного психоаналітичного конструкту Е. Френкель-Брунsvік необхідно було знайти фактори, які можна формалізувати. Вона припустила, що витіснена амбівалентність може проявлятися на когнітивному рівні у вигляді ригідного й неадекватного сприйняття реальності.

Вчена запропонувала ряд процедур для оцінки ТН/ІТН до невизначеності (багатозначність).

У 1962 р. С. Баднер запропонував визначення ТН в якості риси особистості та розробив перший самостійний опитувальник для діагностики толерантності до невизначеності. С. Баднер в ІТН бачив «тенденцію сприймати невизначені ситуації як джерело загрози» [1].

Він виділив такі ознаки невизначеної ситуації:

- новизна (нова ситуація, яка не зустрічалася до того);
- складність (складна ситуація з великою кількістю змінних);
- невирішеність (різні елементи ситуації породжують суперечливі інтерпретації).

Також були виділені 4 індикатори індивідуального сприйняття загрози, що виступають в якості переживання загрози (феноменологічні реакції) або поведінки в ситуації загрози (оперативні реакції):

- феноменологічне підпорядкування (дискомфорт);
- феноменологічне заперечення (подавлення);
- оперативне підпорядкування (унікаюча поведінка);
- оперативне заперечення (деструктивна поведінка).

Толерантність до невизначеності С. Баднер визначив як «тенденцію сприймати невизначені ситуації як бажані» [1].

Можна припустити, що толерантність та інтолерантність до невизначеності не є стійкими показниками і можуть коливатися залежно від подій, що відбуваються, від сприймання та насиченості вжитку суспільством інформаційного простору та від особистісних переживань даного етапу життя нації.

З метою визначення толерантності до невизначеності в умовах військового стану нами було проведено опитування 25 респондентів (осіб раннього дорослого віку) за методикою С. Баднера «Толерантність до невизначеності» (адаптація Т. Корнілової). Результати опитування представлені в табл. 1:

Таблиця 1 – результати дослідження за методикою С. Баднера «Толерантність до невизначеності» (адаптація Т.Корнілової)

Толерантність/ Інтолерантність	Низький	Нижче середнього	Середній	Вище середнього	Високий
ІТН	0	1	9	13	2
ТН	0	1	16	7	1

Як видно з табл. 1, високі бали переважають за шкалою інтолерантності до невизначеності. Дані результати свідчать про недостатній рівень психологічної підготовки та вміння діяти в екстремальних ситуаціях у цивільного населення, а також про небажання або страх брати на себе відповідальність за прийняття важливих рішень. Інтолерантність до невизначеності робить людей вразливими до ситуацій, в яких багато складної та суперечливої інформації та несподіванок. Бажання контролювати або уникати невизначені обставини, в яких обмежується можливість проявити себе, впливає на рівень тривожності. Під час військового стану травматичні події стаються часто та неочікувано, і на фоні такого досвіду невизначеність сприйматиметься з великою вірогідністю як щось негативне.

Можна припустити, що дані такого дослідження можуть коливатися навіть упродовж дня залежно від того, що переживає кожна особистість та під впливом інформаційного простору. Стан невизначеності в українців має ефект накопичення, адже неспинно відбуваються все нові події, як позитивні, так і негативні, що дуже сильно залишає відбиток на нашій психіці. На фоні цього в більшості може з'являтися тривожність, адже вже дуже багато людей втратили домівки, рідних, пережили окупацію та інші негативні моменти. З іншого боку, невизначеність може провокувати і позитивні емоції, в даному випадку передчуття наближення перемоги, повернення в домівки та зустрічі з рідними.

Способом боротьби з інтолерантністю до невизначеності є розвиток резильєнтності. Термін «резильєнтність» загалом пов'язаний зі здатністю психіки відновлюватися після несприятливих умов. Резильєнтність полягає у тому, щоб розвинути здатність самостійно долати стресові ситуації [7].

Концепцію резильєнтності досліджує багато вчених (А. Masten, К. М. Connor, J. R. Davidson, R. Newman, G. Richardson та багато ін.) [2; 5; 6]. Також вчені виявили кореляцію між резильєнтністю та захисними механізмами психіки, самооцінкою, позитивними відносинами з оточуючими та ін., на основі

чого можна зробити висновок, що, розвиваючи навички резильєнтності, можна також покращувати інші свої якості та сфери життя.

Загалом виникнення концепції пов'язують із роботами Е. Werner та її колеги R. Smith. У 1955 р. науковці розпочали фундаментальне лонгітюдне дослідження з резильєнтності на острові Кауаї, яке тривало понад 30 років. Досліджуючи дітей, які стикались із різними факторами ризику, такими як бідність, насильство, сімейний алкоголізм, психічні захворювання батьків та інше, було виявлено, що більшість дітей, незважаючи на все це, виявили позитивну адаптацію в різних аспектах їхньої життєдіяльності. Е. Werner також виділила особистісні якості, які впливали на позитивну адаптацію в умовах високого ризику:

- соціальна компетентність;
- відповідальність;
- навички вирішення проблем;
- ефективні навички спілкування та ін.

Також дослідження інших вчених, таких як М. Rutter, N. Garmezy, В. Bernard та інших вказували на те, що, незважаючи на несприятливі умови навколишнього середовища, часом травмуючі умови життя, фактори ризику, більшість респондентів з різних країн мали не лише розвинуті з часом резильєнтні якості, але й психологічне зростання.

Фактори, що допомагають розвивати резильєнтність:

- позитивне ставлення до себе та власних здібностей;
- вміння складати плани на майбутнє та втілювати їх у життя;
- розвиток комунікативних навичок, асертивності;
- дотримання власних цінностей;
- наявність власної системи підтримки;
- розвиток навичок вирішення конфліктів.

Таким чином, нами розглянуто сутність понять «толерантність до невизначеності», «інтолерантність до невизначеності», «резильєнтність», а також представлено результати дослідження толерантності до невизначеності в умовах військового стану за методикою С. Баднера «Толерантність до невизначеності».

Список використаних джерел:

1. Budner S. *Intolerance of Ambiguity as a Personality Variable. Journal of Personality.* 1962. Vol. 30. P. 29–50.
2. Connor K. M., Davidson J. R. *Development of a new resilience scale: the Connor-Davidson Resilience Scale. Depression and Anxiety.* 2003. 76 p.
3. Frenkel-Brunswik E. *Intolerance of Ambiguity as a Personality Variable. American Psychologist.* 1948. Vol. 3. P. 268.

4. Frenkel-Brunswik E. *Intolerance of Ambiguity as an Emotional and Perceptual Variable*. *Journal of Personality*. 1949. Vol. 18. P. 437-445.
5. Neman R. *APA's resilience initiative*. *Professional psychology: research and practice*. 2005. 227 p
6. Richardson G. E. *The metatheory of resilience and resiliency*. *Journal of Clinical Psychology*. 2002. Vol. 58 (3). P. 307–321.
7. Лазос Г. П. Резильєнтність: концептуалізація понять, огляд сучасних досліджень. *Актуальні проблеми психології. Том 3: Консультативна психологія і психотерапія / Інститут психології імені Г. С. Костюка НАПН України. Вінниця, ФОП Рогальська І. О., 2018. Вип. 14. С. 26–64.*

Науковий керівник – Вдович Світлана Михайлівна, кандидат педагогічних наук, старший науковий співробітник Львівського державного університету безпеки життєдіяльності

УДК 159.923

Синчук Аліна,
курсантка навчально-наукового інституту психології та соціального захисту
Львівського державного університету безпеки життєдіяльності,
м. Львів, Україна

ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ РОЗВИТКУ Я-КОНЦЕПЦІЇ МАЙБУТНІХ РЯТУВАЛЬНИКІВ

Анотація. Здійснено теоретичний аналіз психологічної літератури з питання Я-концепції майбутніх рятувальників, проведено та описано емпіричне дослідження, яке спрямоване на визначення психологічних особливостей Я-концепції майбутніх рятувальників. Виявлено, що основою когнітивного компоненту є уявлення індивіда про себе та свої професійно важливі якості; основою складовою поведінкового компоненту є уявлення особистості про себе та свою самооцінку; основою складовою аксіологічного (емоційно-оцінного) компоненту є самооцінка як емоційна оцінка уявлень індивіда про себе; основою мотиваційного компоненту є власне мотивація, бажання розвиватись, інтерес до обраного фаху та задоволеність професійним вибором; основою духовно-ціннісного компоненту є духовна сутність завдяки якій суб'єкт може переживати почуття співпереживання та співдопомоги.

Ключові слова: Я-концепція; майбутні рятувальники; когнітивний компонент; емоційно-оцінний компонент; поведінковий компонент; мотиваційний компонент; духовно-ціннісний компонент.

Synchuk Alina, cadet of the Educational and Scientific Institute of Psychology and Social Protection of the Lviv State University of Life Safety, Lviv, Ukraine

EMPIRICAL STUDY OF THE PSYCHOLOGICAL FEATURES OF THE DEVELOPMENT OF THE ME-CONCEPT OF FUTURE LIFEGUARDS

***Abstract.** A theoretical analysis of psychological literature on the self-concept of future rescuers was carried out, an empirical study aimed at determining psychological features was conducted and described Self-concepts of future lifeguards. It was found that the basis of the cognitive component is the individual's perception of himself and his professionally important qualities; the main component of the behavioral component is the individual's perception of himself and his self-esteem; the main component of the axiological (emotional-evaluative) component is self-evaluation as an emotional evaluation of the individual's ideas about himself; the basis of the motivational component is actual motivation, the desire to develop, interest in the chosen profession and satisfaction with the professional choice; the basis of the spiritual-value component is the spiritual essence thanks to which the subject can experience feelings of empathy and mutual assistance.*

***Key words:** self-concept; future rescuers; cognitive component; emotional and evaluative component; behavioral component; motivational component; spiritual and valuable component.*

Поняття Я-концепції у майбутніх рятувальників досить актуальна тема у будь який час. Адже професія рятувальника вимагає надзвичайної психоемоційної стійкості пов'язаній з порятунком людей і ліквідації пожеж; вміння комунікувати з людьми у екстремальних умовах та контролю власних емоцій аби зберегти людське життя.

Я-концепція – це відносно стійка, майже повністю усвідомлена система уявлень людини про себе, на її основі особистість будує свої взаємовідносини з людьми; вона виступає, як регулятор взаємовідносин та взаємовпливів індивіда та зовнішності, у зв'язку з тим, що особистість в таких умовах, усвідомлює саму себе стосовно зовнішніх умов існування [5, с. 3-86].

Поняття Я-концепції досліджував був американський філософ і психолог У. Джемс. Він розглядав Я-концепцію у контексті самопізнання. Філософ запевняв, що глобальне “Я” складається з Я – як об’єкт та Я – як те, що пізнається. Проте провести межу між ними можна виключно теоретично, так як вони завжди існують разом. Я – як об’єкт включає такі складові як: Я – матеріальне (дім, сім’я тощо); Я – фізичне (тіло); Я – соціальне (визнання людини мікро- чи макрогрупою); Я – духовне [2, с. 124].

Вагомий внесок у процес розвитку Я-концепції особистості зробив К.Роджерс, який зазначав, що людина наділена могутніми внутрішніми ресурсами для пізнання своєї Я-концепції, базових механізмів та контролю поведінки. Ці ресурси можна включити, якщо створити певний клімат, який буде забезпечений фасилітуючою психологічною настановою. Таким чином він визначив центральну гіпотезу особистісно зорієнтованого підходу [6].

Сучасна дослідниця Р.В. Каламаж відзначає значне різноманіття термінології в цій царині досліджень, що неодноразово проявляється в ототожненні понять «самосвідомість» і «Я-концепція», «Я-образ» і «Я-концепція», «самооцінка» і «Я-концепція», «Я», «Его» і «Я-концепція» тощо [4, с. 156-164].

О.В. Стельмах визначила психологічні умови формування професійної Я-концепції майбутніх рятувальників, а саме:

а) актуалізація механізмів наслідування поведінки офіцерів, рефлексії, самоствалення, духовного становлення, саморегуляції нормативно-ціннісного ставлення до інших та самооцінювання;

б) забезпечення розвитку когнітивного, емоційно-оцінного, мотиваційного, духовно-ціннісного та поведінкового компонентів професійної Я-концепції;

в) досягнення рівнів сформованості окремих складових професійної Я-концепції;

г) врахування індивідуальних особливостей професійної Я-концепції курсантів [7, с. 60-65].

А.В. Іващенко, В.С. Агапов, І.В. Баришникова розглядали Я-концепцію як систему уявлень про себе, яка містить множинність Я, має різні бачення, модернізується в процесі самоактуалізації індивіда на основі хорошого ставлення до себе зі сторони інших [3, 17-29].

Я-концепція виникає у процесі соціальної взаємодії як результат її культурного розвитку, порівняно стійке і одночасно піддатливе внутрішнім коливанням і змінам психічне утворення. Я-концепція має істотний вплив на перебіг життя людини від дитинства до глибокої старості, зумовлюючи той чи інший вибір життєвого шляху та її власної долі загалом. Отже, первинна залежність Я-концепції від зовнішніх умов та обставин суспільного життя не підлягає сумніву, хоча з віком вона відіграє все більш самостійну роль у житті людини.

Це говорить про те, що навколишній світ, уявлення про інших кожна людина сприймає через особистісний формат Я-концепції, який формується за етапами соціалізації та організованого виховання і водночас зумовлене відповідними соматичними та перш за все індивідуально-природними чинниками. Її головні функції – затвердити у самосвідомості людини відчуття визначеності в соціальному просторі, ідентифікуватися з конкретним довкіллям та досягнути самоототожнення [1, с. 5-38].

Крім того, у сучасних психологічних дослідженнях наголошують на ролі Я-концепції як узагальненого механізму саморегуляції особистості та підкреслюють, що саме Я-концепція забезпечує ідентифікацію, особистісну відповідальність, започатковує почуття соціальної причетності. Механізм саморегуляції Я-концепції виявляється у вербалізованій формі: власного бажання – «я хочу», усвідомлення своїх можливостей – «я можу», вимогливості – «мені потрібно», цілеспрямованості – «я прагну» [5, с. 3-86].

Аналізуючи наукові джерела можна виділити теоретичну модель структурно-змістових компонентів Я-концепції майбутніх рятувальників. Серед її компонентів є когнітивний, емоційно-оцінний, поведінковий, мотиваційний та духовно-ціннісний компоненти.

1. Когнітивний компонент полягає у знаннях про себе, своїх важливих якостей, особистісних особливостей, психічних властивостей та фізичних якостей. Ці знання можуть слугувати рушійною силою для вдосконалення конкретних якостей та самовиховання майбутніх рятувальників.

2. Емоційно-оцінний компонент – це власне самооцінка та самоствавлення.

Самооцінка є дуже важливою складовою без якої неможливий процес самореалізації та самовдосконалення, адже вона впливає на ефективність індивіда загалом, на його емоційні стани та переживання. Самоствавлення в свою чергу неабияк впливає на комунікацію майбутнього рятувальника з іншими людьми, так як рівень прийняття себе завжди відображається на стилі поведінки.

3. Поведінковий компонент скеровує дії майбутнього рятувальника, які базуються на його можливостях. Він виступає регулятором характеру міжособистісних стосунків.

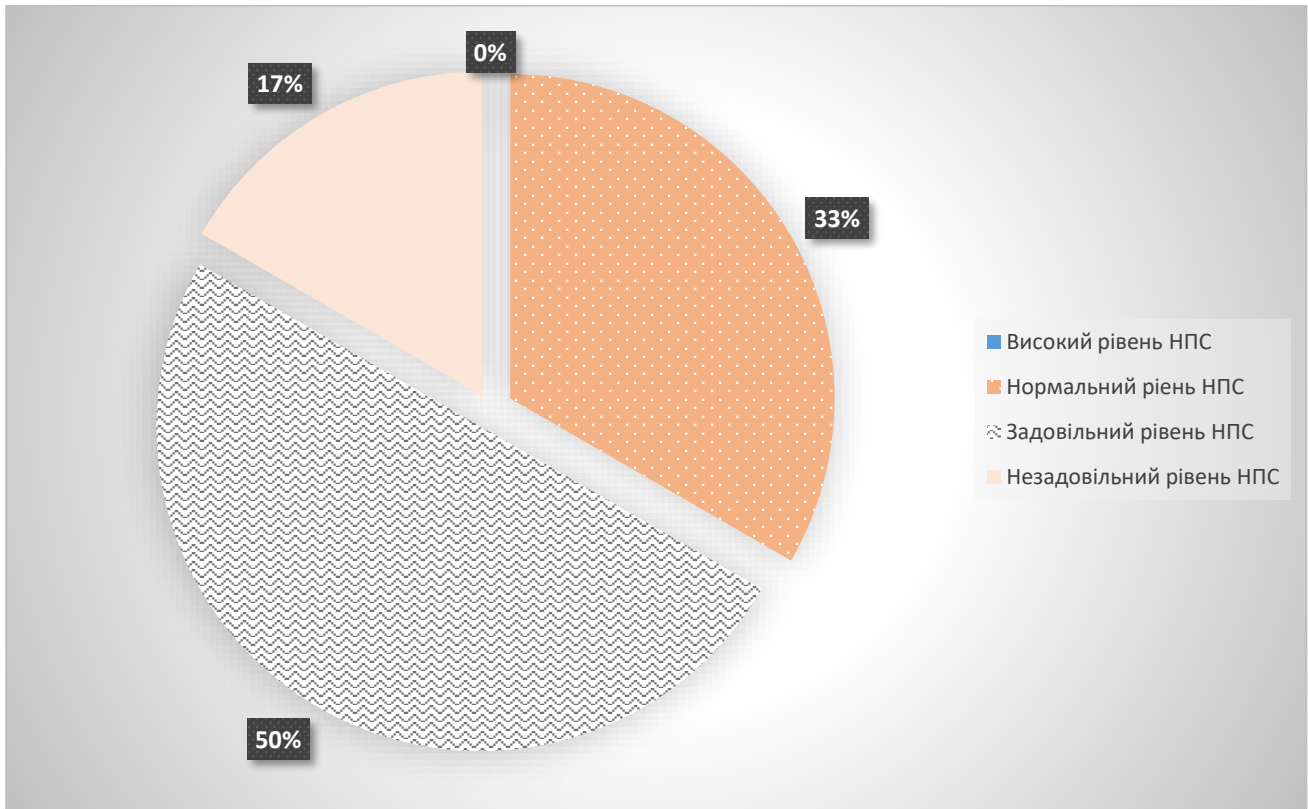
4. Мотиваційний компонент відіграє неабияку роль у формуванні Я-концепції саме майбутніх рятувальників. Для набуття необхідних навиків та здібностей курсантам необхідно мати потужну мотивацію, бажання розвиватись, інтерес до обраного фаху та задоволеність професійним вибором.

5. Духовно-ціннісний компонент. Для виконання місії рятувальника у юнаків повина бути сформована духовна сутність аби переживати почуття співпереживання та співдопомоги, а духовна сутність формується через духовно-ціннісне ставлення до людей та загалом до усього, що їх оточує [7, с. 256].

З метою дослідження емпіричного дослідження було використано три методики - методика «Прогноз» В.А.Бодрова, методика стратегій подолання стресових ситуацій SACS С.Хобфолла та методика вивчення самооцінки С.В.Будассі.

Основою когнітивного компоненту є уявлення індивіда про себе та свої професійно важливі якості. Методика «Прогноз» В.А.Бодрова призначена для первинного орієнтовного виявлення осіб з ознаками нервово-психічної нестійкості. Методика допомагає визначити окремі початкові симптоми порушень особистості та вірогідність їх подальшого розвитку та прояв у поведінці людини.

За результатами даного дослідження ми отримали результати, які подали у вигляді діаграми (див.рис.1).

Рисунок 1. Оцінка нервово-психічної стійкості курсантів

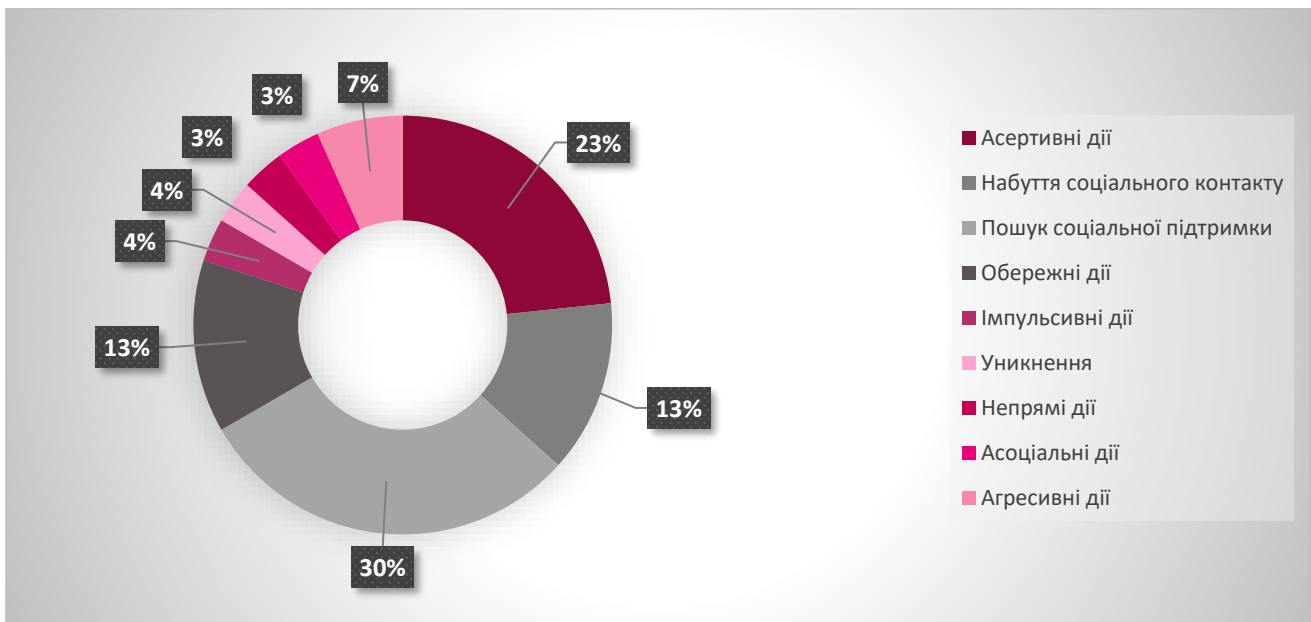
Для 33% респондентів (10 осіб) характерний нормальний рівень нервово-психічної стійкості (НПС). Це говорить нам про те, що в таких осіб мало ймовірно зриви, вони нормально пристосовуються до нових умов та людей, адекватно ведуть себе у стресових ситуаціях, а отже мають сприятливий прогноз.

50% респондентів (15 осіб) мають задовільний рівень НПС. Курсанти цього рівня менш адаптовані до екстремальних умов, з ними важче знаходити спільну мову через їх агресивність та конфліктність, а отже прогноз малосприятливий. Ми пов'язуємо такий показник з тим, що на другому курсі курсанти частково не адаптувались до нових умов та людей, що їх оточують.

Незадовільний рівень НПС мають 17% респондентів (5 осіб). Такі курсанти виділяються вираженою агресією та частково асоціальними діями, вони конфліктні та потребують індивідуального підходу.

Проте, слід зазначити, що серед досліджуваних курсантів із високим рівнем НПС не виявлено.

Основною складовою поведінкового компоненту є дії індивіда, які власне зумовлені аксіологічним та когнітивним компонентами, тобто уявленнями особистості про себе та свою самооцінку. Для дослідження поведінкового компоненту ми обрали методику стратегій подолання стресових ситуацій SACS С.Хобфолла та отримали наступні результати (див.рис.2).

Рисунок 2. Стратегії подолання стресових ситуацій

Як свідчать дані, у досліджуваних переважають показники наступних шкал:

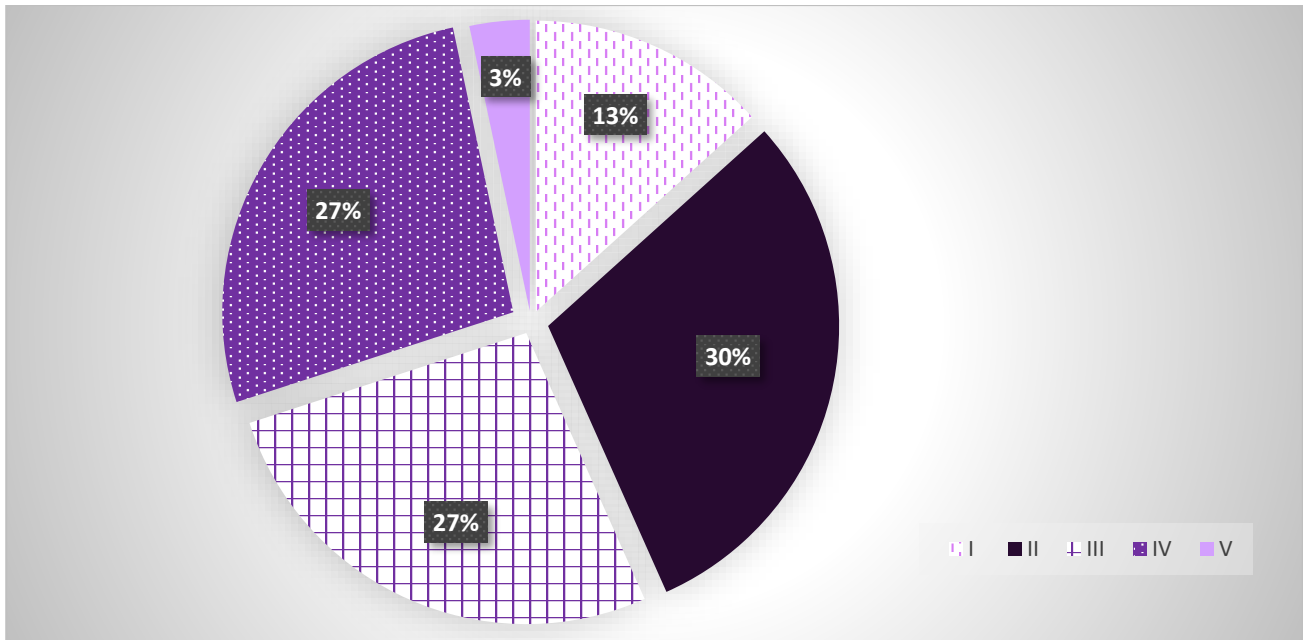
- Асертивні дії - 23% (7 осіб). Такі люди здатні відстоювати свою точку зору, не порушуючи моральних прав іншої людини;
- Набуття соціального контакту - 13% (4 особи). Характерним для таких курсантів є пошук соціальних контактів аби спільними зусиллями знаходити вихід з критичних ситуацій;
- Пошук соціальної підтримки - 30% (9 осіб). Для таких людей характерне прагнення поділитись своїми переживаннями з іншими та знайти у них співчуття і розуміння;
- Обережні дії - 13% (4 особи). Таким людям властива нерішучість у діях, довготривале обдумування і зважування можливих варіантів рішень;
- Імпульсивні дії - 3% (1 особа). Курсанти із проявом таких дій зазвичай не враховують наслідків і діють без попередніх роздумів;
- Уникнення - 3% (1 особа). Таким людям властиве прагнення уникати ризику і нічого не приймати на віру;
- Непрямі дії - 4% (1 особа). Люди, яким притаманна дана стратегія подолання стресових ситуацій здатні застосовувати маніпулятивні дії;
- Асоціальні дії - 4% (1 особа). Курсанти із проявом асоціальних дій схильні до жорстокості та цинізму;
- Агресивні дії - 7% (2 особи). Такі люди схильні до застосування тиску до інших людей та відмови від пошуку альтернативних дій.

Основною складовою аксіологічного (емоційно-оцінного) компоненту є самооцінка як емоційна оцінка уявлень індивіда про себе. Методика С.Ф.Будасі дозволяє визначити рівень самооцінки індивіда. Адекватна самооцінка є

важливим елементом нашої психіки, що дозволяє об'єктивно оцінювати себе і свої здібності. Відсутність адекватної самооцінки ж вносить в наше життя різного роду проблемні ситуації як в кар'єрі так і в особистому житті.

Проаналізуємо отримані результати (див.рис.3).

Рисунок 3. Рівень самооцінки курсантів

Для 13% респондентів (4 особи) характерне неприйняття себе, занижена самооцінка невротичного типу. У таких людей не збігаються реальне та ідеальне.

30% респондентів (9 осіб) мають занижену самооцінку. Це свідчить про те, що такі курсанти перебувають у постійній тривозі, у страхові виникнення негативної думки про себе, через що їм важко йти на контакт з іншими.

27% опитаних (8 осіб) мають адекватну самооцінку, а зв'язок між реальним та ідеальним досить стійкий та позитивний. Такі курсанти зазвичай мають добре самопочуття, адекватно реагують на критику та вміють йти на компроміси.

Ще 27% майбутніх рятувальників (8 осіб) мають завищену самооцінку невротичного типу. Для таких осіб характерна самовпевненість, визнання лише власної думки та ігнорування думки інших.

І лише 3% респондентів (1 особа) має досить неадекватну завищену самооцінку, що свідчить про значну переоцінку своїх здібностей та зневагу до інших.

Проведення теоретичного аналізу та емпіричного дослідження дозволяє сформулювати ряд загальних висновків.

Здійснено аналіз літературних джерел з питання Я-концепції майбутніх рятувальників. Питання Я-концепції було актуальним у різні часи. Його досліджували різні науковці, як закордонні, так і вітчизняні, як за часи Джеймса, так і у наш час. Відповідно кожен з них трактував поняття Я-концепції по-

своєму, однак нам вдалось визначити, що здебільшого вчені розглядали Я-концепцію як сукупність установок усіх уявлень особистості про себе.

Проведено та описано емпіричне дослідження, яке було спрямоване на вивчення психологічних особливостей Я-концепції майбутніх рятувальників. За результатами проведених методик у майбутніх рятувальників переважає задовільний рівень нервово-психічної стійкості; серед стратегій подолання стресових ситуацій курсанти найбільше виділяли пошук соціальної підтримки, а показники рівня самооцінки свідчать про занижену самооцінку у курсантів першого курсу, що дає нам привід для подальшої роботи над впевненістю у собі з майбутніми рятувальниками.

Список використаних джерел:

1. *Боршневский М. И. Теоретические вопросы самосознания личности / Психологические особенности самосознания подростка. - К. Вища школа, 1980. С. 5-38.*
2. *Джемс У. Психология. – М., 1991. С. 124.*
3. *Иващенко А. В. Проблемы Я-концепции личности в отечественной психологии / А. В. Иващенко, В. С. Агапов, И. В. Барышникова // Мир психологии. – 2002. – №2(30). С. 17-29.*
4. *Каламаж Р. В. Я-концепція як складова професійної самосвідомості юристів / Р. В. Каламаж // Наукові записки. Серія «Психологія і педагогіка». – Острог, 2006. – Вип. 7. С. 156-164.*
5. *Пасічник І. Д. Психологічні характеристики індивідуального мислення // Наукові записки. Серія «Психологія і педагогіка». Тематичний випуск: «Сучасні дослідження когнітивної психології». – Острог : Вид-во Національного університету «Острозька академія», 2009. – Вип. 13. С. 3-86.*
6. *Поняття “я-концепції” у зарубіжній психологічній літературі URL: <https://studfile.net/preview/9290007/page:3/>.*
7. *Стельмах О. В. Психологічні умови формування професійної Я-концепції майбутніх рятувальників : дис. на здоб. наук. ступ. канд. психол. наук : 19.00.07 / Стельмах Оксана Вячеславівна; Нац. ун-т "Острозька академія". – Острог, 2016. – с. 265; с. 60-65.*

Стельмах Оксана Вячеславівна

ФІЛОЛОГІЧНІ НАУКИ

УДК 811.111

Tatarovska Olesya
Candidate of Philological Sciences
Associate Professor of the English Philology Department
Ivan Franko National University of Lviv
Lviv, Ukraine

METALINGUISTIC NEGATION AND EXPLICIT ECHO, WITH REFERENCE TO ENGLISH

Abstract. This study offers a general characterization of a type of metalinguistic negation by means of the analysis of explicit echo and some idiomatic expressions with which it interacts. This approach is illustrated with English examples that highlight the preliminary contrastive parallelisms that are found in this language with respect to the discursive articulation of metalinguistic negation and discursive echo. First, we present the conceptual frame of this research; then, we approach the group of idiomatic units that are usually involved in the expression of interactive metalinguistic negation; further, the formal and discursive articulation of the explicit echo is examined; next, further distinctions are made between the use of metalinguistic negation within dialogic and monologic contexts; finally, we analyze the factors that may activate an increasing degree of intensification in the performance of metalinguistic negation. In what follows, the set of English units will be presented and analyzed in order to show its productivity in the expression of conversational disagreement. This study thus aims to contribute to the characterization of a non-canonical form of negation that has a series of peculiar features: high frequency of use in colloquial and expressive contexts; tendency to be shaped in progressively creative patterns; and explicit polyphonic and interactive behavior.

Key words. Metalinguistic negation, contrastive parallelism, discursive echo, idiomatic expression.

Татаровська Олеся
кандидат філологічних наук, доцент кафедри англійської філології
Львівський національний університет імені Івана Франка
Львів, Україна

МЕТАЛІНГВІСТИЧНЕ ЗАПЕРЕЧЕННЯ ТА ЕКСПЛІЦИТНЕ ВІДЛУННЯ, НА ПРИКЛАДІ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ

Анотація. Це дослідження пропонує загальну характеристику типу металінгвістичного заперечення за допомогою аналізу явного відлуння та деяких ідіоматичних виразів, з якими воно взаємодіє. Цей підхід проілюстровано англійськими прикладами, які висвітлюють попередні протиставні паралелізми, які зустрічаються в цій мові щодо дискурсивної артикуляції металінгвістичного заперечення та дискурсивного відлуння. По-перше, ми представляємо концептуальну основу цього дослідження; потім ми підходимо до групи ідіоматичних одиниць, які зазвичай беруть участь у вираженні інтерактивного метамовного заперечення; далі досліджується формальна та дискурсивна артикуляція явної луни; потім проводяться подальші відмінності між використанням метамовного заперечення в діалогічному та монологічному контекстах; нарешті, ми аналізуємо фактори, які можуть активізувати зростаючий ступінь інтенсифікації

виконання металінгвістичного заперечення. Далі буде представлено та проаналізовано набір англійських одиниць, щоб показати його продуктивність у вираженні розмовної незгоди. Таким чином, це дослідження має на меті зробити внесок у характеристику неканонічної форми заперечення, яка має низку специфічних рис: висока частота використання в розмовному та експресивному контекстах; схильність формуватися за прогресивно творчими моделями; і явна поліфонічна та інтерактивна поведінка.

Ключові слова. Металінгвістичне заперечення, контрастивний паралелізм, дискурсивне відлуння, ідіоматичне вираження.

Introduction

This article emerged in the context of a wider research [28] in which we studied a corpus of peninsular Spanish idiomatic units used to carry out pragmatic-discursive functions involving a substantial degree of *linguistic reflexivity*: among others, semantic-pragmatic intensification; discourse organization; and evaluation of previous utterances within conversation. These functions were labelled as *metalinguistic* insofar as they draw the speaker's and hearer's attention to language itself in different levels (to its semantic content, its pragmatic orientation, or the way it structures texts).

The mentioned research pointed out the existence of a good number of units – most of them based on terms for body parts – specialized in the expression of interactive denial, i. e. the rejection of sequences uttered previously in conversation. Moreover, a later approach [29] preliminarily showed that a group of similar expressions may be found in English, and that both languages tend to articulate the use of these idioms with an explicit repetition of the rejected sequence.

In what follows, the set of English units will be presented and analyzed in order to show its productivity in the expression of conversational disagreement. This study thus aims to contribute to the characterization of a non-canonical form of negation that has a series of peculiar features: high frequency of use in colloquial and expressive contexts; tendency to be shaped in progressively creative patterns; and explicit polyphonic and interactive behavior.

The article is structured as follows: first, we present the conceptual frame of this research; then, we approach the group of idiomatic units that are usually involved in the expression of interactive metalinguistic negation; further, the formal and discursive articulation of the explicit echo is examined; next, further distinctions are made between the use of metalinguistic negation within dialogic and monologic contexts; finally, we analyze the factors that may activate an increasing degree of intensification in the performance of metalinguistic negation.

The research questions addressed in these sections are: how can we describe some of the devices linguistically encoded in English to express disagreement in colloquial contexts?; how do metalinguistic negation and explicit echo contribute to the expression of interactive rejection/disagreement?; which are the basic components that

intervene in the creation of idiomatic units used to convey disagreement in English; and how do these idiomatic units behave in conversational routine?

Linguistic reflexivity, metalinguistic negation and discursive echo

Since the definition by Jakobson of the metalinguistic use of primary language, the study of *linguistic reflexivity* and *metalanguage* has experienced an important expansion, now including a wide range of manifestations of language use [36]. Therefore, the label *metalanguage* encompasses a varied group of elements and mechanisms that pertain to different linguistic levels: for example, *metalinguistic lexicon* and *phraseology* – lexical and phraseological units that describe language and linguistic action as objects of reality (*to speak, text, by word of mouth, to hold your tongue, etc.*); *reformulation*, at the textual level [6]; *irony*, at the pragmatic level; or, as shown in this article, *metalinguistic negation* and *discursive echo*, at the interactional/conversational level.

This paper analyzes the discursive interaction that is observed between *metalinguistic negation* and the *echoic use* of linguistic sequences. This interplay takes shape in instances such as the following – created *ad hoc*:

(1a) A: Maria is smart.

B: She is not smart; she is amazingly intelligent.

(2a) You should apologize for your behavior.

B: Like hell I will apologize!

In these examples, the interventions of speaker B serve – in broad terms – to *reject* what speaker A conveys by means of the *explicit repetition* of the rejected aspect or content of A's intervention.

Metalinguistic negation has been defined as a device for objecting to a previous utterance on any level [18] and can be firstly analyzed from the perspective of *propositional content denial*: in (1a) and (1b), speaker B denies the propositional content ('Maria is smart') expressed in speaker A's assertive utterance. In this paper, the term *metalinguistic negation* aims to be more comprehensive and to include also the cases in which the rejected utterance does not correspond to a representative speech act: for example, in (2a) and (2b) speaker B conveys refusal towards speaker A's directive speech act ('you should apologize'). Since a whole speech act – and not negation will be understood here as mechanism with a wider scope that may include *linguistic* and *pragmatic* aspects of the rejected utterance.

Moreover, as Examples (1) and (2) show, it is important to note that this study approaches metalinguistic negation from a *conversational* or *dialogic perspective*, that is, as a device for *reactive refusal* or *denial*, the expression of *modality* and the *development of colloquial linguistic interaction*. As a consequence, we shall not focus

here on the logical status of metalinguistic negation [19; 12; 3; 14; 24], or on its use in monologic sequences.

When it is used in reactive interventions such as (1) and (2), metalinguistic negation expresses *disagreement*, which involves consubstantially an *echoic reference* to a previous utterance by another speaker [34; 31; 32]. The *explicitness* of the *echoic dimension* of metalinguistic negation [4; 24] has been often examined in rather polarized examples such as the following:

(3a) A: John told me Suzanne is 40 years old.

B: No way (she is) 40. She must be at least 50!

B': No way! She must be at least 50!

The contrast between the answers of B and B' in (3a) and (3b) is based on the explicit (B) or implicit (B') allusion to the rejected sequence, which is integrated within speaker B's intervention. Our study focuses on the *anti-sympathetic functions* that are carried out in these cases by the *explicit echo* [1] and on how this explicit echo is *formally articulated* in the interventions or speech acts that perform reactive metalinguistic negation.

Idiomatic expressions

Our attention focuses firstly on some *idiomatic expressions* by which metalinguistic negation is often activated in English. As noted before, English has codified a set of mono- and pluri-verbal expressions used to convey conversational disagreement, and which have been generally neglected in the study of discourse markers, on the one hand, and phraseology, on the other hand. We refer to:

a. (*like*) *hell*, *my eye*, *my foot*, *no way* or *nonsense*, in English [7]:

(4) 'Get out!' she yelled while she still had breath, but, even as she started backing rapidly, she knew he had no intention whatsoever of obeying her orders.

'Leave me alone!' she screamed [...]. '*Like hell* I will, sweetheart!' he snarled savagely. (Jessica Steele, *His woman*, 1985, BNC)

(5) "Here is a man who will be honest with the American public." Who are you trying to kid? Over the last year he's has been very busy transforming the Straight Talk Express into the Forked Tongue Special. Honest, *my eye!* (Internet, http://blog.washingtonpost.com/earlywarning/2008/01/mccain_is_national_security_bu.html), 7/3/2008, enTenTen)

(6) 'Agatha Christie wouldn't get away with that title these days, would she, Mrs Fear?' Olive said, addressing me: 'it 's not politically correct. Anyone saying that these days would end up in front of the Race Relations people.'

[...] Everyone nodded. 'Stupid bloody nonsense, it is,' George then opined ponderously in between munchings: 'Race Relations *my foot!* A bit over two per cent

of the population of this country belongs to an ethnic minority. They have far too much to say for themselves [...]’. (Internet, <http://www.onlineoriginals.com/showitem.asp?itemID=257>), 13/2/2008, enTenTen)

(7) “I couldn’t just leave it there in the river,” said Phil, “so I said to Karen that we should fish it out, and she said, ‘no way you’re doing that.’” “I thought we should call someone,” said Karen. (Internet, <http://www.thetoque.com/030225/whatriver.htm>), 12/2/2008, enTenTen)

(8) “Yes, maybe, but first tell me, why are you unhappy, Bingley.” “Me unhappy, nonsense. Whatever gave you that idea?” “I can see it in your eyes, man, so confess [...]” (Internet, <http://www.austen.com/derby/julias1.htm>), enTenTen)

(9) Subject: Now it’s our turn to write with the elbow

OK, people. As I see that originality is increasing in the Off Topic, I propose that, as end of the year, we write the nick of the previous post with the elbow; yes, yes, with the elbow. Posted by Airon

Subject: RE: Now it’s our turn to write with the elbow I am going to write apriliano’s nick with the elbow!!! It would take me a month.

(10) The solution for the enigma is: ILLEGAL CAR RACES.

Do you think I’ve invented it? Unas narices! Let’s see:

Races of illegal cars in Barcelona: there are many, plenty of them.

(11) –You though that I wouldn’t realize, she is 16, and she is my daughter, bastard,

she is my daughter, do you understand?, my girl... I trusted you...

–I’m sorry.

–I’m sorry? Y una mierda you are sorry [...]

(12) Kikogol II: Man, with ‘humiliation’ I don’t refer only to whistles [...]

Bacharach: They whistled to him because he wasn’t stopping goals.

The selected expressions could be regarded as *semantically* and *pragmatically idiomatic*, in the sense that they have specialized pragmatic-discursive functions – expression of denial or disagreement – on the basis of previous *figurative* and *idiomatic* values of their lexical components [30]. Interestingly, we can identify some general tendencies in the *motivation* and the *semantic-figurative groundings* of the process of *grammaticalization/pragmaticalization* [16; 17] of these expressions.

Terms for body parts – *eye*, *foot*, etc. – are particularly productive within this group of units [28; 15]), but there seem to be different figurative motivations underlying their use as pragmatic markers. In Spanish, the researchers have also detected a preference for plural – or artificially pluralized (*noses*) – body part terms that are associated with strong negative connotations: *balls* and *cunt*, which are

sexually connotated; and *noses*, which is scatologically connotated. And, in English, we find terms that may be linked to the expression of disbelief by the speaker – what is not believed is thus rejected or denied: *eye*, which is linked to the notion of ‘knowledge’ (metaphor understanding is seeing; [23; 25]), and *foot*, which may be offered as a guarantee of the epistemic commitment of the speaker.

As expected, many of the expressions for disagreement have negative meanings and/or connotations as independent lexemes, which connect transparently to their grammaticalized functions as expressions for negation/denial: *hell*, *nonsense*, in English.

Lastly, negative evaluations of previous utterances – *nonsense* – have also been conventionalized as a mechanism for the expression of metalinguistic negation. This set of idiomatic units thus shows interesting and peculiar features regarding its semantic motivation and, as will be shown further, its formal and discursive behavior. Therefore we are dealing with – so to speak – *non-prototypical pragmatic markers* [13], which integrate both a *reactive* and a *modal* dimension.

Formal and discursive articulation of the explicit echo

As we explained before, metalinguistic negation occurs in reactive interventions by which a speaker negates, denies or rejects any aspect of a previous utterance. This denial may be conveyed with or without the explicit repetition of the rejected sequence or utterance:

(13) “Yes, maybe, but first tell me, why are you unhappy, Bingley.” “*Me unhappy, nonsense*. Whatever gave you that idea?” “I can see it in your eyes, man, so confess [...]” (Internet, <http://www.austen.com/derby/julias1.htm>), enTenTen)

(14) “That’s for you, my dear,” she said, handing it to me, and looking really quite gracious. I glanced at the piece of paper and felt my face glow crimson. “Oh, Lady Georgina,” I cried; “you misunderstand. You forget that I am a lady.” “*Nonsense, child, nonsense!* Your courage and promptitude were worth ten times that sum,” she exclaimed [...] (Internet, <http://gaslight.mtroyal.ab.ca/gaslight/cayley02.htm>), 13/2/2008, enTenTen)

In (13) – cited as (8) before, *me unhappy* functions as the explicit echo, which precedes the particle that activates negation or disagreement (*nonsense*). In (14), the particle constitutes in itself a reactive-negative act or intervention. If the idiomatic expressions analyzed here do suffice to express metalinguistic negation, we could therefore suggest that explicit echo is used to *emphasize* and *intensify* the already intense act of denial performed by those units. In other words, when denying by means of explicit echo, a speaker – “paradoxically” – borrows or appropriates other speaker’s words *in order to reject them in the most emphatic way*.

In what follows, we will analyze the *formal* and *discursive patterns* of combination of the above-mentioned idiomatic expressions with the explicit echo.

1. *Expression + explicit echo*. This pattern was exemplified in instances (4), (7), (9) and (11) (above). As those examples show, these idiomatic units may behave as pragmatic markers of the *left periphery*. However, it is interesting to note that they are not strictly demarcated by a *pause* and they do not have a delimited prosodic contour, as usually happens with modal particles of peripheral incidence. Of course, this is not important [15]. Instead, they are directly linked to the echo but they show, at the same time, a profiled and emphatic – exclamative or almost exclamative – intonation, with a higher pitch realization which decisively helps to convey the intensified disagreement mentioned [15; 7]. This emphasizes the importance of *prosody* in the characterization of pragmatic/discourse markers.

2. *Echo + (pause) expression*, which is the combination illustrated in Examples (5), (6), (8) and (10) (above). The expressions behave here as *right periphery* markers, which evaluate and comment – in negative terms – the echoic sequence after a prosodic pause of variable length. In this case, the “expressive impact” of the appropriation and subsequent rejection of other speaker’s words is perceived more clearly. Both patterns – idiomatic units in the left and right periphery of the clause generated by the explicit echo, and peculiar prosodic features – underscore the discursive flexibility and versatility of these markers.

Moreover, the echo itself often shows interesting formal features in all the mentioned patterns.

1. It is often (re)articulated by means of *prospective tenses* [15; 7; 28]), which present the rejected sequence as a *hypothesis*, that is, a not confirmed state of affairs which can be thus denied. In this regard we may consider some examples already presented above:

(15) ‘Get out !’ she yelled while she still had breath, but, even as she started backing

rapidly, she knew he had no intention whatsoever of obeying her orders .

‘Leave me alone!’ she screamed [...]. ‘*Like hell* I will, sweetheart!’ he snarled savagely. (Jessica Steele, *His woman*, 1985, BNC)

(16) Posted by Pribas

Subject: Now it’s our turn to write with the elbow

OK, people. As I see that originality is increasing in the Off Topic, I propose that, as end of the year, we write the nick of the previous post with the elbow; yes, yes, with the elbow.

2. We can also examine the *degree of literality* of the explicit echo, that is, its “fidelity”

with regard to the form and meaning of the previous rejected utterance. In this sense, while some denying interventions respect the formal constitution of the rejected sequence – see Examples (18) and (19), cited before as (6) and (11), in other instances the speaker *reformulates* and/or *reinterprets* previous speech acts [7; 28]: see below Examples (20) and (21), in which the speech act performed by the first speaker is reinterpreted by the second speaker, who assigns and defines a particular meaning and/or illocutionary force to it:

(18) “Yes, maybe, but first tell me, why are you unhappy, Bingley.” “Me unhappy, nonsense. Whatever gave you that idea?” “I can see it in your eyes, man, so confess [...]” (Internet, <http://www.austen.com/derby/julias1.htm>), enTenTen)

(19) –You though that I wouldn’t realize, she is 16, and she is my daughter, bastard,

she is my daughter, do you understand?, my girl... I trusted you...

–I’m sorry.

–I’m sorry? Y una mierda you are sorry [...]

(20) “No, why don’t one of you guys take the lead and set the pace. I don’t know if I can run fast enough for...” I was interrupted by Rob Ray. “Let’s just get going before its too late. It always gets dark early in Provo,” he whispered slyly to me, “and we don’t want you, Mike, to get lost.” I thought, “No way, no way am I going to be last! I ’m going to bury them all!” I started out at the head of the “pack” and we were all off for Utah Lake and back. (Internet, <http://home.rmci.net/dowe40/mtstory/index.htm>),

13/12/2007, enTenTen)

(21) BlogTelecom (17/2/2006): Fon won’t resolve your breakdowns with Telefynica,

Jazztel or Ya.com, but if you coordinate with your neighbors and you become “foneros” you will get wifi in your neighborhood [...] and also a back up system

[...] Pepelech (18/3/2006): yeaahh, whatever he wants... y unas narices I am going to share my wifi!

Dialogic vs. monologic uses

According to the definitions formulated above, this type of metalinguistic negation occurs most usually in *reactive interventions* within *dialogic contexts*. Examples (22) and (23) – cited as (8) and (11) before, could thus be regarded as prototypical uses of this mechanism:

(22) “Yes, maybe, but first tell me, why are you unhappy, Bingley.” “Me unhappy, nonsense. Whatever gave you that idea?” “I can see it in your eyes, man, so confess [...]” (Internet, <http://www.austen.com/derby/julias1.htm>), enTenTen)

(23) –You though that I wouldn't realize, she is 16, and she is my daughter, bastard,

she is my daughter, do you understand?, my girl... I trusted you...

–I'm sorry.

–I'm sorry? Y una mierda you are sorry [...]

However, it is easy to find instances in which the expressions for disagreement/denial and the explicit echo appear – in strict terms – in *monologic contexts*:

(24) Mikey, I'm not so sure about that. The theatre closed on March 31, as did the Chinese restaurant and the Firestone tire dealership. The post office behind the theatre is also boarded up. I think it may be used by the construction company for something. [...] The end of another era? Justin, it's my understanding that the whole complex will be torn down and a Super Stop and Shop and Marshalls will be built there. Yeah, progress, *my foot!* (Internet, <http://cinematreasures.org/theater/6345/>), 13/2/2008, enTenTen)

(25) The solution for the enigma is: ILLEGAL CAR RACES.

Do you think I've invented it? Unas narices! Let's see:

Races of illegal cars in Barcelona: there are many, plenty of them.

In this kind of uses, the reactive dimension persists on the basis of *polyphony*, that is, with the inclusion of sequences ascribed to different voices – or *enunciators*,

according to Ducrot [10] – in a discourse held by a single speaker – or *locutor* [9], who is responsible for the whole enunciation within the text. In the examples above, the idiomatic units and the echo react to what is presented as virtual discourse of another speaker (for example, a possible objection raised by a virtual interlocutor) or as a generally accepted utterance, i.e. an utterance that seems to be assumed by an idiomatic/social community: for instance, in (24), the speaker rejects what seems to be a generally assumed state of affairs ('there is progress'). In other monologic examples, metalinguistic negation may appear in the context of an internal debate with opposed voices: in (26) and (27), the speaker rejects possible situations mentioned by him- or herself in the course of his/her own intervention:

(26) I'd imagine that their forte is in supplying realmedia sets, but knowing them they'd probably be interspersed with commercials. I couldn't listen to any of them, as its pretty difficult to get very far in the site without registering as a member, and *like hell* I'm gonna do that. I get enough spam as it is. (Internet, <http://www.ishkur.com/suckysites/05-30-2k1.php>), 12/2/2008, enTenTen)

(27) [...] it would suffice for me to see Abidal's goal to stop watching football...
los

cojones I am going to stop, I raise my bet and look forward to its second goal in Wembley's final.

Intensified negation

(28) 'Get out!' she yelled while she still had breath, but, even as she started backing

rapidly, she knew he had no intention whatsoever of obeying her orders . 'Leave me alone!' she screamed [...]. 'Like hell I will, sweetheart!' he snarled savagely. (Jessica Steele, *His woman*, 1985, BNC)

(29) 'Get out!' she yelled while she still had breath, but, even as she started backing

rapidly, she knew he had no intention whatsoever of obeying her orders . 'Leave me alone!' she screamed [...]. 'I won't, sweetheart!' he snarled savagely.

(30) –You though that I wouldn't realize, she is 16, and she is my daughter, bastard,

she is my daughter, do you understand?, my girl... I trusted you...

–I'm sorry.

–I'm sorry? Y una mierda you are sorry [...]

(31) –You though that I wouldn't realize, she is 16, and she is my daughter, bastard,

she is my daughter, do you understand?, my girl... I trusted you...

–I'm sorry.

–You're not sorry.

Instances (28) 41 and (30) 42 clearly reveal that the idiomatic expressions analyzed and the explicit echo function as *negation reinforcers*, in the sense that they convey *intensified denial* or *disagreement*, most usually in colloquial contexts, in opposition to more canonical or neutral forms of negation: see the contrast of (28) and (30) with examples (29) and (31), respectively.

The scale of intensified negation may be also defined according to the idiomatic unit used in each case or, in other words, according to the higher or lower connotative

load attached to them. Therefore, the expressions with components that are associated with stronger negative (sexual, scatological, etc.) connotations are situated on the highest level of the scale: *like hell*, etc.

As we argued earlier, and as is reflected in the examples above, the degree of intensified negation relies mainly on the connotative load of the units – for example, from the most neutral *no way* to the strongly marked which + [...] + or which *cunt/balls*.

The latter also exemplifies the productivity of *exclamative elements* in the expression and intensification of metalinguistic negation. Moreover, this expression occupies the highest rank in the Spanish scale because, as was noted before, it coordinates the echoic and rejected sequence with a highly connotative term:

(32) Anonymous 28 September 2009 14:42

Neither Cristiano Ronaldo or Boffon work better that I do. Neither their children [...] furthermore I say yes to fiscal progressivity [...]

Concluding remarks

In the future we aim to gain further insights into some aspects that were pointed out here but merit further exploration: among others, a *more fine-grained contrastive study* of the exact correspondences that may be established between the English and the Ukrainian constructions; the role of metalinguistic negation in *conversational routine* and in the regulation of *social politeness*; or – at a very different level – the importance of *prosody* for an accurate description of the pragmatic-discursive nature of this kind of phenomena.

Список використаних джерел:

1. Camacho Adarve Matilde, María. *Anglisis del discurso y repetición: palabras, actitudes y sentimientos*. Madrid: Arco/Libros. 2009.
2. Carston, Robyn. "Metalinguistic Negation and Echoic Use." *Journal of Pragmatics* 25: 309–330. doi: 10.1016/0378-2166(94)00109-X. 1996.
3. Carston, Robyn. "Implicature, explicature, and truth-theoretic semantics." In *Mental representations: The interface between language and reality*, ed. by Ruth M. Kempson, 155–181. Cambridge: Cambridge University Press. 1988.
4. Carston, Robyn. "Negation, 'presupposition' and the semantics/pragmatics distinction." *Journal of Linguistics*. Cambridge University Press: 309–350. 1988.
5. Carston, Robyn. "The pragmatics of negation." In *Thoughts and Utterances: The Pragmatics of Explicit Communication*. Malden, MA: Blackwell Publishing. 2002.
6. Casado Velarde, Manuel. "Notas sobre la historia de los marcadores textuales de explicación es decir y o sea." In *Scripta Philologica in memoriam Manuel Taboada Cid, Vol. I*, ed. by Manuel Casado, et al, 321–328. La Coruna: Universidad. 1996.
7. Drozd, Ken. "Metalinguistic Sentence Negation in Child English." In *Perspectives on Negation and Polarity Items*, ed. by Jacob Hoeksema, et al, 49–78. Amsterdam: John Benjamins. doi: 10.1075/la.40.04dro. 2001.
8. Ducrot, Oswald. "Esquisse d'une théorie polyphonique de l'énonciation." In *Le dire et le dit*, 171–233. Paris: Seuil. 1984.
9. Ducrot, Oswald. "Sentido y argumentación." In *Homenaje a Oswald Ducrot*, ed. by Elvira Arnoux and Ma. Marta García Negroni, 359–370. Buenos Aires: Eudeba. 2004.
10. Ducrot, Oswald. *Dire et ne pas dire*. Paris: Hermann. 1972.
11. Ducrot, Oswald. *Les mots du discours*. Paris: Éditions de minuit. 1980.
12. Foolen, Ad. "Metalinguistic Negation and Pragmatic Ambiguity: Some Comments on a Proposal by Laurence Horn." *Pragmatics* 1 (2): 217–237. doi: 10.1075/prag.1.2.02foo. 1991.
13. Fraser, Bruce. "Pragmatic Markers." *Pragmatics* 6 (2): 167–190. doi: 10.1075/prag.6.2.03fr. 1996.
14. Geurts, Bart. "The Mechanisms of Denial." *Language* 74 (2): 274–307. doi: 10.1353/lan.1998.0264. 1998.

15. González Ruiz, Ramón, and Inés Olza. "Eco y emoción: funciones pragmadiscursivas dealgunos fraseologismos somáticos con narices.", ed. by Ramón González Ruiz and Carmen Llamas Saiz, 105–134. Pamplona: EUNSA. 2011.
16. Heine, Bernd, Ulrike Claudi, and Friederike Hünemeyer. *Grammaticalization. A Conceptual Framework*. Chicago: The University of Chicago Press. 1991.
17. Hopper, Paul J., and Elizabeth C. Traugott. *Grammaticalization*. Cambridge: Cambridge University Press. 1993 [2003].
18. Horn, Laurence R. "Metalinguistic Negation and Pragmatic Ambiguity." *Language* 61 (1): 121–174. doi: 10.2307/413423. 1985.
19. Horn, Laurence R. *A Natural History of Negation*. Chicago: University of Chicago Press. 1989.
20. Horn, Laurence. "Flaubert polarity, squattive negation, and other quirks of grammar." In *Perspectives on Negation and Polarity Items*, ed. by J. Hoeksema, H. Rullmann, V. Sánchez-Valencia and T. van der Wouden, 173–200. Amsterdam: John Benjamins. 2001.
21. Horn, Laurence R. "The Cloud of Unknowing." In *Black Book. A Festschrift in Honour of Frans Zwartz*, ed. by J. Hoeksema and D. Gilbers, 178–196. Groningen: University of Groningen. 2014.
22. Huddleston, Rodney, and Geoffrey K. Pullman. *The Cambridge Grammar of the English Language*. Cambridge: Cambridge University Press. doi: 10.1017/9781316423530. 2002.
23. Ibarretxe Antunano, Iraide. "Vision Metaphors for the Intellect: Are They Really Cross-Linguistic?" *Atlantis. Journal of the Association of Anglo-American Studies* 30 (1): 15–33. 2008.
24. Iwata, Seizi. "Some Extensions of the Echoic Analysis of Metalinguistic Negation." *Lingua* 105 (1–2): 49–65. doi: 10.1016/S0024-3841(98)00002-3. 1998.
25. Lakoff, George, and Mark Johnson. *Metaphors We Live By*. Chicago: The University of Chicago Press. 1980 [2003].
26. Mura, Angela, and Leonor Ruiz Gurillo. "De la construcción a la fórmula: estudio contrastivo de un esquema fraseológico en español e italiano." *Cuadernos de Filología Italiana* 17: 47–64. 2010.
27. Norrick, Neal. "Discussion Article: Pragmatic Markers, Interjections and Discourse." *Catalan Journal of Linguistics* 6: 159–168. 2007.
28. Olza, Inés. "Análisis contrastivo de la fraseología del español y del inglés con nariz/nose." In "Por seso e por maestra." *Homenaje a Carmen Saralegui*, ed. by Concepción Martínez Pasamar and Cristina Taberero Sala, 425–449. Pamplona: EUNSA. 2012.
29. Olza, Inés. "On the (Meta) Pragmatic Value of Some Spanish Idioms Based on Terms for Body Parts." *Journal of Pragmatics* 43 (12): 3049–3067. doi: 10.1016/j.pragma.2011.05.015.
30. Olza, Inés. *Corporalidad y lenguaje. La fraseología somática metalingüística del español*. Frankfurt am Main: Peter Lang. 2011.
31. Pomerantz, Anita. "Agreeing and Disagreeing with Assessments: Some Features of Preferred/Dispreferred Turn Shapes." In *Structures of Social Action. Studies in Conversation Analysis*, ed. by J. Maxwell Atkinson and John Heritage, 57–101. Cambridge: Cambridge University Press. 1984.
32. Santos Río, Luis. 2002. "Significación y contexto: importancia de las expresiones reactivas.", ed. by Marcos Martínez Hernández, et al, 887–904. Madrid: Ediciones Clásicas. 2002.
33. Santos Río, Luis. *Diccionario de partículas*. Salamanca: Luso-Espanola de Ediciones. 2003.
34. Sornig, Karl. "Disagreement and Contradiction as Communicative Acts." *Journal of Pragmatics* 1 (4): 347–374. doi: 10.1016/0378-2166(77)90028-5. 1977.
35. Verschueren, Jef. "Notes on the Role of Metapragmatic Awareness in Language Use." *Pragmatics* 10 (4): 439–456. doi: 10.1075/prag.10.4.02ver. 2000.
36. Verschueren, Jef. *Understanding Pragmatics*. London: Edward Arnold. 1999.

ЕКОНОМІЧНІ НАУКИ

УДК: 658.012

*Колісник-Гуменюк Юлія, доктор. пед. наук, доцентка,
Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова
м. Львів, Україна*

*Гурська Ірина, к.е.н., доцентка
ВП НУБіП України «Бережанський агротехнічний інститут»*

*Федуняк Ігор, к.е.н., доцент
ВП НУБіП України «Бережанський агротехнічний інститут»*

*Скурський Денис, ст. грп.Ек-51М
ВП НУБіП України «Бережанський агротехнічний інститут»
м. Бережани, Україна*

БІЗНЕС-ПЛАНУВАННЯ ДІЯЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВ ЯК ПЕРЕДУМОВА ЇХ СТРАТЕГІЧНОГО РОЗВИТКУ

Анотація: У статті досліджено сутність бізнес-плану та обґрунтовано необхідність планування діяльності підприємств. Визначено місце та роль бізнес-планування у системі загального стратегічного розвитку підприємства, як важливої умови функціонування, економічного розвитку та зростання підприємств в умовах ринкових. Розглянуто основні задачі, які вирішує система бізнес-планування та особливості складання бізнес-плану на підприємствах. Визначено основні структурні розділи бізнес-плану, їх функціональна спрямованість та шляхи їх реалізації. Запропоновано пріоритетні напрямки та заходи бізнес-планування для забезпечення зростання, розвитку та вдосконалення діяльності підприємств.

Ключові слова: бізнес-план, бізнес-проект, діяльність, ефективність, стратегія розвитку, ринок, конкуренція, фінансово-економічна оцінка.

*Kolisnyk-Humeniuk Yuliia, doctor. ped. science, associate professor,
Dragomanov National Pedagogical University
Lviv, Ukraine*

*Hurska Iryna, PhD (EconomicSciences), Associate Professor
«Berezhany Agricultural Institute»*

*Feduniak Ihor, PhD (EconomicSciences), Associate Professor
«Berezhany Agricultural Institute»*

*Skursky Denys, student
«Berezhany Agricultural Institute», Berezhany, Ukraine*

BUSINESS-PLANNING OF ENTERPRISES AS A PREREQUISITE FOR THEIR STRATEGIC DEVELOPMENT

Abstract: The article examines the essence of the business plan and substantiates the necessity of planning the activities of enterprises. The place and role of business planning in the system of the general strategic development of the enterprise is determined, as an important condition for the functioning, economic development and growth of enterprises in market conditions. The main tasks solved by the business planning system and the peculiarities of drawing up a business plan at enterprises are considered. The main structural sections of the business plan, their functional orientation and ways of their implementation are determined. Priority directions and measures of

business planning are proposed to ensure the growth, development and improvement of the activities of enterprises.

Key words: business-plan, business-project, activity, efficiency, development strategy, market, competition, financial and economic assessment.

Стратегічний розвиток вітчизняних підприємств та необхідність формування конкурентних переваг на міжнародному ринку обумовлюють необхідність впровадження новітніх ефективних підходів до бізнес-планування їх діяльності. На даному етапі розвитку економіки, найбільш ефективним інструментом управління є бізнес-планування, що формує зміст та специфіку процесу управління та впорядковує процес прийняття ефективних рішень на основі інноваційних методів менеджменту і враховує вплив чинників внутрішнього середовища і зовнішнього оточення підприємства.

Розробка та впровадження бізнес-плану на підприємствах є необхідною умовою уникнення непередбачених кризових ситуацій, що забезпечить ефективний та перспективний розвиток. Вітчизняні підприємства стикаються з різноманітними бізнес-ризиками, які можуть загрожувати їх здатності розробляти стратегічні плани, досягати своїх стратегічних цілей.

Питання бізнес-планування підприємства досліджували такі вчені: Дерев'янка О. Г., Єрмаков О. Ю., Ільчук М. М., Коновал І.А. Лисенко О. А., Покропивний С. Ф., Соболев С. М., Череп А. В., Швиданенко Г. О.

Однак, незважаючи на вимоги сучасних умов ведення бізнесу, застосування бізнес-планування як передумови стратегічного розвитку підприємства є не чітко визначеними й не адаптованими в умовах кризи, що актуалізує сутність досліджуваної проблеми у межах питання управління діяльністю підприємств.

За допомогою бізнес-плану відбувається безперервне та стратегічне планування, визначаються конкретні завдання виробництва, розробляються плани реалізації та заходи, щодо страхування від можливих збитків в змінних ринкових умовах. Бізнес-план розробляють на конкретний період та ставлять за мету визначення напрямів та галузей, у які доцільно вкладати грошові та виробничі ресурси, для збереження своїх нинішніх позицій на ринку або для забезпечення та досягнення потенційно нових.

Бізнес-план – це документ, що містить систему зв'язаних в часі і просторі, узгоджених з ресурсами, заходів та дій, спрямованих на отримання максимального прибутку внаслідок реалізації підприємницької ідеї [2, с. 115-116]. Бізнес-план є одним із кроків реалізації стратегії підприємства.

Бізнес-план має двох користувачів – внутрішніх (ініціатор бізнес-ідеї, засновники та персонал підприємства) і зовнішніх (потенційні інвестори, кредиторі, партнери). Таким чином, при розробці бізнес-плану необхідно

врахувати і збалансувати інтереси всіх сторін, що беруть участь. Зазвичай під бізнес-плануванням розуміють тільки розробку конкретного бізнес-плану. Але діяльність з бізнес-планування достатньо різноманітна і може включати такі результати бізнес-планування [3, с. 119-120]:

1. Концепція бізнесу призначена оцінити ефективність і доцільність одного з напрямів або бізнесу в цілому. Концепція, як правило, розробляється на основі укрупнених показників, внаслідок чого фінансово-економічна оцінка виконується також в загальному вигляді. Мета розробки концепції бізнесу – первинне представлення зацікавленим сторонам представленого до реалізації проекту або стратегії розвитку підприємства. Структура концепції наближена до структури бізнес-плану, але більше направлена на позначення принципових моментів організації бізнесу і способів вирішення ключових завдань.

2. Бізнес-план – основний результат бізнес-планування. Трудомісткість розробки бізнес-плану залежить від обсягу інформації, що включається в нього, і рівня її деталізації, наявності і якості вихідної інформації, особливостей бізнесу і масштабів проекту, необхідності розрахунку декількох варіантів реалізації проекту (стратегій), а також наявності яких-небудь специфічних вимог до бізнес-плану.

3. Бізнес-проект – попередній документ для підготовки бізнес-плану, який призначений для первинної оцінки проекту. У бізнес-проекті опрацьовуються такі питання: стратегія реалізації проекту, маркетингова стратегія, організація збуту, рішення організаційних питань і юридичний супровід, забезпечення персоналом, питання технології виробництва, устаткування, розміщення, забезпечення сировиною, логістика та інші обов'язкові аспекти реалізації проекту.

4. Фінансово-економічна оцінка проекту включає таблиці економічних розрахунків (фінансову модель), а також текстову частину, в якій представлені механізм розрахунків і прийняті допущення, позначені вихідні дані і передумови до розрахунків, а також охарактеризовані і наочно представлені отримані результати.

5. Експертиза бізнес-плану проводиться для ухвалення рішення про реалізацію проекту і може бути представлена у вигляді оцінки методології розробки бізнес-плану та оцінки можливості реалізації проекту.

Бізнес-план розробляють в умовах невизначеності тому завжди існує ймовірність виникнення несприятливих умов, які можуть стати причиною додаткових затрат або збитків. Виконати достовірний прогноз реалізації бізнес-плану неможливо ні при яких умовах, оскільки суб'єкт господарювання функціонує в невизначених умовах зовнішнього середовища. Основним

завданням підприємств є розробка методів, які дадуть змогу визначити можливі варіанти та описати стратегії розвитку, та шляхи реалізації проекту при різних ситуаціях. Вдало розроблений бізнес-план розкриває для підприємств основні питання діяльності їх у майбутньому, визначає потребу у ресурсах, прогнозує можливі позитивні та негативні варіанти розвитку.

Розробка бізнес-плану може здійснюватися за такими підходами:

1) на основі стандартизованих таблиць з встановленою структурою розділів бізнес-плану чи відповіді на визначений перелік питань.

2) індивідуального творчого підходу до розробки та написання бізнес-планів, що повністю відповідає вимогам його авторів – власників або менеджерів підприємства [1, с. 96].

З точки зору забезпечення якості управління підприємством в умовах стратегічного розвитку пропонуємо розробляти бізнес-план в кількох аспектах: як самодостатній інструмент внутрішньофірмового планування і аналог стратегічного плану; як інструмент ділового планування, насамперед планування відносин з контактними аудиторіями організації, від яких залежить обсяг її фінансових ресурсів (кредиторами, інвесторами).

Формування стратегії бізнес-планування включає такі етапи: формування портфельної (загальної) стратегії; формування конкурентної стратегії для певних видів діяльності; формування функціональних стратегій для кожної сфери діяльності.

Отже, бізнес-план підприємства задає напрямок ефективного використання активів та наявних засобів і використовувати планування для успішного управління діяльністю. Тому стратегічним напрямком розвитку діяльності підприємств повинні стати такі заходи: процес управління та бізнес-планування діяльності підприємств повинні бути обов'язковим та бути системним; розробка стратегічного бізнес-плану; процес бізнес-планування необхідно здійснювати на базі удосконаленої системи нормативів та норм; підвищення кваліфікаційного рівня працівників, як займаються бізнес-планування.

Список використаних джерел:

1. Коновал І.А. Бізнес-планування підприємницької діяльності в АПК. Навчальний посібник. К.: ЗАТ «НІЧ ЛАВА», 2010. 135 с.
2. Покропивний С. Ф. М. Соболев, Г. О. Швиданенко, О. Г. Дерев'яно. Бізнес-план: технологія розробки та обґрунтування: навч. посібник. Вид. 2-ге, доп. К.: КНЕУ, 2002. 379 с.
3. Череп А. В., Лисенко О. А. Необхідність бізнес-планування. Економічні науки, Вісник Хмельницького національного університету 2009, № 6, Т. 1. С. 119-122.

УДК 331.522

*Герчанівська Світлана, к.е.н., доцент
Банах Наталія, магістр
ВП НУБіП України «Бережанський агротехнічний інститут»
м. Бережани, Україна*

ЗАЙНЯТІСТЬ НАСЕЛЕННЯ ЯК ОСНОВНИЙ ІНДИКАТОР ЗБАЛАНСОВАНOSTІ РИНКУ ПРАЦІ

***Анотація.** У статті розглянуто основні теоретичні положення щодо сутності та змісту поняття «зайнятість» як соціально-економічної категорії. Актуальність дослідження зумовлена тим, що в сучасних економічних умовах зайнятість населення є важливим макроекономічним показником, який впливає на рівень життя громадян, забезпечує їх добробут. Висвітлено соціальний, економічний, регіональний, демографічний аспекти зайнятості населення та її функції.*

***Ключові слова:** зайнятість, соціально-трудова відносина, безробіття, робоча сила, функції зайнятості.*

***Herchanivska Svitlana, Candidate of Economic Sciences, Doctoral Student,
Banah Natalya, Master
Separated Subdivision of National University of Life and Environmental Science of Ukraine
«Berezhany Agrotechnical Institute», Berezhany, Ukraine***

EMPLOYMENT OF THE POPULATION AS THE MAIN INDICATOR OF THE BALANCE OF THE LABOR MARKET

***Abstract.** In the article the basic theoretical propositions about the nature and content of the concept of “employment” as a socio-economic category. The relevance of the study is due to the fact that in modern economic conditions, population employment is an important macroeconomic indicator that affects the standard of living of citizens and ensures their well-being.*

***Key words:** employment, social and labor relations, unemployment, workforce, employment functions.*

В сучасних умовах фактор праці набуває виняткового значення. Її використання на макрорівні визначає ефективність функціонування підприємства, його конкурентні можливості та перспективи подальшого розвитку. На макрорівні праця є фактором суспільного прогресу, який дедалі більше залежить від творчих здібностей індивідів, спрямованих на забезпечення соціально-економічного зростання. Саме тому вивчення сфери зайнятості посідає одне із ключових місць у сучасній економіці. Важливим є те, що дослідження сфери зайнятості є невичерпним, адже в даній сфері постійно відбуваються зміни, які необхідно виявляти, оцінювати та здійснювати заходи для зменшення їх негативного впливу чи посилення позитивного впливу.

Саме в сфері зайнятості людина реалізовує своє конституційне право на працю, яка є основною умовою формування рівня життя і одночасно економічної могутності держави.

Закон України «Про зайнятість населення» визначає зайнятість як діяльність громадян, яка пов'язана із задоволенням особистих та суспільних потреб і така, що як правило, приносить їм дохід у грошовій чи іншій формі [5].

Нині світова економічна наука оцінює зайнятість не як одномірне, кон'юнктурно-економічне явище, а як складну систему відносин, де все більшу роль відіграють фактори соціального, інституційного характеру.

Зайнятість як система відносин виникає в межах суб'єктивних структур «найманий працівник – держава», «роботодавець – держава».

Поняття «зайнятість» визначається як сукупність соціально-трудова відносин між людьми з приводу забезпечення населення робочими місцями; формування, розподілу та перерозподілу робочої сили з метою участі у суспільно-корисній праці; забезпечення розширеного відтворення робочої сили [2, с. 69].

Більш широко тлумачить зайнятість МОП: зайняті економічною діяльністю – це особи, які виконують роботу за винагороду за наймом на умовах повного або неповного робочого часу, працюють індивідуально (самостійно) або в окремих громадян, або на власному (сімейному) підприємстві, безкоштовно працюючі члени домашнього господарства, зайняті в особистому селянському господарстві [7].

Зайнятість є певною сукупністю соціально-трудова відносин між людьми з приводу: забезпечення населення робочими місцями; формування, розподілу і перерозподілу трудових ресурсів (робочої сили) з метою участі у суспільно-корисній праці; забезпечення розширеного відтворення робочої сили [3].

Як бачимо, таке визначення охоплює великий комплекс проблем, за якими стоять структурна, інвестиційна, цінова, грошово-кредитна, кадрова, освітянська, міграційна, демографічна, соціальна політика держави.

Ця сукупність соціально-трудова відносин знаходить свій прояв у певних економічних категоріях, таких, наприклад, як індивідуальна або колективна трудова діяльність, процес самої праці, продуктивність праці, її умови, нормування, мобільність та професійна підготовка кадрів, доходи і заробітна плата тощо. Звідси випливає важливий висновок: зведення проблеми зайнятості населення лише до відсутності безробітних – це невиправдане, помилкове і шкідливе з точки зору державної політики зайнятості припущення.

Зайнятість в сільському господарстві має дещо специфічний характер, адже вона характеризується сезонністю виробництва. Також важливо оптимізувати

зайнятість селян в умовах високо механізованого й автоматизованого великого та середнього виробництва, що забезпечує можливість застосування сучасних технологій.

Праця працівника аграрної сфери, як ніякого іншого працівника, дуже важка і потребує великого напруження усіх духовних та фізичних сил. Для повного розкриття і можливості використання цих сил потрібна постійна та стала мотивація до праці – раціональне поєднання мотивів і стимулів матеріального, морального та психологічного характеру.

Відповідно, зайнятість в аграрному секторі економіки визначається як соціально-економічна категорія, що охоплює сукупність відносин і методів організації трудової діяльності економічно активного населення, обумовлених використанням землі як основного фактору виробництва і спрямованих на створення суспільних благ, соціальних продуктів відтворення та забезпечення розвитку людських ресурсів, тут задіяних.

Зайнятість як соціально-економічне явище має економічну та соціальну сутність. Економічна сутність полягає в тому, що вона є діяльністю по створенню валового внутрішнього продукту (національного доходу). Чим більше людей зайнято, тим краще використовується трудовий потенціал країни, виробляється більше матеріальних та духовних цінностей, а це безумовно сприяє підвищенню добробуту населення. Соціальна сутність полягає в тому, що зайнятість відображає потребу особи в самовираженні через суспільно-корисну працю та сутність задоволення в доходах своїх потреб при повному соціально-економічному рівні розвитку суспільства. Саме така двоєдина сутність зайнятості населення і дає підстави чітко визначити, що зайнятість населення є найважливішим елементом соціально-економічної політики держави.

Деякі науковці крім соціального та економічного аспектів зайнятості виділяють:

- регіональний – показує особливості зайнятості, зумовлені специфікою природних умов, етнічного складу населення, економічними та історичними тенденціями;
- демографічний – відображає зайнятість населення в залежності від його статево-вікових характеристик [1].

Ми погоджуємось із економістами, що розглядають зайнятість не лише як соціально-економічну категорію, а значною мірою і як психологічну, оскільки через психіку людини відображається життя суспільства в умовах економічних реформ та соціальних змін, проте рішення проблеми зайнятості багато в чому залежить наскільки ці зміни адекватні особистим потребам громадян.

Звідси впливають і основні функції зайнятості населення: забезпечення життєдіяльності і розвитку суспільства, зокрема його непрацездатних членів; забезпечення життєдіяльності і розвитку особистості; забезпечення якості робочої сили [4, с. 85]. Наведені функції зайнятості значною мірою забезпечують залежно від її рівня і ступеня продуктивності звужене, просте чи розширене відтворення населення, а також екстенсивне або інтенсивне відтворення робочої сили.

Зайнятість населення уособлює в собі соціально-економічні відносини щодо забезпечення громадян робочими місцями, включення їх у трудову, інтелектуальну діяльність, що приносить їм доход та іншу матеріальну вигоду.

Отже, зайнятість населення – це одна з найголовніших характеристик соціально-економічного розвитку держави, що охоплює проблеми безробіття, руху робочої сили між регіонами, галузями господарювання, та визначається загальною економічною динамікою виробництва, структурними змінами в господарстві, зміною форм власності, ситуацією в грошово-кредитній, інвестиційній, ціновій, кадровій, освітянській, міграційній, демографічній, соціальній сферах.

Вирішення проблем зайнятості можливі в разі інноваційного розвитку економіки. У зв'язку з цим необхідне формування дієвого механізму державної підтримки ефективних робочих місць на базі розробки відповідних програм, які зорієнтовані на забезпечення адекватності змін у зайнятості населення та структурних зрушень в національній економіці. Водночас слід враховувати, що досягнення продуктивної зайнятості можливе лише за рахунок формування ефективної структури робочих місць, збереження висококваліфікованої робочої сили, сприяння розвитку малого і середнього

Список використаних джерел:

1. Грішнова О.А., Брінцева О.Г., Шурпа С.Я. Фіктивізація людського капіталу та нові ризики в сфері зайнятості. *Науковий вісник Полісся*. 2017. № 1 (9). Ч. 2. С. 91-98.
2. Грішнова О.А. *Економіка праці та соціально-трудова відносини*. К. : Знання, 2012. 559 с.
3. Коваль С. П. Ринок праці України в умовах Євроінтеграції. *Економічний вісник університету*. 2018. № 37/1. С. 295-302.
4. Міненко В.А. Стан та перспективи розвитку методичного забезпечення удосконалення механізмів державного регулювання ринку праці і зайнятості населення. *Економіка та держава*. 2015. № 7. С. 82–85
5. Про зайнятість населення: Закон України від 05.07.2012 № 5067-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5067-17#Text>
6. Руженський М. М., Руженський М. М. Модернізація зайнятості населення: зміст та пріоритети. *Економіка та держава*. 2021. № 5. С. 4-7.
7. Тимош І. М. *Економіка праці: навч. посібник*. Тернопіль: Астон, 2012. 346 с.

УДК 331.101.262

Федуняк Ігор,

кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри економіки і менеджменту

Гурська Ірина,

кандидатка економічних наук, доцентка,
доцентка кафедри економіки і менеджменту

Федуняк Володимир,

здобувач другого (магістерського) рівня вищої освіти
ВП НУБіП України «Бережанський агротехнічний інститут»
Бережани, Україна

УПРАВЛІННЯ ТРУДОВИМИ РЕСУРСАМИ В АГРАРНИХ ПІДПРИЄМСТВАХ

***Анотація.** У статті розглянуто основні аспекти концептуальних підходів до управління персоналом. Проведено теоретичне узагальнення сучасних закономірностей функціонування підприємств загалом і системи управління персоналом. Досліджено широкоспекторність напрямів управління персоналом підприємств.*

***Ключові слова.** Інноваційні технології, менеджер, персонал, управління, конкурентоспроможність.*

Feduniak Ihor,

PhD (Economic Sciences), Associate Professor,
Associate Professor of Economics and Management,

Hurska Iryna,

PhD (Economic Sciences), Associate Professor,
Associate Professor of Economics and Management

Feduniak Volodymyr,

second (master's) level graduate
higher education Separated Subdivision of National University of Life and Environmental
Sciences of Ukraine «Berezhany Agrotechnical institute»
Berezhany, Ukraine

MANAGEMENT OF LABOR RESOURCES IN AGRICULTURAL ENTERPRISES

***Abstract.** The article discusses the main aspects of conceptual approaches to personnel management. A theoretical generalization of the modern regularities of the functioning of enterprises in general and the personnel management system has been carried out. The wide range of areas of personnel management of enterprises has been studied.*

***Keywords.** Innovative technologies, manager, personnel, management, competitiveness.*

На сучасному етапі розвитку аграрні підприємства країни поступово утверджують свої позиції, нарощують обсяги виробництва та реалізації продукції. Проте залишається ще багато проблем у забезпеченні їх стабільного функціонування на якісно високому й конкурентоспроможному рівні як на

вітчизняному, так і зарубіжному ринку. Однією з негативних тенденцій є посилення дефіциту персоналу в виробничому секторі економіки як базису національної економічної безпеки країни.

Дилема функціонування сільськогосподарських підприємств закладає фундамент для пошуку і впровадження інноваційних технологій у системі виробничих та управлінських процесів на оптимізаційних засадах. Зокрема, під впливом глобалізації суспільства посилюється інтерес керівників сільськогосподарських підприємств до автоматизації бізнес-процесів, які направлені на удосконалення виробництва продукції з метою збільшення її у кількісно-якісному вимірі.

При цьому, незважаючи на динамічний процес впровадження у виробництво робототехніки, головним виробником (креатором) останніх на сьогодні, як відзначають менеджери сільськогосподарських підприємств, все ж залишається людина, яка має здатність створювати, абсорбувати та трансформувати знання. За таких умов керівники сільськогосподарських підприємств опинились перед дилемою вибору стратегічного джерела отримання швидких і високих доходів: збільшувати інвестиції в такі основні засоби, як автоматизовану техніку, програмне забезпечення, мінеральні добрива, селекцію тощо, або інвестувати в людські ресурси – формування персоналу через використання інноваційних технологій. До того ж у розрізі сталого розвитку переорієнтація виробництва на випуск органічних продуктів, енергозберігаючих біотехнологій та екологізацію свідчить про зростання цінності у майбутньому саме людських ресурсів як капіталу та інтелектуалізації праці.

У сучасних динамічних умовах працівники повинні володіти двома важливими компетенціями: орієнтованістю на потреби клієнта і орієнтованістю на результат. Головне в підприємстві – працівник, а за її межами – споживач продукції і послуг. Тому, вирішуючи проблеми управління трудовими ресурсами в підприємстві, в першу чергу необхідно пам'ятати про специфіку трудових ресурсів, а саме:

- люди мають інтелект, їх реакція на зовнішній вплив емоційно-свідома, а це означає, що процес взаємодії між організацією і співробітниками повинен бути двостороннім;

- люди, на відміну від інших ресурсів, здатні до постійного удосконалення і розвитку;

- трудова діяльність людини проходить в сучасному суспільстві 30-50 років, відповідно взаємостосунки людини і організації носять довготривалий характер;

- на відміну від інших ресурсів, люди приходять в організацію свідомо, з певною метою і чекають від організації допомоги в її реалізації;

- управління трудовими ресурсами представляє з себе особливий вид діяльності, який вимагає виконання спеціальних функцій і наявності особливих якостей у тих людей, які займаються цією діяльністю.

Важливим чинником забезпечення конкурентоспроможності підприємства на ринку є аналіз і планування персоналу. Враховуючи те, що сільське господарство є сезонним, тому цим напрямом управління персоналом має належати вагоме місце. Зазвичай на підприємствах використовують систему нормативів відповідності якісної чисельності працівників і економічної результативності застосування технологій.

При проведенні аналізу якісної і кількісної структури персоналу підприємств слід звернути увагу і на питання його мобільності (показники руху працівників: зовнішній і внутрішній оборот прийнятих і звільнених; коефіцієнт плинності), що є прямим віддзеркаленням ролі персоналу у системі управління підприємствами. Іншою важливою складовою детермінування ролі персоналу у системі управління сільськогосподарських підприємств, а саме цінності людських ресурсів у корпоративній структурі ресурсів, є оцінка фонду заробітної плати. Варто відзначити, що на усіх досліджуваних сільськогосподарських підприємствах відсутня заборгованість перед працівниками із виплати заробітної плати та допомоги по соціальному страхуванню.

При діагностуванні таких характерних рис оптимізаційного середовища функціонування сільськогосподарських підприємств відстежується також тенденція трансформації підходів і до нематеріальних ресурсів, зокрема до людських ресурсів. До основних внутрішніх факторів конкурентоспроможності сільськогосподарських підприємств відносять саме кваліфікацію та ефективність використання персоналу підприємства [1, с. 40].

На підприємствах для формування висококваліфікованого і вмотивованого персоналу практикують такі технології як традиційні (наставництво, курси з підвищення кваліфікації, інструктажі), так інноваційні технології (коучинг, автоматизована інформаційна система управління персоналом, лізинг, аутсорсинг, аутстафінг, гейміфікація, управління талантами, грейдинг, аутплейсмент та ін.).

В окремих вітчизняних наукових працях неодноразово наголошується, що вітчизняна система управління персоналом характеризується рядом чинників, які негативно впливають на конкурентоспроможність у бізнес-середовищі як сільськогосподарських підприємств, так і підприємств інших видів економічної діяльності: динамічні та складно прогнозовані зміни в економічних, правових, політичних, соціальних, культурних питаннях (зокрема, державна фіскальна політика) [89].

Науковці відзначають, що трансформаційні процеси на ринку праці повинні спрямовувались на гнучку політику максимального збереження професійних кадрів через відмову від традиційних планових скорочень персоналу, а натомість впровадження неперервного навчання для працівників, перехід від традиційної ролі менеджера до наставництва [2, с. 172]. Водночас менеджери сільськогосподарських підприємств наголосили на доцільності трансформації системи управління персоналом через проведення гнучкої кадрової політики (диференційований та індивідуальні підходи до кожного працівника, орієнтація на індивідуальні показники результативності, практика спостереження за якостями працівників, відкритість відносин працівників).

На сучасний стан, формування і використання персоналу на сільськогосподарських підприємствах важливий вплив має саме аграрна специфіка сільської території, природа соціально-економічних рис села, специфіка зайнятості та відтворення сільського населення [3, с. 6].

Сьогодні в умовах ринку більшість підприємств починає інтегрувати управління людськими ресурсами з визначенням довготривалої перспективи. Кожна людина, як відомо, індивідуальна; до кожної людини слід шукати особливий підхід, якщо керівник хоче, щоб даний працівник розкрив весь свій потенціал. Не знаючи природу людини, керівник не зможе розраховувати на успіх; кожний керівник повинен бути глибоко індивідуалізованою особистістю і виробляти свій власний стиль керівництва. Основним визначним фактором удосконалення управління трудовими ресурсами є здійснення інвестиції в людину і кадрову політику, які стають довгостроковим фактором конкурентоспроможності і виживання підприємства.

Список використаних джерел:

1. *Прокопець Л. В. Підвищення конкурентоспроможності сільськогосподарських підприємств : дис. ... канд. екон. наук : 08.00.04. Тернопіль: ТНЕУ, 2015. 206 с. URL: <http://dspace.tneu.edu.ua/handle/316497/751>.*
2. *Брич В. Я. Трансформація ринку праці та проблеми підвищення життєвого рівня населення: методологія, практика, шляхи вирішення : монографія. Тернопіль : Економічна думка, 2003. 375 с.*
3. *Малецька О. І. Формування і використання персоналу сільськогосподарських підприємств : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук : спец. 08.00.04 – економіка та управління підприємствами (за видами економічної діяльності). Львів : ЛНАУ, 2010. 20 с.*

УДК 330.48

Герасимів Зоряна
к. геогр. н., доцент кафедри
гуманітарної освіти і туризму ВП НУБіП України
«Бережанський агротехнічний інститут»
(м. Бережани, Україна)

ЕКОНОМІЧНІ АСПЕКТИ ТУРИСТИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Анотація. У статті розглянуто значення туризму для економіки країни, досліджено економічні аспекти туристичної діяльності. Проаналізовано вплив коронавірусних обмежень і військових дій на розвиток туризму. Розглянуто диверсифікацію, спеціалізацію та коопераційні зв'язки в туристичній сфері. Досліджено умови забезпечення ефективності туристичної діяльності та підвищення конкурентоспроможності виробництва туристичного продукту. Визначено пріоритети перспективного розвитку туризму.

Ключові слова: туризм, туристичний продукт, спеціалізація, диверсифікація, кооперація, ефективність, конкурентоспроможність, інновації.

Gerasymiv Zoryana
PhD (Geographical Sciences), Associate Professor,
Associated Professor of the Department of humanitarian education and tourism
Separated Subdivision of National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine
«Berezhany Agrotechnical institute»

ECONOMIC ASPECTS OF TOURIST ACTIVITIES

Abstract. The article examines the importance of tourism for the country's economy, examines the economic aspects of tourism. The influence of coronavirus restrictions and military actions on the development of tourism is analyzed. Diversification, specialization and cooperative relations in the tourism sphere are considered. The conditions for ensuring the effectiveness of tourist activity and increasing the competitiveness of tourism product production have been studied. The priorities for the future development of tourism have been determined.

Keywords: tourism, tourist product, specialization, diversification, cooperation, efficiency, competitiveness, innovation.

Туристична діяльність відіграє важливе значення в економіці України і здійснює значний вплив на інші галузі, пов'язані з туристичним обслуговуванням населення, сприяючи розширенню їх діяльності, збільшенню прибутковості, створенню робочих місць. Туризм є джерелом значних фінансових надходжень, сприяє залученню інвестицій, диверсифікації економіки, активізує інноваційну діяльність, стимулює розвиток сільських територій, розбудову інфраструктури, забезпечує зростання доходів виробників туристичних послуг та місцевого населення. Туристична галузь сприяє збереженню та відновленню історико-архітектурних пам'яток, об'єктів

природно-заповідного фонду, популяризує пам'ятки природи, культуру, життя та побут місцевого населення, забезпечує розвиток народних промислів.

Розвиток туризму в Україні тісно взаємопов'язаний з такими секторами національної економіки, як транспортна галузь, сфера роздрібною торгівлі, послуги зв'язку, будівництво, аграрний сектор, виробництво товарів широкого вжитку, і, як наслідок, є одним з найперспективніших стратегічних напрямів структурної перебудови національної економіки [4].

Метою статті є дослідження економічних аспектів туристичної діяльності та аналіз чинників, які впливають на неї в сучасних умовах господарювання.

Будучи важливою складовою господарського комплексу країни, туризм забезпечує виробничо-обслуговуючу діяльність з надання туристичних послуг та організації туристичних подорожей і розглядається як соціально-економічна система, галузь економіки чи різновид життєдіяльності.

З економічної точки зору, туризм, – це особливий вид споживання туристами матеріальних благ, послуг і товарів, який виділяється в окрему сферу господарства, що забезпечує туриста всім необхідним: транспортними засобами, об'єктами харчування, розміщення, культурно-побутовими послугами, розважальними заходами [1].

На туризм впливають процеси диверсифікації, спеціалізації та кооперації виробництва. Сьогодні важливе значення має розвиток спеціалізованих видів туристичної діяльності відповідно до наявних ресурсів та вимог споживачів туристичного продукту та створення спеціалізованих закладів розміщення. Виробництво спеціалізованого туристичного продукту із застосуванням інноваційних підходів дає змогу підвищити ефективність та збільшити прибутковість туристичних підприємств. Розробка турів різних цінових категорій, розширення асортименту послуг та оптимальне співвідношення ціни і якості туристичного продукту дає змогу збільшити кількість споживачів, створити позитивний імідж, підвищити конкурентоспроможність туристичних підприємств.

Диверсифікація туристичної діяльності полягає у збільшенні асортименту туристичних послуг, розширенні ринків реалізації продукції шляхом збільшення виробничих потужностей чи придбання нових підприємств. Такий підхід дозволяє задовольнити різноманітні потреби споживачів, мінімізує ризики підприємницької діяльності завдяки перерозподілу інвестицій та інших ресурсів, допомагає вирішити проблеми залежності від одного ринку, врівноважити сезонні коливання попиту на окремі туристичні послуги, забезпечує конкурентні переваги туристичним підприємствам.

Інформатизація сучасного суспільства дозволяє використовувати можливості інтернету для забезпечення реклами, організації віртуальних турів, максимального донесення до споживачів інформації про особливості та умови реалізації туристичного продукту.

Коопераційні зв'язки між усіма галузями, сферами та видами діяльності, які належать до індустрії туризму, а також між окремими виробниками туристичних послуг сприяють забезпеченню довготривалого співробітництва шляхом укладання відповідних договорів з метою підвищення якості туристичного продукту, кращого забезпечення потреб споживачів та збільшення прибутковості.

Створення сприятливого інвестиційного клімату дозволить залучити значні обсяги вітчизняних та зарубіжних інвестицій. Підвищення конкурентоспроможності у сфері туристичної діяльності, використання позитивного досвіду провідних туристичних країн світу дозволить збільшити обсяги внутрішнього та зовнішнього туризму, підвищити надходження від туристичної діяльності.

Важливим пріоритетом розвитку туризму є застосування інноваційних підходів до виробництва туристичного продукту та організації туристичної діяльності.

Серед основних напрямів конвертації інноваційного потенціалу туристичної галузі у безпосередньо її переваги можна виділити: розробку та випуск якісно нових видів туристичного продукту, готельних послуг; застосування та використання нових інформаційних технологій в наданні готельних, транспортних, фінансових послуг; переосмислення та наповнення новими властивостями традиційних послуг та впровадження нових послуг; освоєння абсолютно нових туристичних ресурсів; застосування креативних форм організаційно-управлінської діяльності при розробці, виробництві, споживанні туристичних послуг; дослідження і вихід на нові ринки туристських послуг з новими та традиційними туристичними послугами; організаційні зміни у розробці, виробництві і споживанні традиційного туристичного продукту [3].

Розвиток туризму в Україні, як і у світі, тривалий час відчуває вплив обмежувальних заходів, викликаних поширенням коронавірусної інфекції. Туристичні фірми зазнають суттєвих збитків, скорочують свою діяльність, звільняють працівників, змушені переформатувати свою роботу, зважаючи на реалії сьогодення. Війна в Україні практично паралізувала туристичну галузь в багатьох регіонах країни. Іноземний в'їзний туризм також не розвивається, оскільки сьогодні неможливо гарантувати безпеку туристичних подорожей, туристи не хочуть їхати в країну, у якій іде війна.

Доходи значної частини населення України різко скоротились, першочерговим завданням для багатьох українців є виживання, про відпочинок та подорожі більшість людей не думає, багато громадян виїхало з країни, рятуючись від війни. Через певні логістичні труднощі, зниження рівня життя, неможливість виїзду за кордон чоловіків призовного віку не розвивається зовнішній туризм. Багато санаторіїв приймають внутрішньо переміщених осіб, працюють як реабілітаційні центри.

Туризм розвивається в західних областях, де не ведуться військові дії. Тут багато мальовничих ландшафтів, музеїв, архітектурних пам'яток, унікальні традиції та звичаї місцевого населення. Відпочинок сприяє відновленню фізичних сил та психічного здоров'я, забезпечує підвищення працездатності, зниження нервового напруження, допомагає зняти стрес, повернути рівновагу.

Виробники туристичного продукту повинні намагатись максимально гарантувати безпеку споживачів, забезпечити доступ в укриття, планувати подорожі із дотриманням комендантської години, уникати військових об'єктів, дотримуватись вимог шумо- та світломаскування, не організовувати масових заходів.

Для розв'язання системних проблем у сфері туризму та курортів необхідна стратегічно орієнтована державна політика, основним завданням якої є визначення туризму одним з основних пріоритетів держави, впровадження економіко-правових механізмів успішного ведення туристичного бізнесу, інвестиційних механізмів розвитку туристичної інфраструктури, інформаційно-маркетингових заходів з формування туристичного іміджу України [2].

Перспективний розвиток туризму передбачає врахування інтересів інтеграції у європейські структури, адаптацію законодавства в туристичній сфері, податкового та митного регулювання до європейських вимог, розвиток наукових досліджень, забезпечення належної підготовки кадрового потенціалу туристичної сфери, дотримання високого рівня якості надання послуг, застосування інноваційних технологій при виробництві туристичного продукту, належну сертифікацію туристичних послуг.

Сьогодні виробникам туристичного продукту необхідно адаптуватись у нових умовах та застосовувати інші підходи до організації та здійснення туристичної діяльності із врахуванням заборон та обмежень. Забезпечення високої якості та конкурентоспроможності наданих послуг, максимальне врахування вимог споживачів, диверсифікація діяльності дасть змогу туристичним фірмам вижити в цей складний час та в перспективі успішно розвивати свій бізнес.

Список використаних джерел:

1. Кукліна Т. С., Зайцева В. М. Сучасний стан розвитку туризму в Україні. *Економіка. Управління. Інновації*. 2014. Вип. № 2 (12). URL: http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/eui_2014_2_36.pdf (дата звернення: 24.10.2022 р.)
2. Про схвалення Стратегії розвитку туризму та курортів на період до 2026 року: розпорядження Кабінету міністрів України від 16.03.2017 р. № 168-р. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/806-2013-%D1%80> (дата звернення 26.10.2022).
3. Радченко О. П., Горбаченко С. А. Стратегія розвитку туристичної галузі України в умовах невизначеності. *Економіка та суспільство*. Вип. 24. 2021. URL: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2021-24-31> (дата звернення: 26.10.2022 р.).
4. Обозна А. О. Аналіз стану розвитку вітчизняної туристичної галузі у відповідності з міжнародними рекомендаціями статистичних показників. *Ефективна економіка*. 2019. № 6. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=7153> (дата звернення: 27.10.2022 р.).

УДК 338.43:330.341.1

Христенко Галина,
канд. екон. наук, доцент кафедри економіки і менеджменту,
Дмитрик Андрій,
магістрант,
ВП НУБіП України «Бережанський агротехнічний інститут»
м. Бережани, Україна

ІННОВАЦІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВ

Анотація. У статті розглянуто необхідність інноваційного розвитку сільськогосподарських підприємств. На основі SWOT-аналізу систематизовано сильні та слабкі сторони, можливості та загрози інноваційної діяльності сільськогосподарських підприємств. Проведено оцінку негативного впливу окремих чинників на інноваційну діяльність сільськогосподарських підприємств. Встановлено слабкі сторони внутрішнього середовища сільськогосподарських підприємств, що негативно впливають на їх інноваційну активність. Виявлено, проаналізовано та систематизовано сильні сторони внутрішнього середовища, що стимулюють інноваційну активність аграрних підприємств. Доведено, що позитивні чинники, які стимулюють і забезпечують інноваційну діяльність аграрних підприємств, переважають вплив негативних сторін.

Ключові слова: інноваційна діяльність, інноваційна активність, SWOT-аналіз, конкурентоспроможність, ефективність, сільськогосподарські підприємства.

Khrystenko Halyna, PhD (Economics),
Professor of the Department of Economics and Management
Dmytryk Andriy, undergraduate student
Separated Subdivision of National University of Life and Environmental Science of Ukraine
«Berezhany Agrotechnical Institute»
Berezhany, Ukraine

INNOVATIVE ACTIVITIES OF AGRICULTURAL ENTERPRISES

Abstract. *The article considers the need for innovative development of agricultural enterprises. On the basis of SWOT-analysis, the strengths and weaknesses, opportunities and threats of innovative activity of agricultural enterprises are systematized. The assessment of the negative impact of certain factors on the innovative activity of agricultural enterprises was carried out. The weaknesses of the internal environment of agricultural enterprises, which negatively affect their innovative activity, have been identified. The strengths of the internal environment that stimulate the innovative activity of agrarian enterprises have been identified, analyzed and systematized. It has been proven that the positive factors that stimulate and ensure the innovative activity of agricultural enterprises outweigh the influence of the negative aspects.*

Key words: *innovative activity, innovative activity, SWOT-analysis, competitiveness, efficiency, agricultural enterprises.*

В умовах динамічного розвитку глобалізаційних та інтеграційних процесів актуальність інноваційної діяльності аграрних підприємств набуває дедалі більшого значення. Інноваційний розвиток виступає рушійною силою нарощування економічного потенціалу аграрного сектора економіки, засобом зростання рівня конкурентоспроможності сільськогосподарських підприємств як на внутрішньому, так і на зовнішньому ринках.

Успішне функціонування аграрних підприємств в умовах жорсткої конкуренції вимагає від них системних зусиль з модернізації виробничих процесів на інноваційних засадах.

Вагомий внесок у дослідження сутності інновацій та інноваційної діяльності зробили відомі українські вчені: О.М. Алимов, В.Ф. Бесєдін, А.С. Гальчинський, В.П. Галушко, В.М. Геєць, О.Д. Гудзинський, О.І. Дацій, О.Ю. Єрмаков, М.В. Зубець, С.М. Кваша, М.І. Кісіль, О.В. Крисальний, П.Т. Саблук, А.І. Сухоруков, В.М. Трегобчук, О.О. Школьнік та інші. Проте залишаються недостатньо висвітленими питання пошуку можливостей вдосконалення інноваційної діяльності аграрних підприємств.

Метою статті є дослідження інноваційної діяльності сільськогосподарських підприємств.

Сталий розвиток агропромислового комплексу, соціально-економічне зростання країни та рівень життя населення великою мірою залежить від стану та темпів розвитку сільськогосподарського виробництва. Нині одним з основних гальмівних чинників такого розвитку є відсутність ведення більшістю сільськогосподарських підприємств цілеспрямованої інноваційної діяльності, як важливої передумови підвищення ефективності виробництва конкурентоспроможної продукції. Застосування застарілих ресурсо- та енергоємних технологій, техніки, недосконалих методів господарювання посилюють деградацію аграрного сектора економіки.

Практикою доведено, що широке впровадження інновацій в усіх напрямках діяльності сільськогосподарських підприємств сприяє зростанню продуктивності праці, економії ресурсів, скороченню втрат і зниженню собівартості продукції. Випуск конкурентоспроможної продукції аграрної галузі можливий тільки на основі використання сучасних технологій, а також здійснення інноваційної діяльності в сільськогосподарських підприємствах.

З активізацією інноваційної діяльності відбувається техніко-технологічне оновлення виробництва, підвищується економічна ефективність і конкурентоспроможність аграрного виробництва [1].

Результати дослідження інноваційної діяльності сільськогосподарських підприємств узагальнені в матриці SWOT-аналізу (табл. 1). Згідно з традиційними підходами, у ній визначено сильні й слабкі сторони інноваційної діяльності, пов'язані з внутрішнім середовищем функціонування підприємств галузі, а також сприятливі можливості й потенційні загрози, що стосуються впливу зовнішнього середовища на інноваційну активність аграрних товаровиробників.

Результати дослідження дали можливість виявити, проаналізувати та систематизувати сильні сторони внутрішнього середовища, що стимулюють інноваційну активність аграрних підприємств, зокрема інвестиційна привабливість вітчизняного сільського господарства. Притік інвестицій, у тому числі іноземних, супроводжується трансфером інновацій, які забезпечили помітне зростання ефективності сільськогосподарського виробництва. Стимулом до інноваційної активності є й позитивний досвід тих підприємств, які тривалий час успішно впроваджують інновації.

Особливістю сільськогосподарського виробництва є можливість впровадження різних інноваційних рішень залежно від фінансового стану, розмірів підприємства, його спеціалізації, ресурсного забезпечення тощо. Слід відзначити можливість одержання синергетичного ефекту від комплексного впровадження різних видів інновацій.

Таблиця 1

SWOT–аналіз інноваційної діяльності сільськогосподарських підприємств

СИЛЬНІ СТОРОНИ	СЛАБКІ СТОРОНИ
<ul style="list-style-type: none"> – підвищення рівня інвестиційної привабливості аграрного сектора економіки; – наявний потенціал земельних і трудових ресурсів; – можливість комплексного застосування різних видів інновацій із забезпеченням синергетичного ефекту; 	<ul style="list-style-type: none"> – складний фінансовий стан сільськогосподарських підприємств, зокрема малих; – слабкий зв'язок науки, освіти і виробництва; – низький рівень розвитку інноваційного менеджменту; – диспропорції в застосуванні інновацій в різних галузях сільського господарства;

<ul style="list-style-type: none"> – можливість впровадження різних інноваційних рішень підприємствами залежно від їх розмірів, ресурсного забезпечення, фінансового стану тощо; – перспективність інновацій завдяки позитивному досвіду їх впровадження; – трансфер інновацій разом з іноземними інвестиціями. 	<ul style="list-style-type: none"> – нестабільність ринку сільськогосподарської продукції, завдяки чому неможливо прогнозувати ціну сільськогосподарської продукції на наступний сезон; – високі відсоткові ставки по кредитах; – недостатній рівень державної підтримки інноваційної діяльності підприємств; – низький рівень інноваційної активності малих сільськогосподарських підприємств; – низький рівень розвитку інноваційної інфраструктури; – відсутність механізму раціонального та екологічно збалансованого ведення аграрного виробництва.
МОЖЛИВОСТІ	ЗАГРОЗИ
<ul style="list-style-type: none"> – державна підтримка діяльності сільськогосподарських підприємств; – наявність в Україні потужних центрів аграрної освіти і науки; – розвиток дорадчих служб; – створення інноваційних кластерів; – вихід на нові ринки збуту, зокрема в країни ЄС завдяки інноваційному розвитку; – стимулювання розвитку органічного виробництва. 	<ul style="list-style-type: none"> – економічна і політична нестабільність в державі; – недосконалість інституційного забезпечення функціонування сільськогосподарських виробників і впровадження інновацій; – погіршення екологічної ситуації; – слабкий рівень розвитку вітчизняного сільськогосподарського машинобудування; – високий темп розвитку конкуруючих країн сусідів, що може призвести до втрати окремих ринків збуту; – відтік з аграрної галузі ініціативних кваліфікованих кадрів.

До слабких сторін внутрішнього середовища сільськогосподарських підприємств, що негативно впливають на їх інноваційну активність, слід віднести складний фінансовий стан агровиробників, зокрема малих. В аграрному секторі не налагоджений ефективний зв'язок науки, освіти і виробництва, тобто трансфер інновацій.

Варто відзначити диспропорції в застосуванні інновацій в різних галузях сільського господарства. Так, значних успіхів у впровадженні інновацій досягли великі підприємства, що спеціалізуються на виробництві продукції рослинництва, яка є експортоорієнтована. Однак інноваційна активність у тваринницьких галузях доволі низька, що пов'язано з тривалим періодом окупності інвестицій.

Слабкі сторони в інноваційній діяльності сільськогосподарських підприємств певною мірою компенсує державна підтримка галузі, яка відноситься до сприятливих можливостей, сформованих у зовнішньому середовищі. Держава заохочує розвиток дорадчої діяльності, яка є особливо

важливою для підтримки інноваційної активності малих аграрних підприємств. Наявність в Україні потужних центрів аграрної освіти і науки сприяє формуванню інноваційних кластерів, розширенню переліку інноваційних рішень, що пропонуються сільськогосподарським виробникам.

Серед потенційних загроз розвитку інноваційної діяльності в сільському господарстві можна виділити: недосконалість інституційного забезпечення функціонування аграрних товаровиробників та трансферу інновацій; економічна і політична нестабільність в державі; слабкий рівень розвитку вітчизняного сільськогосподарського машинобудування; відтік з аграрної галузі ініціативних кваліфікованих кадрів.

У табл. 1 наведені пріоритетні чинники внутрішнього і зовнішнього середовища при формуванні інноваційної діяльності сільськогосподарських підприємств. Слід зазначити, що позитивні чинники, які стимулюють і забезпечують інноваційну діяльність, переважають вплив негативних сторін. Підтвердженням цьому є помітні позитивні зміни в аграрному секторі економіки упродовж останнього десятиліття. Однак залишаються численні проблеми, від вирішення яких залежить конкурентоспроможність сільського господарства України загалом, вектори і темпи його розвитку.

Проведені дослідження дають нам підставу зробити висновок, що підвищення ефективності сільськогосподарського виробництва на сучасному етапі зумовлюється значною мірою широким впровадженням у практику господарювання досягнень науково-технічного прогресу, визначальна роль в якому належить інноваційній діяльності.

Список використаних джерел:

1. Єрмаков О.Ю., Саранчук Г.М. *Інноваційний розвиток зерновиробництва в сільськогосподарських підприємствах: монографія*. Ніжин: Видавець ПП Лисенко М.М., 2011. 196 с.

УДК 657

Стемковська Ірина
старша викладачка кафедри обліку і аудиту
ВП НУБіП України «Бережанський агротехнічний інститут»
м. Бережани, Україна

ДО ПИТАННЯ КРЕАТИВНОГО ОБЛІКУ

Анотація. У статті проведено критичний аналіз досліджень, що стосуються визначення та визнання креативного обліку різними вченими в Україні та світі. Розглянуто фази розвитку креативного обліку. У статті досліджено причини, цілі і методи креативного обліку. Запропоновано основні шляхи запобігання практиці креативного обліку.

Ключові слова: креативний облік, умовно-креативний облік, бухгалтерський облік, творчий облік, мистецтво, маніпуляція.

Stemkovska Iryna
Senior Lecturer of the Department of Accounting and Auditing
Separated Subdivision of National University of Life and Environmental Science of Ukraine
«Berezhany Agrotechnical Institute»
Berezhany, Ukraine

ON THE QUESTION OF CREATIVE ACCOUNTING

Abstract. The article conducted a critical analysis of research concerning the definition and recognition of creative accounting by various scientists in Ukraine and the world. The phases of the development of creative accounting are considered. The article researched the reasons, goals and methods of creative accounting. The main ways to prevent the practice of creative accounting are proposed.

Key words: creative accounting, conditional creative accounting, accounting, creative accounting, art, manipulation.

У наукових колах ведуться дискусії, щодо одного із найсуперечливіших питань, зокрема, етичності застосування креативного обліку для представлення недостовірної фінансової звітності для кредиторів, податкових органів та власників підприємств. Наслідки застосування креативного обліку, як правило, несуть тимчасовий позитивний характер для досягнення певних цілей, проте негативний вплив для багатьох підприємств став фатальним.

В останні роки науковці та практики часто приділяють увагу дослідженню креативного обліку. Питання креативного обліку в своїх працях розглядали: Г. М. Азаренкова, М. С. Пушкар, Ф. Ф. Бутинець, Т. В. Барановська, С. Ф. Голов, В. А. Кулик, С. Ф. Легенчук, С. М. Міщенко, Л. В. Чижевська, В. С. Рудницький, З. В. Винник, М. П. Войнарченко, І. В. Жолнер, О. В. Замазій, О. А. Заббарова, Д. В. Завальна, В. М. Костюченко, Д. К. Ленський, В. Ф. Палій, Т. Н. Малькова, Н. А. Пономарьова, Я. В. Соколов, С. Токар, О. В. Соловйова, А. Є. Суглобова, С. А. Стукотів, Л. С. Стукотів, А. Харченко, О. Абат, Г. Бретон, Х. Габрієлз,

П. Є. Житний, М. Р. Метьюс, М. Х. Б. Перера, Е. Райс та інші. Поряд з тим, залишаються недостатньо дослідженими питання можливості існування креативного обліку. Таким чином, вважаємо, що дослідження креативного обліку є актуальним і необхідним.

Метою статті є з'ясування на основі теоретичних досліджень науковців сутності, причин і методів креативного обліку та надання пропозицій щодо протидії його розповсюдженню.

Поняття креативності було введено представниками англо-американської школи в ході розробки теорії бухгалтерського обліку в контексті агентської теорії. Її головними представниками можна вважати: Шпруга, Літлттона, Патона, Мейя, Гаррісона, Свінея, Хігінса, Антоні. Поняття «креативний облік», введене представниками англо-американської бухгалтерської школи, означає використання менеджерами методів обліку, що дозволяють поліпшити фінансове положення підприємства.

Історія креативного обліку чітко відокремлює в його розвитку 3 головні фази: фаза цифрових маніпуляцій; фаза вуалювання балансу; фаза власне бухгалтерської творчості.

Проблема застосування організаціями креативного обліку є об'єктом дискусій багатьох науковців. Наприклад, Шах С. зазначає, що креативний облік – це зброя, яка використовується фірмами у критичній ситуації [8]. Науковці Уоттс та Зімерман також роблять висновок, що творчий облік це не так вже й погано, якщо фірма демонструє певну гнучкість в правилах бухгалтерського обліку [6]. Діана Б. та Беатрис В. описують маніпулятивну поведінку користувачів, а також говорять про те, коли креативна практика бухгалтерського обліку може бути корисною для користувачів [3, с. 815].

Словники з бухгалтерського обліку містять різні визначення креативного обліку:

- «спроби менеджменту «валяти дурня» з бухгалтерським обліком з метою завищення чистого прибутку» [12, с. 118];
- «використання бухгалтерського обліку для введення в оману користувачів замість належної допомоги ним» [11, с. 76];
- «форма обліку, яка, хоча й узгоджується зі всіма правилами і практикою, проте надає упереджене враження про фінансове становище і результати діяльності підприємства» [9, с. 64-65];
- «облік, спрямований на податкову оптимізацію» [6].

Метьюс М. Р. та Перера М. Х. Б. вважають, що креативний облік має подвійну природу, а тому можна дати подвійне його визначення:

✓ у позитивному прояві – це будь-який метод обліку, що не відповідає загальноприйнятій практиці або встановленим стандартам або принципам, але забезпечує висвітлення стану справ у компанії;

✓ у негативному прояві – це процес підгонки звітів підприємства, щоб вони подавали його діяльність в більш прийнятному та вигідному світлі в очах акціонерів, інвесторів та інших зацікавлених осіб [8, с. 457-458].

Термін «креативний облік» можна трактувати як процес, за допомогою якого бухгалтері, використовують свої знання принципів та правил бухгалтерського обліку для управління показниками фінансової звітності.

Креативний облік – термін, який часто перекладають як творчий облік. Раніше така «творчість» зводилася до викривлення облікових даних, однак зараз, креативний облік розглядається як результат застосування облікової політики і втрачає свій негативний відтінок.

«Творчий облік» являє собою сукупність законних методів, за допомогою яких бухгалтер, використовуючи свої професійні знання, підвищує привабливість фінансової звітності для зацікавлених осіб і знижує податковий тягар для компанії, на яку працює.

«Креативний облік» – це термін, який використовується для опису будь-яких засобів, які можуть бути використані для маніпулювання фінансовими даними, і включає в себе набір методів та принципів, які застосовуються для обліку, а також складання недостовірних фінансових звітів [6].

В останні роки українські дослідники достатньо часто приділяють увагу дослідженню креативного обліку. Більшість авторів зазначають, що впровадження в українську методологію креативного обліку має позитивний і негативний вплив на функціонування підприємства та його середовище. Інші зазначають про креативний облік як негативне явище, а інколи ставлять під сумнів законність визнання такого обліку. Вітчизняні вчені також пов'язують виникнення креативного обліку у нашій державі із прийняттям Закону України «Про бухгалтерський облік і фінансову звітність в Україні», що надає можливість формування облікової політики та реалізації творчого підходу під час формування інформації бухгалтерського обліку та фінансової звітності.

У праці Пушкаря М. С. «Креативний облік (створення інформації для менеджерів)» зазначено, що креативний облік – це творчий облік, який вимагає від облікових працівників організації фактів і правил їх групування виходячи з інтересів менеджменту з метою отримання знань про нові об'єкти спостереження [7, с. 90]. Визначальною в праці проф. Пушкаря М. С. є теза про те, що креативний облік є окремим видом обліку, на рівні з фінансовим і управлінським обліком. На думку автора, він має свою мету, інструменти регламентації, методи

та користувачів [7, с. 92]. Таке твердження, на нашу думку, є помилковим, вже навіть виходячи з назви, оскільки фінансовий і управлінський облік орієнтовані на конкретні групи користувачів, виходячи з їх найменування, в той же час користувачами креативного обліку є лише внутрішні користувачі. Не можна відділяти креативний облік від існуючого фінансового обліку, оскільки креативність цього обліку має проявлятися саме у фінансовому, у тому колі обмежень, які врегульовані чинним законодавством та стандартами обліку. Це твердження також стало підставою для критики іншими українськими дослідниками. Проаналізувавши значну кількість зарубіжних публікацій, також слід відзначити, що погляди Пушкаря М. С. на креативний облік не співпадають з розумінням креативного обліку в світовій практиці.

Бутинець Ф. Ф. у монографії «Альфа і омега бухгалтерського обліку або моя болісна несповідь» вступив у дискусію з Пушкарем М. С., зазначивши, що «креативного обліку в повному розумінні цього слова, як такого немає і не може бути. ... кожен бухгалтер ... не може бути «циркачем», «мрійником утопістом», не може по-своєму осмислювати дійсні факти та передбачати майбутнє корпорації» [1, с. 168]. Він зазначає, що облік є наукою, і він ніколи не був ні мистецтвом, ні ремеслом [1, с. 6]. Підтримуючи позицію Бутинця Ф. Ф., вважаємо, що такого креативного обліку, якому присвячена монографія Пушкаря М. С. не існує та існувати не може.

Притримується такої думки і Легенчук С. Ф. [4, с. 90], який відмічає, що такого креативного обліку не існує та існувати не може, оскільки значною мірою регламентується за допомогою чітких правил. Повна креативність обліку означала б можливість порушення законодавчо встановлених правил ведення обліку. Тому в цілому бухгалтерський облік може бути креативним тоді, коли він ведеться як в межах, так із порушенням встановлених законодавчих норм та принципів обліку. Разом з тим, пропонує виділяти умовно-креативний та агресивний облік. Умовно-креативним є облік, що ведеться в межах альтернативних варіантів, передбачених обліковою політикою та на основі існуючих принципів обліку. Агресивний облік орієнтований на умисне порушення законодавчих норм та принципів обліку.

Голов С. Ф. [2, с. 361] зазначає, що під креативним обліком слід розуміти формальне застосування або цілеспрямований вибір методів та принципів бухгалтерського обліку для забезпечення показників фінансової звітності, які відповідають цілям окремих осіб, але вводять в оману широке коло користувачів.

Ми погоджуємось з думкою Осадчої О. О. [5, с. 155], яка вважає, що недотримання законодавчих норм при веденні бухгалтерського обліку з метою викривлення інформації про реальний стан справ суб'єкта господарювання

свідчить не про його креативність, а прямо призводить до настання кримінальної чи адміністративної діяльності.

Креативний облік не потрібно пов'язувати з підсистемою фінансового обліку, втручання в цю систему – табу, а з підсистемами управлінського і стратегічного обліку – обов'язок облікових працівників, оскільки це благо для менеджерів, суспільства і науки.

З точки зору менеджера креативний облік – одне з джерел інформації, що має великий ступінь довіри, оскільки ґрунтується на даних системного обліку. Креативний облік дозволяє знайти шляхи подальшого зниження витрат за рахунок раціоналізації процесів, операцій, методів організації праці.

Для бізнесу креативний облік дає можливість знайти рішення, спрямовані на досягнення конкурентних переваг за рахунок діагностування сильних і слабких сторін своєї діяльності, поглибленого вивчення тих об'єктів, що не розглядаються у фінансовому та управлінському обліку.

Для суспільства цей вид обліку цінний тим, що розширяє арсенал методів генерування інформаційних ресурсів про об'єкти, існування яких визнавалося, але аналіз не здійснювався ні в межах підприємства, ні галузі чи держави в цілому.

Вищенаведений аналіз праць дозволяє встановити, що серед дослідників відсутня єдність у поглядах стосовно того чи є бухгалтерський облік мистецтвом, чи ні.

Креативний облік, з одного боку, можна вважати прогресивним явищем у бухгалтерській справі, якщо за відсутності інших методів для віддзеркалення в обліку нової господарської операції він дає можливість достовірно оцінити ситуацію в бізнесі. З іншого боку, креативний облік може бути націлений на представлення результатів діяльності організації у вигідному для неї світлі.

На нашу думку, всі механізми маніпулювання фінансовою звітністю навіть в рамках законодавства, в певній мірі ведуть до зловживань в бухгалтерському обліку. Це впливає на довіру користувачів фінансової звітності. Тому вважаємо, що можуть мати право на існування поняття «креативні методи» бухгалтерського обліку в рамках законодавства, а не «креативний облік».

Голов С. Ф. узагальнив методи креативного обліку в чотири групи: 1) вибір облікових оцінок; 2) вибір і застосування методів бухгалтерського обліку; 3) відображення реальних господарських операцій; 4) вибір стандартів бухгалтерського обліку [2, с. 363]. Цілком погоджуючись з виокремленими групами методів, слід зазначити, що креативність обліку має проявлятися у визначенні облікової політики підприємства, а не у шахрайстві та маніпулюванні. Вибір і застосування вказаних методів має досить широкий

діапазон, який базується на професійному судженні бухгалтера, що доводить необхідність існування креативності в обліку. Розглядаючи шахрайство і маніпуляції, та їх зв'язок з креативним обліком, слід відмітити, що не потрібно плутати креативність в шахрайстві та креативний облік. Практика свідчить, що будь-яка креативність може використовуватися для різних потреб. Тому розробка професійної позиції, щодо розвитку креативного обліку, має базуватися на професіоналізмі та професійній етиці.

Різні автори висловлюють різні точки зору щодо причин та цілей креативного обліку. Одні вважають, що бухгалтери маніпулюють фінансовою звітністю з різних причин, зокрема: збільшити показники прибутку; покращити вигляд балансу; виглядати успішними в політичному та соціальному кліматі; уникнути банкрутства; показати стійку тенденцію щорічного зростання прибутку; задовольнити очікування інвесторів [10, с. 380]. Втім, головною причиною виникнення й розвитку креативного обліку є обмеженість ресурсів, передусім фінансових. При цьому конфлікт інтересів охоплює широке коло учасників: менеджерів, аудиторів, фінансових аналітиків та інших зацікавлених осіб.

Поширення креативного обліку обумовило пошук шляхів для запобігання цьому явищу. На нашу думку, слід розробити та реалізувати комплекс заходів, спрямований на послаблення конфліктів, які обумовлюють креативний облік.

По-перше, необхідні кардинальні зміни в аудиторській практиці та її регулюванні. Обов'язковий аудит має базуватись не на угоді між аудитором і клієнтом, а на угоді між аудитором і регулятором. Саме регуляторний орган повинен контролювати якість фінансової інформації, що оприлюднюється. Також потребують перегляду стандарти аудиту, передусім щодо змісту аудиторського висновку. В такому висновку необхідно відображати не лише відповідність фінансовій звітності встановленим стандартам, а й оцінювати перспективи діяльності підприємства.

По-друге, це тісно пов'язано з вдосконаленням самої фінансової звітності: застосування єдиних стандартів фінансової звітності, які постійно вдосконалюватимуться, та посилення контролю за їх дотриманням також сприятимуть обмеженню креативного обліку.

По-третє, важливим є всебічне етичне виховання майбутніх професійних бухгалтерів.

Таким чином, креативний облік є напрямом розвитку облікової науки, під яким слід розуміти спосіб формування та інтерпретації релевантної інформації в управлінні суб'єктом господарювання, який не передбачений стандартами та

загальноприйнятою практикою, не протирічить нормативним та законодавчим вимогам.

Запобігання подальшому поширенню креативного обліку потребує здійснення комплексу заходів, які охоплюють зокрема: зміни в регулюванні аудиторської діяльності; застосування та вдосконалення єдиних стандартів фінансової звітності; запровадження курсів «Професійна етика» і «Захист від креативного обліку», навчання користувачів основам фінансової звітності; розробка та запровадження нової парадигми бухгалтерського обліку.

Список використаних джерел:

1. Бутинець Ф. Ф. Альфа і омега бухгалтерського обліку або моя болісна несповідь. Житомир : ПП «РУТА», 2007. 328 с.
2. Голов С. Ф. Креативний облік : творчість чи шахрайство? / Економічні науки. 2010. №7(25). С. 360–367.
3. Діана Б., Беатріс В. Творчий бухгалтерський облік – гравці та їхні здобутки та втрати / *Аннали факультету економіки*. 2010. № 1(2). С. 813–819.
4. Легенчук С. Ф. Креативний облік в національній системі бухгалтерського обліку / *Теорія та методологія бухгалтерського обліку, контролю і аналізу : міжнародний збірник наукових праць*. 2009. Випуск 2(14). С. 88–101.
5. Осадча О. О. Основні аспекти формування та відображення інформації щодо фінансових результатів у сучасних облікових концепціях / *Серія «Економіка»*. 2013. Випуск 1(61). С. 152–161.
6. Панченко І. А. «Креативний облік» як засіб маніпулювання величиною фінансових результатів обліку / *Економічні науки. Серія «Облік і фінанси»*. 2012. Вип. 9(33). Ч. 3. С. 178–182.
7. Пушкар М. С. Креативний облік (створення інформації для менеджерів) : монографія. Тернопіль : Карт-Блани, 2006. 334 с.
8. Шах С., Бутт С., Тарік І. Використання або зловживання творчими методами бухгалтерського обліку / *Міжнародний журнал торгівлі, економіки та фінансів*. 2011. № 2(6). С. 531–536.
9. *CIMA Official Terminology*. CIMA Publishing, Oxford, 2005. 114 p.
10. Drever M., Stanton P., Gowan S. Mc. *Contemporary Issues in Accounting*. John Wiley&Sons Australia, Ltd., 2007. 414 p.
11. Parker R. H. *Macmillan Dictionary of Accounting*. 2nd ed. London : The Macmillan Press Ltd., 1992. 307 p.
12. Siegel J. G., Shim J. K. *Dictionary of Accounting Terms*. 4th ed. New York : Barrons, 2005. 506 p.

МИСТЕЦТВОЗНАВСТВО

УДК 378.016:781

Чинчева Лариса

*Кандидат педагогічних наук,
Доцент кафедри теорії та методики музичної освіти,
хорового співу і диригування факультету мистецтв імені А. Авдієвського
НПУ імені М. П. Драгоманова
м.Київ, Україна*

ПІДГОТОВКА МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ МУЗИЧНОГО МИСТЕЦТВА ДО РОБОТИ З ДИТЯЧИМ ХОРОВИМ КОЛЕКТИВОМ

***Анотація:** У статті розглядаються особливості підготовки майбутніх учителів музичного мистецтва до роботи з дитячими хоровими колективами. Розглянуті особливості організації творчої взаємодії керівника з учасниками хорового колективу. Виокремленні основні мистецькі функції підготовки майбутніх учителів музики до роботи з учнівськими хоровими колективами.*

***Ключові слова:** формування готовності майбутніх учителів музики, робота з дитячими хоровими колективами, функції мистецького навчання.*

Chincheva Larisa

*Candidate of Pedagogical Sciences,
Associate Professor of the Department of Theory and Methodology of Music Education,
choral singing and conducting of the Faculty of Arts named after A. Avdiievsky
NPU named after M. P. Drahomanov
Kyiv, Ukraine*

PREPARATION OF FUTURE MUSIC TEACHERS TO WORK WITH A CHILDREN'S CHOIR

***Abstract:** The article examines the specifics of training future music teachers to work with children's choirs. The peculiarities of the organization of the creative interaction of the leader with the members of the choir team are considered. The main artistic functions of training future music teachers to work with student choirs are highlighted.*

***Key words:** formation of readiness of future music teachers, work with children's choirs, functions of artistic education*

Сучасні вимоги до вищої школи щодо професійної підготовки майбутніх учителів, охоплюють спектр філософських, педагогічних, психологічних та інших компетенцій, набувши яких майбутній учитель постійно відчував би себе причетним до цілісного навколишнього світу, до загальнолюдських цінностей та потреб, здатних забезпечити творче позитивне перетворення життєвого середовища, гармонізувати міжособистісні стосунки, спираючись при цьому на досягнення відомих педагогів минулого та сучасності. Рівень професійної підготовки майбутніх учителів музичного мистецтва передбачає оволодіння

спеціальними знаннями та навичками у певній галузі педагогіки, які складаються з передачі через покоління всієї сукупності досвіду та визначаються як процес професійної підготовки. В цьому процесі важливо творчо підходити до підготовки майбутніх учителів музичного мистецтва до роботи з дитячим хоровим колективом.

Проблемою розвитку хорового мистецтва займалися численні науковці у різних напрямках. Так, А.Лащенко, А.Мартинюк, В.Михайлець та ін. розглядали історичний аспект розвитку хорового мистецтва, О.Бенч-Шокало, Л.Бутенко, Р.Гудяліс та ін. в науково-мистецькому аспекті, С.Мальков, Н.Нарожна, В.Чабанний та ін. вивчали аспект організації хорового колективу, В.Закутський, С.Казачков, А.Мархлевський, Г.Сагайдак та ін. висвітлювали методику роботи з хором, В.Єлисеєва, П.Ніколаєнко, Л.Остапенко, Є.Смирнова та ін. вивчали специфіку підготовки до практичного керівництва хором.

Мета нашого дослідження – розкриття особливостей підготовки майбутніх учителів музичного мистецтва до роботи з дитячим хоровим колективом. Творчу організацію колективної діяльності у своїх дослідженнях вивчали Г.Ашин, В.Гончаров, І.Кон, Р.Кречковський, Т.Мальковська, Л.Уманський. За кордоном цією проблемою займалися Дуглас МакГрегор, Курт Левін, Фред Філер, Роберт Хаус та ін.

Слід зазначити, що в умовах вищих навчальних закладів мистецької освіти проводиться кропітка робота, яка спрямована на формування творчих навчальних колективів: однорідних та змішаних хорів, камерних оркестрів, різноманітних ансамблів тощо. Ця робота є дуже важливою, адже від того, наскільки професійно вона буде організованою, залежить якість організації шкільних творчих колективів. Необхідні знання, вміння та навички майбутні вчителі музики як керівники творчих колективів, безперечно, черпають із досвіду своїх педагогів. Використання цього досвіду є не просто наслідуванням, оскільки його творче використання значно впливає не тільки на якість музичної підготовки фахівців, а й загальний рівень музично-естетичного виховання школярів. У процесі цієї роботи важливу роль відіграє характер спілкування між керівником та учасниками творчого колективу, тобто тип педагогічної взаємодії.

Проведені дослідження показали, що формування професійної майстерності майбутнього фахівця можливе лише за умов спільної діяльності високопрофесійних творчих навчальних колективів, які продовжують традиції закладені українською професійною школою. Адже характер взаємодії між керівником навчального колективу та виконавцями свідомо чи навіть несвідомо у процесі трансформації формує майбутній тип керівника шкільного творчого колективу.

Підготовка майбутніх вчителів музики до роботи з дитячими хоровими колективами особливо важлива на рівні бакалаврату, коли студенти не лише проходять активну педагогічну практику в умовах загальноосвітніх шкіл, а й складають іспит практичної роботи з навчальним студентським хором. Розглядаючи з цієї позиції специфіку підготовки майбутніх вчителів музики як керівників шкільних хорових колективів, доцільно зазначити, що лише в такому навчальному колективі може бути ефективною підготовка майстрів хорового співу, де його керівник виключно уважно, з урахуванням творчої індивідуальності, підходить до організації спільної діяльності, виважено контролює свій вплив на виконавців. Найбільш рельєфно професійна майстерність вчителя музики як керівника дитячого хорового колективу проявляється у вмінні знаходити спільну мову з учнями, досягати повного порозуміння з колективом. Керівна позиція вчителя в процесі взаємодії з творчим колективом, тісно пов'язана з безперервним творчим пошуком і націлена на діяльність у середовищі, що постійно змінюється. Комунікативність керівника хорового колективу повинна передбачати гнучкість, мобільність, вміння встановлювати контакти з учнями, у чому велике значення набуває загального рівня його культури, психолого-педагогічних знань та ерудиції.

Діяльність керівника хорового колективу передбачає постійний контакт із хористами. Хормейстер не лише передає потрібну інформацію колективу, а й здійснює контроль за її виконанням. Керівнику для успішної роботи з хором необхідний зворотний зв'язок: реакція учасників хору на його діяльність (для визначення її ефективності), взаємне розуміння та взаємне збагачення. Учасники хору у процесі взаємодії відчують на собі безпосередній вплив керівника в його переконаннях, поглядах і вчинках.

Нами виділені такі основні функції процесу взаємодії керівника зі шкільним хоровим колективом: організаційна; перцептивна; афективна; сугестивна; комунікативна. Від взаємозв'язку вищезгаданих функцій, на нашу думку, багато в чому залежить ефективність творчої взаємодії керівника з хоровим колективом, морально-психологічний клімат у хорі та результат його художньо-музичної діяльності.

Організаційна функція, як динамічна характеристика керівника хору, сприяє кваліфікаційній організації роботи у колективі, забезпечуючи планування та координацію спільної діяльності; визначає спрямованість процесу взаємодії, передбачає свідомий кінцевий результат. Зумовлюючи координацію спільної діяльності організаційна функція сприяє налагодженню емоційного та ділового контакту у процесі педагогічної взаємодії.

Перцептивна функція охоплює вміння керівника хорового колективу

аналізувати стан дітей за допомогою органів чуття, що допомагає йому сприймати світ очима школярів. Перцептивна функція сприяє процесі професійної діяльності вчителя музики правильно орієнтуватися у різних ситуаціях роботи з хором, визначаючи внутрішній стан учнів за зовнішніми ознаками.

Афективна функція містить інтенсивний арсенал засобів емоційного впливу керівника хору, саме: мімічні покази, виразний погляд, емоційні рухи, тобто усе те, що виражає загальну виразність особистості вчителя. Важливість афективної функції у процесі музично-естетичної діяльності є незаперечним, адже музичні переживання за своєю суттю – емоційні переживання, адже інакше, ніж емоційним шляхом, неможливо розкрити зміст художнього образу музичного твору. Реакція музику пов'язані з розвитком емоційної сфери особистості - з формуванням якостей, як доброта, співчуття, співпереживання.

Сугестивна функція зумовлює великий вплив керівника хору на виконавців і полягає у здатності до навіювання. Враховуючи важливість значення сугестивної функції для диригентсько-хорової діяльності дає можливість керівнику шкільного хорового колективу, вступаючи у взаємодію з дітьми, впевненіше «пропонувати» себе як партнер зі спілкування.

Комунікативна функція включає вміння керівника шкільного хору встановлювати та підтримувати демократичні відносини зі школярами, створювати сприятливий психологічний клімат у колективі. Взаємодія в процесі музично-естетичного виховання школярів виступає посередником між музикою та учнями, як механізм, завдяки якому можливе вирішення різноманітних особистісних, навчальних та комунікативних проблем дітей. Тому створення сприятливого психологічного клімату в процесі педагогічної взаємодії керівника з хоровим колективом, має функціональний характер, сприяє вирішенню різних складних ситуацій, що виникають у вирішенні завдань, пов'язаних із психічним розвитком та деякою корекцією поведінки школярів. Організована педагогічна взаємодія керівника з хоровим колективом сприяє морально-етичному та інтелектуальному розвитку школярів, їхньому творчому самовираженню.

Список використаних джерел:

1. Гончаренко С.У. Педагогічні дослідження: методичні поради молодим науковцям /Семен Устимович Гончаренко. - Київ-Вінниця: ДОВ "Вінниця", 2008. - 278 с.
2. Козир А.В. Професійна майстерність учителів музики: теорія і практика формування в системі багаторівневої освіти: [монографія] /А.В.Козир. – К.: НПУ імені М.Драгоманова, 2008. – 378 с.
3. Сучасний урок. Інтерактивні технології навчання: Наук.-метод. посіб. / О.І. Пометун, Л.В. Пироженко; За ред. О.І. Пометун. – К.: А.С.К., 2004. – 192 с.

МЕДИЦИНА І ФАРМАЦІЯ

УДК 616.61:615.065(075.9)

Чаплик Віктор, канд.мед.наук, доцент,
завідувач кафедри медицини катастроф та військової медицини
Олійник Петро, доктор фарм.наук, професор
професор кафедри медицини катастроф та військової медицини
Львівський національний медичний університет імені Данила Галицького, Україна

МЕДИКАМЕНТОЗНЕ ПОШКОДЖЕННЯ НИРОК

Анотація. В статті представлена сучасна інформація про медикаментозне пошкодження нирок. Розглянуті деякі патофізіологічні механізми нефротоксичності, викликані лікарськими препаратами, а також заходи щодо профілактики таких ускладнень. Більшість випадків медикаментозного пошкодження нирок піддаються корекції і, якщо дія нефротоксичного медикаменту вчасно ліквідована, то функція нирок у хворих повністю відновлюється.

Ключові слова: лікарські засоби, медикаментозне пошкодження нирок, фактори ризику, профілактика

Chaplyk Viktor, PhD in medical sciences (Kandidat of medical sciences), associate professor, head of the Department of catastrophes medicine and military medicine,
Oliynyk Petro, Doctor of Pharmacy, Professor
Department of catastrophes medicine and military medicine,
the Danylo Halytsky Lviv National Medical University, Lviv, Ukraine

DRUG-INDUCED KIDNEY INJURY

Abstract. The article presents the modern information on drug-induced kidney injury. Some pathophysiological mechanisms of drug-induced nephrotoxicity have been examined, as well as the measures to prevent such complications. Most cases of drug-induced kidney injury can be treated, and if the effect of nephrotoxic drugs is eliminated in time, the function of the kidneys in patients is fully restored.

Key words: drugs, drug-induced kidney injury, risk factors, prevention

Вступ. Медикаментозне пошкодження нирок (МПН) – це різні за ступенем тяжкості та наслідками пошкодження структур нирки, причиною яких стали лікарські засоби (ЛЗ). Вважається, що не менше 10% ниркової патології обумовлено ЛЗ. Не важко припустити, що у зв'язку із збільшенням кількості ЛЗ та агресивності лікування хвороб частота МПН буде постійно зростати. Так, за даними Cynthia A. (2008) близько 20% гострої ниркової недостатності (ГНН) на амбулаторному та госпітальному етапах було обумовлено ЛЗ [2]. Широке, часто необґрунтоване призначення нефротоксичних медикаментів надає МПН статус не тільки серйозної медичної, а й соціальної проблеми. Сьогоднішні хворі старші

від тих, які були 30 років назад, вони частіше страждають на цукровий діабет і захворювання серцево-судинної системи, приймають більше ліків, частіше піддаються діагностичним та лікувальним процедурам, які потенційно погіршують функцію нирок.

ЛЗ при тривалому та неконтрольованому застосуванні здатні викликати ураження функцій нирок. Серед ЛЗ найбільший нефротоксичний потенціал мають аміноглікозидні антибіотики, амфотерицин, циклоспорин, рентгеноконтрастні засоби, інгаляційні анестетики, інгібітори ангіотензинперетворювального ферменту (ІАПФ), нестероїдні протизапальні препарати (НПЗП), протипухлинні та противірусні ЛЗ та ін. [5]. Будь-який лікарський препарат може мати потенційну нефротоксичність, так як більшість медикаментів виводиться нирками за допомогою клубочкової фільтрації, канальцевої секреції, екскреції і реабсорбції та при участі складних трансферних ензимних систем [3]. Основний шлях виведення окремих лікарських засобів через нирки в різних випадках різний. Наприклад, більшість антибіотиків виводиться за допомогою клубочкової фільтрації, у той час як сульфаніламідні препарати майже повністю виділяються через ниркові канальці [1].

МПН спостерігається дедалі частіше і протікає важче у дітей та літніх людей: у перших через ще неповний розвиток організму, а у других – у зв'язку з порушенням злагодженості основних функцій нирки - клубочкової фільтрації, канальцевої реабсорбції та екскреції, кровоточу [4]. Часто медикаментозні нефропатії розвиваються у людей з аномаліями нирок, зокрема при рудиментарній нирці, при порушеннях відтоку сечі, ниркового кровообігу та ін.

ЧастотуМПН встановити важко, так як багато лікарів, не розпізнавши таке ускладнення, приписують його основному захворюванню. Нерідко перебігМПН клінічно та лабораторно прихований, а якщо їх і виявлять, то тлумачать неправильно. Вважають, що кількістьМПН, у зв'язку зі своєрідним «медикаментозним вибухом», останнім часом неухильно зростає. Так, на Прикарпатті у кожного четвертого хворого з COVID-19 відмічалось порушення функції нирок і розвивалась ГНН, а деяких пацієнтів змушені були переводити на замісну ниркову терапію (гемодіаліз). Особливо стрімкий розвиток ГНН спостерігався у пацієнтів з COVID-19, які хворіють на гіпертонічну хворобу та/або цукровий діабет.

Патогенетичний механізм у кожному окремому випадкуМПН різний і залежать від вихідного стану нирок, від природи, дози та способу застосування ЛЗ, від реактивності організму і т. д. Навіть ті самі ліки можуть в окремих випадках мати неоднаковий механізм дії; нерідко це спільна або почергова дія кількох патогенетичних механізмів. При порушенні функцій нирок процеси

біотрансформації ЛЗ здійснюються незадовільно, що не виключає утворення ненормальних, токсичних метаболітів медикаментів. З іншого сторони, блоковане нирками виведення ЛЗ у цих випадках призводить до підвищення їх концентрації в венозній крові, яка іноді досягає токсичної навіть при звичайному дозуванні медикаментів.

Результати досліджень та їх обговорення. Нефротоксичність, обумовлена медикаментами, частіше спостерігається у пацієнтів групи ризику та у певних клінічних ситуаціях. Тому для успішної профілактики даного ускладнення необхідно знати про фактори ризику з боку як пацієнта, так і препарату та способи їх усунення. Стратегія профілактики ускладнень має бути сфокусована на тому, які потенційні нефротоксичні ЛЗ призначаються пацієнтам групи ризику та який здійснюється контроль за функціями нирок. По можливості слід коригувати фактори ризику до призначення потенційно нефротоксичних ЛЗ.

За механізмом дії ЛЗ пошкоджують нирки таким чином: 1) пряма біохімічна (токсична) дія на нирки (важкі метали, аміноглікозиди, сульфаніламід, цефалоспори, рентгеноконтрастні речовини; анальгетики, комбінації НПЗП; розчинники та ін.); 2) непрямий біохімічний вплив (цитотоксичні препарати та ін.); 3) імунологічний вплив (дифенін, препарати золота, пеніциліни, сульфаніламід, рифампіцин, новокаїнамід, пеніциламін, пробенецид та ін.); 4) пошкодження клубочків (НПЗП, ІАПФ, деякі рентгеноконтрастні речовини та ін.); 5) пошкодження каналців (важкі метали, саліцилати, анальгетики, деякі рентгеноконтрастні речовини та ін.); 5) закупорка каналців (цитостатики, сульфаніламід, метотрексат та ін.).

Загальні профілактичні заходи включають призначення медикаментів, які не мають нефротоксичну дію, корекцію факторів ризику пошкодження нирок, оцінку функції нирок перед початком терапії, корекцію дози лікарських засобів залежно від функції нирок та уникнення комбінації нефротоксичних препаратів, корекцію факторів ризику нефротоксичності до початку терапії та забезпечення адекватної гідратації під час лікування потенційними нефротоксинами ЛЗ.

Крім оцінки функції нирок до початку лікування, необхідно контролювати рівень креатиніну в сироватці крові після призначення або підвищення дози нефротоксичних препаратів, особливо при довгостроковому лікуванні пацієнтів з множинними факторами ризику пошкодження нирок.

Зниження функції нирок, яке можна діагностувати на підставі підвищення рівня креатиніну в сироватці крові після початку терапії певним лікарським препаратом, свідчить про розвиток МПН. За перших ознак розвитку гострої ниркової недостатності слід переглянути список препаратів, які отримує пацієнт, щоб виявити джерело токсичного впливу. Якщо хворий отримує кілька

препаратів одночасно, то за умови стабільного клінічного стану треба відмінити медикамент, призначений останнім. Слід провести заходи щодо профілактики подальшого пошкодження нирок шляхом адекватного контролю артеріального тиску та водного балансу з тимчасовою відміною деяких або всіх потенційно нефротоксичних засобів.

Факторами ризику з боку пацієнта є: 1) дефіцит об'єму циркулюючої крові (ОЦК); 2) особи похилого та старечого віку; 3) супутні захворювання (цукровий діабет, хронічна серцева та ниркова недостатність, цироз печінки, мієломна хвороба, сепсис та ін.); 4) вплив кількох нефротоксичних препаратів одночасно.

Для підтримки перфузії нирок і, щоб уникнути МПН, дуже важлива адекватна гідратація. Перед початком лікування нефротоксичними препаратами слід оцінити та скоригувати ОЦК. Дані заходи особливо показані при призначенні ІАПФ та НПЗП, які порушують ниркову гемодинаміку у хворих з дефіцитом ОЦК. До цього часу немає єдиної думки щодо оптимального плазмозамінника, обсягу і швидкості проведення інфузії для відновлення адекватної перфузії нирок.

Причетність ЛЗ до виникнення МПН дуже можлива: 1) коли виявлено передозування (навмисне або випадкове) нефротоксичними препаратами; 2) коли відміна «винного» препарату або зниження його дози супроводжується покращенням функцій нирок; 3) коли ниркова недостатність прогресує після повторного призначення підозрюваного препарату; 4) коли виявлені антитіла до медикаменту або до його метаболітів; 5) коли хворі мають фактори ризику.

Роль ліків у виникненні МПН може бути виключена: 1) якщо лікування препаратом розпочато після розвитку порушень функції нирок або ж припинено його прийом більше, ніж за 48 год до МПН; 2) якщо було виявлено інші причини МПН; 3) якщо спостерігається покращення функції нирок у період лікування препаратами в тій же дозі.

Заходи щодо запобігання МПН наступні: 1) по можливості використовувати ефективні ЛЗ, які не мають нефротичної дії; 2) корекція хоча б деяких факторів ризику нефротоксичності; 3) оцінка базових ренальних функцій перед початком лікування; 4) приведення дози ЛЗ у відповідність до ниркових функцій; 5) уникати призначення комбінації нефротоксичних ЛЗ; 6) підтримання необхідної гідратації, щоб уникнути гіпоперфузії нирок та посилення нефротоксичності ЛЗ; 7) відстеження в динаміці функцій нирок при використанні потенційно нефротоксичних ЛЗ; 8) за перших ознак порушення функції нирок необхідно ретельно переглянути список призначених ЛЗ у пошуках «винного» препарату. Якщо список ЛЗ достатньо великий, а пацієнт стабільний, то відмінюють останній із призначених ЛЗ; 9) інформування пацієнта (батьків) про можливі

негативні нефрологічні наслідки фармакотерапії та своєчасне звернення до лікаря при їх появі.

Більшість випадків МПН піддаються корекції і, якщо дія нефротоксичного медикаменту вчасно ліквідована, то функція нирок у хворих повністю відновлюється. Незважаючи на те, навіть після відміни нефротоксичних препаратів це ускладнення часто може вимагати тривалого і вартісного стаціонарного лікування.

Про остаточне покращення стану хворого після перенесеного МПН

можна судити за такими ознаками: 1) ліквідація причини МПН; 2) стабілізація артеріального тиску; 3) відновлення звичайного для хворого добового діурезу; 4) ліквідація порожнинних та зменшення периферичних набряків; 5) ліквідація азотемії та 6) нормалізація електролітного та кислотно-лужного балансу.

Висновки

1. Основним біохімічним критерієм розвитку МПН є підвищення рівня креатиніну венозної крові після призначення або підвищення дози нефротоксичних препаратів, особливо при довгостроковому лікуванні пацієнтів з множинними факторами ризику.

2. Більшість випадків МПН піддаються корекції і, якщо дія нефротоксичного медикаменту вчасно ліквідована, то функція нирок у хворих повністю відновлюється.

3. Для успішної профілактики МПН необхідно враховувати фактори ризику як з боку пацієнта, так і з боку назначеного нефротоксичного препарату.

Список використаних джерел:

1. Amy Barton Pai, Darius L. Mason *Acute kidney injury*. In: James E. Tisdale and Douglas A. Miller. *Drug-induced diseases*. Second ed. Bethesda, 2010; Chapter 43: 853–871.
2. Cynthia A. Naughton *Drug-induced nephrotoxicity*. *Am. Fam. Physician*. 2008; 78 (6): 743–750.
3. Delanaye P., Cavalier E., Morel J. et al. *Detection of decreased glomerular filtration rate in intensive care units: serum cystatin C versus serum creatinin*. *BMC Nephrology* 2014;15:9.
4. Mary K. Stamatakis *Chronic kidney diseases*. In: James E. Tisdale and Douglas A. Miller, eds. *Drug-induced diseases*. Second ed. Bethesda, 2010; Chapter 44: 872–884.
5. Parikh C. R., Coca S. G., Thiessen-Philbrook H. et al. for the TRIBE-AKI Consortium: *Postoperative biomarkers predict acute kidney injury and poor outcomes after adult cardiac surgery*. *J Am Soc Nephrol* 2011; 22: 1748 – 1757.

УДК 612.821.7:61-057.875

Беца Олеся,
студентка Національного медичного університету ім. О. О. Богомольця
Погоріла Ірина
кандидат педагогічних наук, доцент кафедри біології
Національного медичного університету ім. О. О. Богомольця,
Київ, Україна

ДОСЛІДЖЕННЯ ЯКІСТІ СНУ СТУДЕНТІВ-МЕДИКІВ

***Анотація.** У даній статті піднімається питання якості сну. Акцентується увага на порушенні сну. Актуалізуються проблема впливу стресу та тривожності на якість сну. Описуються основні фактори, що сприяють порушенню сну в студентів-медиків.*

***Ключові слова:** сон, порушення сну, якість сну, студенти-медики, вищий навчальний заклад.*

Betsa Olesia, student
Pohorila Iryna,
PhD (Pedagogical Sciences), Assistant professor of Biology
Bogomolets National Medical University, Kyiv, Ukraine

RESEARCH OF SLEEP QUALITY OF MEDICAL STUDENTS

***Abstract.** This article raises the issue of sleep quality. Attention is focused on sleep disturbances. The problem of the effect of stress and anxiety on the quality of sleep is being updated. The main factors contributing to sleep disturbances in medical students are described.*

***Key words:** sleep, quality of sleep, sleep disorders, medical students, institution of higher education.*

Вступ. Сон – це фізіологічна потреба людини, що впливає на її здоров'я, якість життя та самопочуття [8]. Якісний сон є необхідною умовою для оптимального функціонування головного мозку та й організму в цілому [5]. Тривалість та час сну впливають також на когнітивні показники [7]. Погана якість сну в даний час є проблемою, особливо вона стосується студентів. Навчання у закладі вищої освіти, зокрема у медичному університеті вимагає засвоєння великого об'єму складного матеріалу, тому часто виникає необхідність вчитися до пізньої ночі. Відвідування нічних чергувань в лікарнях порушує графік сну та бадьорості. Як відомо, погана якість сну не тільки негативно впливає на навчання, увагу та пам'ять, а може призвести до фізичних та психічних захворювань. При цьому, короткі недосипання спричиняють одні захворювання, а довготривалі – хронічні та системні хвороби. Дослідження підтверджують, що у студентів, які готувалися до іспитів і не спали одну чи дві доби, на третю добу з'являлися симптоми застуди [9]. Оскільки погіршення сну

негативно впливає на академічну успішність та якість навчання, в даному дослідженні оцінено якість сну студентів-медиків.

Актуальність. Значна частина студентів-медиків у всьому світі страждає від поганої якості сну, а поширеність порушень коливається від 19,2% до 57,5% серед студентів різних університетів [2; 4].

Мета статті: дослідити якість сну студентів-медиків.

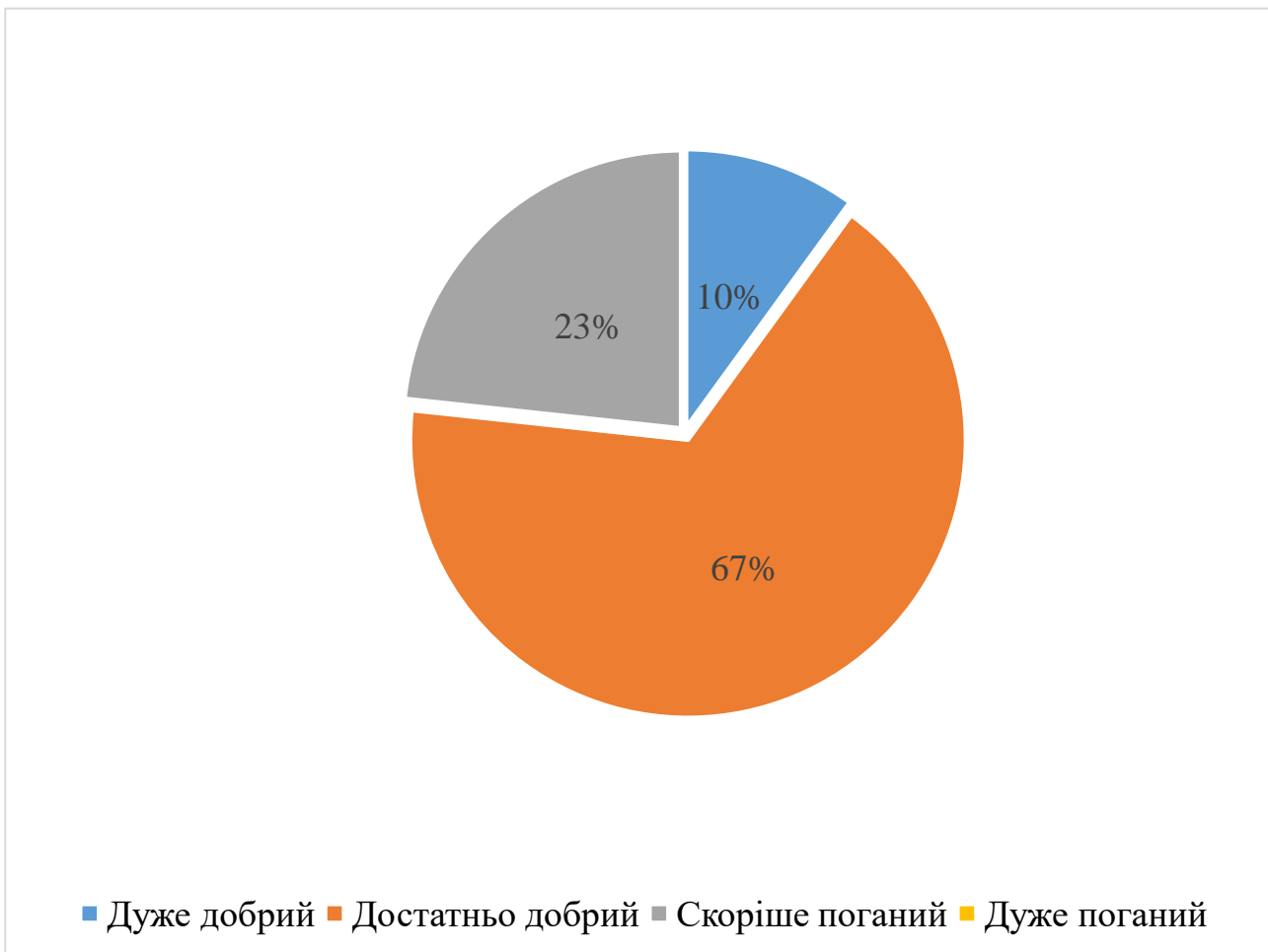
Матеріали і методи. Було проведено дослідження серед студентів-медиків Національного медичного університету ім. О. О. Богомольця за допомогою Піттсбурзького індексу якості сну (PSQI). Використаний метод анкетування, математичний та статистичний метод опрацювання отриманих даних.

Результати досліджень. Якість сну студентів досліджували за допомогою Піттсбурзького індексу якості сну PSQI, згідно норм біоетики та згоди респондентів. В опитуванні взяли участь 30 студентів-медиків віком від 18 до 29 років, з яких 21 особа жіночої статі і 9 – чоловічої. Анкета складається з 19 питань, які використовуються для оцінки 7 компонентів сну, а саме: суб'єктивної якості сну, затримки сну, тривалості сну, звичної ефективності сну, порушення сну, використання снодійних препаратів, денної дисфункції протягом попереднього місяця [1; 3].

Кожне запитання в анкеті оцінюється від 0 до 3, де 0 є найвищим, а 3 – найнижчим. Потім додаються оцінки семи компонентів, для того щоб отримати загальну оцінку PSQI в діапазоні 0–21, де найвищі показники позначають гіршу якість сну [1]. Загальна оцінка > 5 означає погану якість сну, тоді як оцінка ≤ 5 вважається якісним сном [6].

Загальні показники коливалися від 3 до 9 із середнім балом 5,5. При цьому 47% учасників були класифіковані як ті, що мають добру якість сну (загальний бал $PSQI \leq 5$) і 53% - погану (загальна оцінка $PSQI > 5$).

Суб'єктивно 23,3% студентів зазначили погану якість сну за останній місяць, а 76,6% стверджують про добру та дуже добру якість сну (10% та 66,7 відповідно) (рис. 1).

Рис. 1. Характеристика якості сну за останній місяць

При цьому тільки 10% респондентів приймали ліки, які допомагають заснути продовж останнього місяця. Окремо хочеться звернути увагу на те, що 20% студентів зазначили, що причиною їхніх проблем зі сном є війна, повітряні тривоги та вплив новин, а 10% – інші причини, зокрема стрес, тривожність та надмірна втома.

Середня тривалість сну за ніч становить 6,76 год. Слід зазначити, що 63,3% студентів сплять більше 7 годин.

Зважаючи на те, що погана якість сну негативно впливає на уважність та бадьорість впродовж дня, 36,7% студентам було важко залишитися пильним під час водіння автомобіля, після прийому їжі або в процесі соціальної діяльності. За результатами опитування виявилось, що 40% студентів складно зберегти налаштування на те, щоб зробити всі справи, 33,3% – дещо складно, а 6,7% дуже складно (рис 2).

Рис.2 Складність зберігати достатнє налаштування на те, щоб зробити всі справи

Висновки. Отже, підсумовуючи результати дослідження PSQI, варто зазначити, що серед значної частини студентів-медиків порушення сну пов'язані зі стресом та втомою. Також, на додачу до цього, в даний час однією з основних причин проблем зі сном у студентів, за результатами опитування, є стрес внаслідок війни на території країни та страх загрози ракетного удару. Дослідження показано негативний вплив поганої якості сну на процеси соціальної діяльності, що може відобразитися на навчанні, академічній успішності студентів-медиків.

Список використаних джерел:

1. Buysse DJ, Reynolds CF, 3rd, Monk TH, Berman SR, Kupfer DJ. The Pittsburgh sleep quality index: A new instrument for psychiatric practice and research. *Psychiatry Res.* 1989;28:193–213.
2. Cheng SH, Shih CC, Lee IH, Hou YW, Chen KC, Chen KT та ін. Дослідження якості сну студентів, які вступають до університету. *Psychiatry Res* 2012. Травень; 197 (3):270-274. 10.1016/j.psychres.2011.08.011
3. Cohen S, Kamarck T, Mermelstein R. A global measure of perceived stress. *J Health Soc Behav.* 1983;24:385–96

4. Manzar MD, Zannat W, Kaur M, Hussain ME. Sleep in university students across years of university education and gender influences. *Int J Adolesc Med Health* 2014. Dec. Epub ahead of print. 10.1515/ijamh-2014-0037
5. Surani AA, Zahid S, Surani A, Ali S, Mubeen M, Khan RH. Sleep quality among medical students of Karachi, Pakistan. *J Pak Med Assoc.* 2015 Apr;65(4):380-2. PMID: 25976571
6. Rebello CR, Kallingappa PB, Hegde PG. Assessment of perceived stress and association with sleep quality and attributed stressors among 1st-year medical students: A cross-sectional study from Karwar, Karnataka, India. *Ci Ji Yi Xue Za Zhi.* 2018 Oct-Dec;30(4):221-226. doi: 10.4103/tcmj.tcmj_85_17. PMID: 30305785; PMCID: PMC6172897.
7. Wondie, T., Molla, A., Mulat, H. et al. Magnitude and correlates of sleep quality among undergraduate medical students in Ethiopia: cross –sectional study. *Sleep Science Practice* 5, 7 (2021).
8. Денісієвська, А. Є. (2019). Особливості суб'єктивної якості сну. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Психологічні науки», (1), 333-337.*
9. Жигайло, Н. І., & Волошина, О. Є. (2021). Психотерапія порушень сну: трансдіагностичний підхід. *Засекіна Л.В. (д. психол. н., проф., Луцьк, Україна); Хворост Х.Ю. (к. психол. н., доц., Луцьк, Україна), 39.*

УДК: 616.61-008.64.000.93

Чаплик Віктор, канд. мед. наук, доцент,
завідувач кафедри медицини катастроф та військової медицини,
Львівський національний медичний університет ім. Данила Галицького, Львів, Україна

БІОХІМІЧНІ МАРКЕРИ ГОСТОГО ПОШКОДЖЕННЯ НИРОК

Анотація. Клінічне визначення гострого пошкодження нирок (ГПН) базується на оцінці підвищення рівня сироваткового креатиніну, проте цей метод має ряд істотних недоліків. Використання біомаркерів для раннього виявлення ушкодження нирок дозволить покращити результати діагностики та лікування. Підтверджено, що основними біомаркерами ушкодження нирок в даний час залишається креатинін і діурез. Нові біомаркери ГПН не можуть бути впроваджені в клінічну практику, у зв'язку з складністю методик та високою вартістю досліджень.

Ключові слова: гостре пошкодження нирок, біомаркери, функції нирок, креатинін, діурез.

Chaplyk Viktor, PhD in medical sciences, associate professor,
head of the Department of catastrophes medicine and military medicine,
Danylo Halytsky Lviv National Medical University, Lviv, Ukraine

BIOCHEMICAL MARKERS OF ACUTE KIDNEY INJURY

Abstract. The clinical definition of acute kidney injury (AKI) is based on the assessment of increasing serum creatinine level. However, this method has a number of significant disadvantages. The use of biomarkers for early detection of kidney injury allows improving the results of diagnosis and treatment. It is confirmed that creatinine and diuresis are currently the main biomarkers of kidney injury. New AKI biomarkers cannot be implemented in clinical practice due to the complexity of the methods and high cost of the studies.

Key words: acute kidney injury, biomarkers, renal function, creatinine, diuresis.

Вступ. Гостре пошкодження нирок (ГПН) – це раптове зниження функції нирок протягом декількох днів або тижнів, що призводить до зниження діурезу та накопичення азотистих сполук у крові (азотемії). Поняття ГПН увійшло в медичний лексикон порівняно недавно і замінило відомий термін - гостра ниркова недостатність (ГНН). Заміна термінів пов'язана з необхідністю уніфікувати критерії діагностики та стратифікації тяжкості гострого ураження/дисфункції нирок. ГПН характеризується широким спектром розладів – від тимчасового підвищення концентрації біологічних маркерів пошкодження нирок до тяжких метаболічних та клінічних розладів, які вимагають замісну ниркову терапію.

При розробці визначення та стратифікації тяжкості ГПН група експертів Acute Dialysis Quality Initiative (ADQI) справедливо вважали за необхідне орієнтуватися на прості та доступні показники. Ними було запропоновано таке визначення ГПН - «раптове та стійке зниження гломерулярної фільтрації чи об'єму сечі, чи того і іншого разом». При цьому ниркова дисфункція, що існує навіть протягом 1 місяця, може розглядатися як «гостра». Зазвичай розвиток ГПН відбувається протягом 1-7 діб. Критерієм «стійкості» дисфункції є її реєстрація протягом 24 год і більше [2].

Незадоволеність наявною діагностикою ГПН пов'язана з неможливістю раннього виявлення зазначеного ускладнення, а також відсутність ефективних методів лікування ГПН, за винятком гемодіалізу, стала підставою для пошуку біомаркерів раннього виявлення та прогнозування ГПН. В даний час існує невелика кількість наукових праць, де оцінювалася роль різних маркерів при ранній діагностиці ГПН, однак отримані результати виявилися суперечливими [9]. Дослідження, що стосуються біомаркерів ризику розвитку ГПН, взагалі практично відсутні.

Розробка нових біомаркерів для ранньої діагностики, стратифікації ризику і прогнозу ГПН є одним із головних пріоритетів у світових дослідженнях нирок. Багато десятиріч діагностика гострого порушення функції нирок здійснювалася на підставі оцінки величини діурезу та/або динаміки креатиніну та сечовини сироватки крові.

Для того, щоб оцінити ступінь пошкодження нирок та їх функціональні можливості запропоновані різні варіанти діагностики. Частину даних методів неможливо застосувати у клінічній практиці через високу вартість та складність у виконанні. У клінічних умовах найпростішими методами є контроль діурезу та визначення концентрації креатиніну сироватки крові.

Ідеальним буде той біомаркер, який дозволить виявляти ГПН раніше, ніж використання стандартних критеріїв, дасть можливість провести топічну

діагностику пошкодженого нефрону, зможе контролювати наслідки лікування та спрогнозує необхідність замісної терапії нирок. При цьому молекула ідеального біомаркера повинна легко визначатися в крові та/або сечі, бути стабільною в біологічних середовищах, її концентрація повинна різко зростати при гострому пошкодженні нирок і, крім того, бажано, щоб була можливість диференціювати варіант ГПН: пре-, пост- або ренальний.

Саме біомаркери дозволять забезпечити своєчасну профілактику ГПН. На думку експертів KDIGO слід констатувати, що на даний момент нові біомаркери ГПН представляють радше інтерес для дослідників і не можуть бути включені до наявних рекомендацій [7]. Це пов'язано не лише з відсутністю верифікованих граничних значень цих біомаркерів та необхідністю проведення коштовних досліджень для їх валідації, але й тим, що поки що немає відповіді на питання, чи покращить це діагностику ГПН і чи буде дотриманий баланс користі та вигоди. При цьому важливо зазначити, що процес об'єднання біомаркерів у панелі для клінічної практики є ще складнішим.

Мета роботи – висвітлити основні біомаркери ГНН та ГПН і дати їм оцінку. Оцінити використання біомаркерів для раннього виявлення гострого ушкодження нирок.

Матеріали та методи. Проаналізовані провідні роботи з вивчення ГНН та ГПН та їх зв'язок з розвитком патології в організмі. При цьому простежено становлення поняття ГПН. Джерелами науково-медичного пошуку стали бази даних Бібліотеки Конгресу США (Pubmed), Національної бібліотеки України ім. В.І. Вернадського та Державної центральної науково-медичної бібліотеки. Використовувалися також матеріали вітчизняних з'їздів та конференцій з невідкладних станів та нефрології.

Результати та їх обговорення. В даний час винайдено багато способів, що дозволяють оцінювати порушення функцій нирок. Однак переважна більшість цих методів через складність, дорожнечу та організаційні проблеми не застосовується в широкій клінічній практиці у хворих з ГПН. У таких пацієнтів для оцінки тяжкості ГПН доводиться вдаватися до найпростіших і необтяжливих для хворого та персоналу способів: вимірювання об'єму сечі (діурезу), концентрації креатиніну в сироватці крові (Scr) і, у деяких ситуаціях, кліренсу креатиніну (Ccr). Однак, креатинін сировотки крові є недосконалий маркер, так як його показники відображають тільки пізні наслідки уражень нирок і мало ефективні в ранній діагностиці порушень функцій нирок.

Разом з креатиніном часто визначають рівень сечовини у венозній крові. Однак сечовина є також недосконалий маркер, так як при захворюваннях печінки

будь-якої етіології, дефіциті печінкових ферментів та при гіпопротеїнемії її синтез в печінці порушується, а рівень в крові може бути знижений.

Величина об'єму сечі (діурезу) – мало специфічна характеристика функціонального стану нирок, оскільки залежить від цілого ряду екстраренальних та ренальних факторів. Однак, якщо діурез знижується нижче за необхідний мінімум, у пацієнта розвивається олігоурія (виділення за добу менше 5 мл сечі/кг маси тіла).

Поява олігоурії є безперечною ознакою тяжкого ураження нирок [2,4]. Крім того, при ГПН зміни об'єму сечі можуть виявлятися задовго до того, як відреагують інші загальноприйняті маркери ренальної дисфункції, наприклад, кліренс креатиніну [1]. Слід відзначити, що сивороточний креатинін і діурез є маркерами лише видільної функції нирок і не дають ніякої інформації про стан інших їх функцій – метаболічної, ендокринної чи імунної. Важливим недоліком використання динаміки рівня креатиніну та обсягу виділеної сечі є неможливість раннього виявлення ГПН, оскільки потрібний час для оцінки зазначених параметрів. Незадоволеність наявною діагностикою ГПН стала основою пошуку маркерів раннього виявлення пошкодження нирок.

Потрібні такі маркери, які б дозволяли діагностувати ГПН якомога раніше і точніше. В ідеалі ниркові функції повинні моніторитись в режимі реального часу. Згідно даних такого динамічного моніторингу, терапія може бути змінена, що дозволило б попередити розвиток ГПН.

Концентрація креатиніну у сироватці крові та кліренс креатиніну є найбільш поширеними тестами функціонального стану нирок у клініці. Вони, в цілому, відображають величину швидкості клубочкової фільтрації (ШКФ). Незважаючи на серйозні недоліки та суттєві обмеження, у клінічній практиці вищезгадані параметри (особливо кліренс креатиніну) не мають альтернатив для оцінки ниркової функції у важких хворих. При цьому доводиться враховувати, що можливість використання надійніших методів визначення ШКФ, пов'язаних із введенням екзогенних гломерулотропних маркерів (інулін, поліфруктозан, рентгенівські контрасти та ін.), із-за складності, трудомісткості та високої вартості у пацієнтів з ГПН застосовується рідко.

Слід відмітити, що у практиці ведення пацієнтів з ГПН необхідність точного визначення значення ШКФ виникає досить рідко. Набагато важливішою є оцінка того, чи залишається функція нирок стабільною або має тенденцію до поліпшення або погіршення. У такій ситуації кліренс креатиніну виявляється цілком прийнятним клінічним тестом.

За нашими даними, підвищення концентрації натрію в сечі визначається швидше, ніж збільшення азотистих шлаків в крові (так вже через 2 години після

гіпотонії концентрація натрію в сечі > 35 ммоль/л), що дозволяє рекомендувати визначення натрію в сечі в якості раннього діагностичного критерію розвитку ГПН.

Слід наголосити, що проблема виявлення та стандартизації нових біомаркерів ГПН визнається великими нефрологічними співтовариствами як першочергова. На даний момент найбільш вивченими біомаркерами ГПН є цистатин С, ліпокалін-2 (NGAL), молекула ниркової травми-1 (KIM-1) та інтерлейкіна-18 (IL-18) [8,10].

Можливо, що більш реальною альтернативою кліренсу креатиніну в перспективі може стати цистатин С. Є й дані про те, що при гострому пошкодженні нирок сироватковий рівень цистатину С є раннім детектором зниження СКФ. Однак, з клінічних позицій місце цистатину С, як індексу тяжкості ниркової дисфункції, при ГПН на даний час не визначене. Крім того, широкому впровадженню цього параметра в практику може перешкодити висока вартість тест-систем для його визначення.

Поодинокі публікації, які стосуються прогностичної ролі цистатину С у розвитку ГПН, показали позитивний результат в більшості випадків [5], хоча за даними Liu X. та співав., а також у роботі Fuernau G. та співав. зазначений маркер виявився неефективним [3].

Можливості ліпокаліну-2 у прогнозуванні ГПН за результатами опублікованих досліджень оцінюються також неоднозначно. Так, за даними Torregrosa I. та співав., ліпокаїн-2 непогано передбачав розвиток ГПН, в той же час, в інших роботах його прогностична цінність не підтвердилася [5].

Важливість KIM-1 сечі у прогнозуванні ГПН за результатами поодиноких публікацій оцінювати складно. Так, за даними одних авторів, KIM-1 передбачав розвиток ГПН, а в роботі інших дослідників прогностична цінність зазначеного маркера зовсім не підтвердилася [3].

В цілому на даний час виникло розуміння того, що один біомаркер не здатний діагностувати весь спектр варіантів ГПН, оскільки даний стан є складним багатофакторним процесом, але зазначену проблему, можливо, зможе вирішити комбінація біомаркерів. В деяких публікаціях висловлена гіпотеза, що дуже перспективною є панель біомаркерів, що включає маркери ранньої діагностики ГПН, маркери прогнозу та маркери диференціальної діагностики виду ГПН. При формуванні комбінації біомаркерів видається оправданим включати до її складу маркери функціонального стану нирок (цистатин С), маркери пошкодження нирок (NGAL сечі) та маркери, пов'язані з високою ймовірністю розвитку ГПН (NGAL сироватки крові) [6].

Подальші наукові дослідження необхідні для вивчення впливу біомаркерів на діагностичні/прогностичні показники ГПН. Більшість досліджень відомих біомаркерів як і раніше доступні тільки для науковців і, на жаль, не доступні в клінічній практиці навіть великих багатопрофільних лікувальних закладів.

Висновки

1. В даний час основним біомаркером ниркового пошкодження є рівень креатиніну венозної крові та діурез.
2. Нові біомаркери ГПН представляють більший інтерес для науковців і рідко застосовуються в клінічній практиці, у зв'язку з складністю методик, трудомісткістю та високою вартістю досліджень.
3. Для раннього виявлення гострого пошкодження нирок достатньо інформативним маркером є вивчення концентрації натрію в сечі.

Список використаних джерел:

1. Bellomo R, Ronco C, Kellum JA, Mehta RL, Palevsky P; Acute Dialysis Quality Initiative workgroup. Acute renal failure - definition, outcome measures, animal models, fluid therapy and information technology needs: the Second International Consensus Conference of the Acute Dialysis Quality Initiative (ADQI) Group. *Crit Care* 2004; 8(4):R204-212
2. Bouman C, Kellum JA, Lamiere N, Levin N. Definition of acute renal failure. *Acute Dialysis Quality Initiative. 2nd International Consensus Conference, 2002*
3. Fuernau, G. Prognostic impact of established and novel renal function biomarkers in myocardial infarction with cardiogenic shock: IABP-SHOCK II-trial / G. Fuernau, C. Poenisch, I. Eitel [et al. // *Int J Cardiol.* – 2015. – Vol. 15. - №6. -P. 159-166
4. Hoste EA, Clermont G, Kersten A, Venkataraman R, Angus DC, De Bacquer D, Kellum JA. RIFLE criteria for acute kidney injury are associated with hospital mortality in critically ill patients: a cohort analysis. *Crit Care* 2006;10(3): R73
5. Hsiao, P. G. Early prediction of acute kidney injury in patients with acute myocardial injury / P. G. Hsiao, C. A. Hsieh, C. F. Yeh [et al.] // *J Crit Care.* - 2012. – Vol. 27. - № 5. – P. 525.e1-7
6. Kanagasundaram, N. S. New biomarkers of acute kidney injury: promise for the future but beware the lure of novelty / N. S. Kanagasundaram // *Crit Care Med.* - 2009. – Vol. 37. - № 2. – P. 766-767
7. Levey AS, Eckardt KU, Tsukamoto Y et al. Definition and classification of chronic kidney disease: a position statement from Kidney Disease: Improving Global Outcomes (KDIGO). *Kidney Int* 2005; 67(6): 2089-20100
8. Melnikov VY Molitoris BA. Improvements in the diagnosis of acute kidney injury. *Saudi J Kidney Dis Transpl* 2008; 19(4):537-544
9. National Kidney Foundation KD: Clinical practice guidelines for chronic Kidney disease: Evaluation, classification and stratification. *Am J. Kidney Dis* 2002;39 [Suppl 1]: S1-S266
10. Parikh, CR Perspective on Clinical Application of Biomarkers in AKI / CR Parikh, SG Mansour // *J Am Soc Nephrol.* – 2017. – Vol. 28. – № 6. – P. 1677-1685

УДК: 614.274:614.88].001.8

Олійник Петро, доктор фармацевтичних наук, професор,
Львівський національний медичний університет імені Данила Галицького, м. Львів, Україна

Чаплик Віктор, кандидат медичних наук, доцент,
Львівський національний медичний університет імені Данила Галицького, м. Львів, Україна

Гуменюк Василь, кандидат педагогічних наук, доцент,
Львівський національний медичний університет імені Данила Галицького, м. Львів, Україна

Олійник Сергій, кандидат фармацевтичних наук,
фармацевтична компанія «Нобель-Україна», м. Київ, Україна

ОПТИМІЗАЦІЯ ФАРМАЦЕВТИЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАСЕЛЕННЯ В УМОВАХ МИРНОГО І ВОЄННОГО ЧАСУ

Анотація. Проведений аналіз та оцінка ризиків виникнення надзвичайних ситуацій природного, техногенного і воєнного походження. Встановлена висока імовірність виникнення надзвичайних ситуацій природного, техногенного і воєнного походження із значною кількістю постраждалого населення, для надання медичної допомоги і лікування якого виникне одномоментна потреба в значних кількостях лікарських засобів. Обґрунтована необхідність вдосконалення нормативної бази з організації фармацевтичного забезпечення населення в умовах мирного і воєнного часу.

Ключові слова: фармацевтичне забезпечення, лікарські засоби, державне регулювання.

Oliynyk Petro, DSci (Pharm), Professor, Department of Disaster medicine and military medicine
Danylo Halatsky Lviv National Medical University, Lviv, Ukraine

Chaplyk Viktor, PhD, (Medicine) Assistant Professor, Head of Department of Disaster
medicine and military medicine Danylo Halatsky Lviv National Medical University, Lviv, Ukraine

Humeniuk Vasyl, PhD, (Pedagogical) Assistant Professor, Department of Disaster medicine
and military medicine Danylo Halatsky Lviv National Medical University, Lviv, Ukraine

Oliynyk Serhii, PhD, (Pharm), Pharmaceutical company «Nobel-Ukraine», Kyiv, Ukraine

OPTIMIZATION OF THE PHARMACEUTICAL SUPPLY OF THE POPULATION IN PEACE AND WAR TIME

Abstract. An analysis and assessment of the risks of emergency situations of natural, man-made and military origin has been carried out. A high probability of emergency situations of natural, man-made and military origin with a significant number of affected population, for the provision of medical assistance and treatment of which there will be a one-time need for significant quantities of medicines, has been established. The need to improve the regulatory framework for the organization of pharmaceutical supply to the population in peacetime and wartime conditions is substantiated.

Key words: pharmaceutical supply, medicinal products, state regulation.

Вступ. Безпека людини, її життя та здоров'я є найвищими соціальними цінностями, які забезпечує держава у відповідності до вимог Конституції України. Захищеність людини від уражаючих чинників надзвичайних ситуацій (НС) природного, техногенного і воєнного походження є неодмінною умовою сталого розвитку суспільства. На початку третього тисячоліття для світового

співтовариства виникли нові виклики і загрози, які мають планетарний характер. Сучасна техногенно – екологічна і соціально-політична обстановка (воєнна агресія РФ, ризики виникнення землетрусу), свідчить про високу імовірність виникнення НС природного, техногенного і соціально – політичного походження із значною кількістю постраждалого населення, для надання медичної допомоги і лікування якого виникне одномоментна потреба в значних кількостях лікарських засобів (ЛЗ) і наслідки якого існуюча інфраструктура системи організації охорони здоров'я буде неспроможна усунути наявними силами і засобами. Аналіз вітчизняного та зарубіжного досвіду, сучасного стану розвитку фармацевтичної галузі та охорони здоров'я населення свідчать про необхідність удосконалення чинного законодавства та нормативно-правової бази, щодо організації ефективного фармацевтичного забезпечення (ФЗ) постраждалого населення в умовах НС. У сучасних умовах існує невирішена проблема щодо методологічного забезпечення управління системою фармацевтичного забезпечення (СФЗ) населення в умовах НС мирного і воєнного часу. У зв'язку з цим пошук нових підходів до оптимізації повного і своєчасного ФЗ населення в умовах НС є актуальним.

Мета роботи. Аналіз та оцінка ризиків виникнення НС природного, техногенного і воєнного походження та обґрунтування необхідності вдосконалення нормативної бази з організації фармацевтичного забезпечення (ФЗ) населення в умовах надзвичайних ситуацій мирного і воєнного часу.

Матеріали і методи. В роботі використані законодавчі акти та наукові публікації, які стосуються фармацевтичного забезпечення населення в умовах надзвичайних ситуацій природного, техногенного і воєнного походження. Використовувались методи системного підходу, бібліографічного аналізу і контент-аналізу.

Результати й обговорення. На території України функціонує 5 атомних електростанцій (АЕС), які містять 16 ядерних реакторів, 2 дослідних ядерних реактори та більше 8-ми тисяч підприємств і організацій, які використовують у виробництві, науково – дослідній роботі та медичній практиці різноманітні радіоактивні речовини, а також зберігають та переробляють радіоактивні відходи. Захоплення російськими військами Запорізької АЕС і бойові дії на її території, свідчить про реальну можливість виникнення радіаційних аварій з викидом радіоактивних речовин та іонізуючих випромінювань в кількостях, що перевищують установлені межі їх безпечної експлуатації і призводить до радіоактивного забруднення навколишнього середовища.

У процесі виробничої діяльності підприємства України використовують небезпечні хімічні речовини. Потенційно небезпечними з них є 8 виробництв

вибухових речовин та утилізації непридатних боєприпасів, 12 нафтопереробних та 5 газопереробних заводів, 11 виробництв продуктів органічного синтезу, 44 виробництва неорганічних речовин (аміак, хлор, кислоти), понад 2,5 тис. об'єктів, що використовують хлор та аміак [1]. Крім того, на території України знаходиться понад 1,3 тис. промислових об'єктів господарювання, на яких зберігається або використовується у виробничій діяльності більше 440 тисяч тонн небезпечних хімічних речовин, у тому числі близько 8 тисяч тонн хлору та 214 тисяч тонн аміаку. Усього в зонах можливого хімічного зараження проживає понад 12,0 млн. осіб (близько 26 % населення країни). В Україні нараховується 14562 об'єктів підвищеної небезпеки природно-техногенного походження. З них у Львівській області - 823, що складає 5,7 % від загальнодержавної кількості [2,3]. Війна розв'язана РФ, ракетні і артилерійські обстріли загрожують масштабними аваріями на цих підприємствах.

Аналіз вітчизняного та зарубіжного досвіду, сучасного стану розвитку фармацевтичної галузі та охорони здоров'я населення свідчать про необхідність удосконалення чинного законодавства та нормативно-правової бази, щодо організації ефективної СФЗ постраждалого населення в умовах НС. Право кожного громадянина на охорону здоров'я та медичну допомогу визначене Конституцією і законами України. Проте, законодавчо не визначені державні гарантії забезпечення населення ЛЗ. Тому, на даному етапі розвитку українського суспільства дуже гостро постає проблема доступності населення до ЛЗ в умовах НС мирного і воєнного часу.

Таке становище значною мірою зумовлене тим, що вітчизняна фармацевтична галузь працює в ринкових умовах, тоді як система охорони здоров'я залишається планово – бюджетною. Скорочення бюджетного фінансування охорони здоров'я, неефективне використання коштів негативно позначається на забезпеченні населення та лікувальних закладів ЛЗ як в стаціонарних умовах так і в умовах НС воєнного часу [4].

Відсутність дієвих механізмів щодо реалізації права людини на ФЗ в екстремальних умовах НС, які з об'єктивних причин не можуть базуватись на суто ринкових засадах, потребує розробки науково обґрунтованих ефективних методів державного регулювання процесу ФЗ постраждалого населення, їх систематизації та розробки конкретних методичних підходів до їх практичного застосування.

Оптимізація СФЗ дозволить зменшити тривалість лікування постраждалих, зменшити відсоток ускладнень і летальності постраждалого населення після оперативного лікування в умовах ліквідації наслідків НС. Це, у свою чергу, призведе до зменшення витрат на ЛЗ і вартість лікування.

Не дивлячись на суттєві організаційні заходи на законодавчому рівні, в Україні середній показник смертності від НС становить 130 – 135 осіб на 100 тис. населення, що перевищує відповідні показники в країнах Європи у 3 – 5 разів. При цьому близько 24% постраждалих помирають у лікарнях, а 76 % – на догоспітальному етапі. За аналогічним показником у розвинутих державах світу 72 % постраждалих помирає саме в лікарнях, і тільки 28 % – на догоспітальному етапі. За оцінками медичних фахівців, в Україні із 100 осіб, які померли на догоспітальному етапі, 20% летальних випадків пов'язані з отриманням травм, несумісних з життям, а інші 80% випадків – з недосконалістю системи організації медичного і фармацевтичного забезпечення постраждалих безпосередньо у зоні НС та неефективністю здійснення заходів з їх медичної евакуації до лікувальних закладів. У чинному законодавстві України засади державного управління медичним і фармацевтичним забезпеченням в умовах НС є суперечливими, мають місце розбіжності у методології управління та його упровадженні [5,6,7].

В апараті МОЗ України відсутній структурний підрозділ (департамент, головне управління), який би здійснював заходи щодо реалізації державної політики з питань ФЗ СЕМД і ДСМК в умовах НС мирного і воєнного часу. В законодавчому полі України відсутній єдиний організаційно – координаційний, інформаційно – аналітичний та науково – методичний Центр, який був би спроможним виконувати функції оперативного штабу та пункту управління МОЗ України у цілодобовому режимі з питань організації заходів з ліквідації медико – санітарних наслідків НС та взаємодії з ДСНС, МВС, СБУ та іншими центральними органами виконавчої влади з аналогічними підрозділами, які забезпечують оперативне реагування на НС [6].

В умовах війни, Державна служба України з лікарських засобів та контролю за наркотиками (Держлікслужба) продовжує здійснювати свою діяльність відповідно до Положення про Державну службу України з лікарських засобів та контролю за наркотиками, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 12 серпня 2015 року №647, в тому числі шляхом надання консультативної допомоги суб'єктам господарювання з питань реєстрації лікарських засобів, ввезення їх на митну територію України та заборону їх обігу

Держлікслужба є центральним органом виконавчої влади, діяльність якого спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України через Міністра охорони здоров'я, який реалізує державну політику у сферах контролю якості та безпеки ЛЗ, медичної техніки і виробів медичного призначення, та обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів, протидії їх незаконному обігу, донорства крові та компонентів крові, функціонування системи крові. Тобто, основним завданням Держлікслужби є контроль якості та

безпеки ЛЗ, а не організація ефективної СФЗ населення. З введенням в Україні воєнного стану Держлікслужбою дозволено: ввезення на митну територію України лікарських засобів, термін придатності яких не закінчився, але не відповідає вимогам Закону України «Про лікарські засоби»; надано дозвіл на залучення здобувачів вищої, фахової передвищої освіти, деяких інших категорій осіб до роботи у фармацевтичних закладах та інших закладах охорони здоров'я. Крім цього, в аптечних закладах дозволено працювати студентам та випускникам фармацевтичних навчальних закладів, які ще не пройшли інтернатуру. Аптекам дозволили відпускати наркотичні засоби і психотропні речовини пацієнтам, які отримують паліативну допомогу, та особам з розладами внаслідок вживання опіоїдів, які лікуються препаратами замісної терапії за рецептами, оформленими на спеціальних рецептурних бланках форми № 3 (ф-3), та на підставі листка призначень препаратів хворим, які отримують лікування в стаціонарних або амбулаторних умовах, за формою первинної облікової документації № 129-11/о за наявності підпису лікуючого лікаря, завіреного його особистою печаткою та додаткового завірення підписом керівника закладу охорони здоров'я та печаткою закладу охорони здоров'я [8].

Проведений нами аналіз сучасних принципів державного управління медичним і фармацевтичним забезпеченням населення в умовах НС свідчить про те, що вони не передбачають заходів цілеспрямованих на повне, безперебійне і своєчасне ФЗ усіх елементів системи екстреної медичної допомоги (СЕМД) і державної служби медицини катастроф (ДСМК) – медичних формувань і лікарняних закладів.

Удосконалення існуючої СФЗ постраждалого населення в умовах НС можливе тільки на основі єдиної теоретичної і методичної баз із врахуванням принципів державного управління ДСМК і СЕМД. До основних принципів державного управління ФЗ постраждалого населення в умовах НС окремі автори (Ю. О. Лермонтова, 2012; П.Б. Волянський, 2013) відносять: загальнодержавний характер системи фармацевтичного забезпечення, як складової частини ДСМК і СЕМД; централізація і децентралізація управління, які передбачають координацію взаємодії сил та засобів центрального рівня з силами і засобами територіального рівня і можливість прийняття рішення кожним елементом СФЗ з урахуванням економічних, медико – географічних та інших особливостей регіону; територіально – виробничий принцип, який полягає в організації ФЗ населення в умовах НС за територіальним принципом з урахуванням економічних та регіональних особливостей на базі існуючих аптечних закладів та фармацевтичних виробництв; плановий характер, який передбачає завчасне вивчення потреби, порядку створення, обліку, контролю, оновлення і

використання резервів (незнижуваного запасу) ЛЗ і виробів медичного призначення (ВМП); мобільність, оперативність і постійна готовність СФЗ, які досягаються своєчасним створенням і раціональним розміщенням резервів (незнижуваних запасів) ЛЗ, табельного оснащення медичних формувань і лікарняних закладів, призначених для ліквідації медико – санітарних наслідків НС; принцип єдності фармацевтичної науки і практики, медичного та фармацевтичного забезпечення, що передбачає використання новітніх досягнень вітчизняної та зарубіжної науки у практиці надання допомоги постраждалому населенню; принцип професіоналізму і відповідальності фармацевтичних працівників, механізм реалізації якого закладається у процесі навчання фармацевтичних працівників для роботи в умовах НС, в законодавчих і нормативних актах [9].

Перед початком бойових дій на сході України, станом на 1.01.2014 року в Україні було зареєстровано 1476 активних фармацевтичних інгредієнтів (АФІ), з яких лише 259 (17,55 %) виробляються вітчизняною промисловістю. Усі інші 1217 (82,45 %) АФІ імпортуються із 46 країн світу. Із 259 найменувань АФІ, які виробляються вітчизняною промисловістю, 149 найменувань належать до рослинної сировини і рослинних екстрактів. В Україні не виробляються вакцини, сироватки та інші бактерійні препарати. Практично усі промислові фармпідприємства України виготовляють ЛЗ за допомогою імпортних АФІ (табл.1). Виробництво АФІ в Україні здійснювали 50 промислових підприємств, з них лише 21 підприємство належить до фармацевтичної галузі (табл. 2).

Таблиця 1. Кількість АФІ вітчизняного і зарубіжного виробництва

№ з/п	Країна постачальник	Кількість найменувань		№ з/п	Країна постачальник	Кількість найменувань	
		абс.	%			абс.	%
1	Україна	259	17,55	8	Польща	34	2,30
2	Китай	341	23,10	9	Японія	29	1,96
3	Індія	303	20,53	10	Швейцарія	28	1,90
4	Італія	88	5,96	11	Франція	27	1,83
5	Іспанія	82	5,57	12	Чехія	20	1,35
6	Німеччина	61	4,13	13	Усі інші 36 країн	204	13,82
Всього:						1476	100,00

Таблиця 2. Виробництво АФІ в Україні

№ з/п	Виробники АФІ	Кількість виробників		Кількість АФІ	
		абс.	%	абс.	%
1	Фармацевтичні підприємства	21	42,00	113	43,63
2	Підприємства з вирощування лікарських трав	3	6,00	74	28,57
3	Підприємства важкої промисловості	6	12,00	7	2,70

4	Підприємства харчової промисловості	3	6,00	5	1,93
5	Підприємства хімічної промисловості	8	16,00	43	16,60
6	Інші підприємства	9	18,00	17	6,57
Всього:		50	100,00	259	100,00

Розвиток фармацевтичної галузі є одним з важливих чинників забезпечення національної безпеки держави та однією з основних запорок успішного реформування системи медичного обслуговування населення. Станом на 1.06.2022 р., із 127 суб'єктів господарської діяльності, які мають ліцензії на здійснення господарської діяльності з промислового виробництва лікарських засобів, повністю або частково працюють лише 56[8]. Як свідчать рекомендації парламентських слухань фармацевтична галузь України має низку серйозних проблем [10]. Однією з таких проблем є недосконалість законодавчої бази у сфері обігу ЛЗ, що призводить до: стримування розроблення та впровадження у виробництво генеричних ЛЗ; створення нерівних умов допуску на ринок ЛЗ вітчизняного та зарубіжного виробництва; неконтрольованого та необґрунтованого зростання цін на ЛЗ.

Потребує вдосконалення діяльність національних дистриб'юторів ЛЗ, а також планування та розвиток роздрібної мережі аптечних закладів, приведення її у відповідність до реальних потреб населення. Суттєвого вдосконалення потребують також система державних закупівель ЛЗ та система підготовки кадрів, необхідних для забезпечення подальшої ефективної діяльності фармацевтичної галузі [11].

Відповідно до даних ліцензійного Реєстру з оптової та роздрібної торгівлі лікарськими засобами, в областях України, де зараз не ведуться активні військові дії та на звільнених територіях, кількість працюючих аптечних закладів становить – 17 573. Кількість та стан аптечних закладів на територіях, окупованих росією або на яких ведуться активні бойові дії аналізувати складно. Є офіційно підтверджена інформація про пошкодження та пограбування 397 аптек. Однією з основних причин того, що деякі аптеки не могли працювати, був відтік кадрів. 97% персоналу аптек – це жінки, які виїхали, рятуючи дітей. На сьогодні в деокупованих регіонах люди повертаються та йде відновлення інфраструктури, зокрема і аптечної мережі.[8]

Встановлено, що сучасна система забезпечення населення наркотичними анальгетиками (НА) потребує вдосконалення. За даними Єдиного ліцензійного реєстру, станом на 1.01.2014 року в Україні лише 337 аптек мали ліцензію на провадження господарської діяльності з обігу наркотичних та психотропних ЛЗ і прекурсорів. Така кількість виданих ліцензій не відповідає потребі по

відношенню до загального числа медичних і фармацевтичних закладів України (лікарень, аптек та інш.) і до потреб населення у ЛЗ підконтрольної групи. В умовах законодавчих і нормативних обмежень на отримання ліцензії аптечними закладами, придбання НА за рецептах лікарів з дотриманням усіх вимог, що пред'являються, є серйозною проблемою для пацієнтів. Така ситуація ставить під загрозу право громадян на якісну і доступну медичну допомогу, гарантоване Конституцією України.

Наприклад, станом на 1.01.2014 року у Львівській області функціонувало 38 аптечних закладів які мали ліцензію на діяльність, пов'язану з обігом наркотичних засобів, психотропних речовин та прекурсорів. Згідно з даними Держлікслужби України у Львівській області, на території Львівщини функціонує 190 лікувально – профілактичних закладів, які потребують щоденного забезпечення НА. Забезпечення цих закладів НА, здійснювали 38 аптек і частково 8 аптечних складів Львівської обласної бази “Спецмедпостач”. З них, 16 аптек розташовані у м.Львів, 6 аптек у місті Дрогобич, 3 аптеки у м. Яворів, 2 аптеки у м. Миколаїв і по 1 аптеці у 14 районних центрах області.

Процес стандартизації в охороні здоров'я торкається всієї системи надання медичної допомоги як у мирний час так і в умовах НС. Найбільше значення для його успішної реалізації має процес узгодження нормативно-правових документів різного рівня і формування системного підходу до його здійснення. Система стандартизації та її складові потребують аналізу ефективності використання, експертизи та постійного вдосконалення. Узгодження переліків ЛЗ, клінічних протоколів і стандартів медичної допомоги дозволяє оптимізувати лікування постраждалого населення за рахунок застосування ефективної, безпечної та економічно виправданої фармакотерапії.

Відповідно до рекомендацій ВООЗ основні ЛЗ повинні задовольняти потреби більшості населення. На базі Примірного переліку основних ЛЗ ВООЗ (The WHO Model List of Essential Drugs), який має рекомендаційний характер, в країнах що розвиваються, та країнах з перехідною економікою формуються

Державний формуляр ЛЗ, як перелік відібраних на підставі результатів клінічного і фармакоеконічного аналізів ЛЗ, є одним із основних компонентів СФЗ населення в стаціонарних умовах, за відсутності НС мирного і воєнного часу. Проте, в Україні відсутній Формуляр ЛЗ для надання медичної допомоги постраждалим в НС на догоспітальному і госпітальному етапах.

У результаті проведеного нами контент – аналізу уніфікованих клінічних протоколів екстреної медичної допомоги, затверджених наказом МОЗ України № 34 від 15.01.2014 року встановлено, що для проведення невідкладних заходів екстреної медичної допомоги на догоспітальному етапі в умовах НС необхідно

68 найменувань ЛЗ, які належать до 30 різних груп: наркотичні та ненаркотичні анальгетики, дихальні аналептики, спазмолітики, антиаритмічні препарати та кардіотоніки, глюкокортикоїди, антикоагулянти, тощо [12].

Табель оснащення бригад екстреної медичної допомоги відповідно до вимог наказу МОЗ України № 101 від 6.02.2014 року, містить 108 найменувань ЛЗ, які належать до 34 фармакологічних груп. Однак, як свідчать результати контент – аналізу, в таблиці оснащення бригад екстреної медичної допомоги відсутні передбачені уніфікованими клінічними протоколами екстреної медичної допомоги ЛЗ: цитітон, лобелін (дихальні аналептики); амлодипін (антагоністи кальцію); контрикал, трасилол, гордокс (блокатори протеолітичних ферментів); стерофундін ISO, розчин Хартмана (колоїдні інфузійні розчини) та інші препарати. Кількість кожного найменування ЛЗ оснащення бригад екстреної медичної допомоги не перевищує однієї – п'яти доз і вимагає постійного поповнення. Наприклад, НА (морфіну гідрохлорид 1% – 1,0; Промедол 2 % – 1,0; Фентаніл 0,005 % – 2,0; Омнопон 2 % – 1,0;) передбачені в кількості не більше 1 ампули. На станціях екстреної (швидкої) медичної допомоги передбачено відділення поповнення бригад ЛЗ, проте їх запас не перевищує 3 – 5 денної потреби станції екстреної (швидкої) медичної допомоги в стаціонарних умовах.

Проведений нами аналіз номенклатури резервів ЛЗ, виробів медичного призначення та медичного обладнання для запобігання та ліквідації медико – санітарних наслідків НС затверджених Наказом МОЗ України № 331 від 10.08.2001 року свідчить про відсутність ЛЗ передбачених уніфікованими клінічними протоколами екстреної медичної допомоги.

Висновки. Доведено, що сучасний стан законодавчої і нормативно-правової бази у галузі фармації не передбачає вимог до організації фармацевтичного забезпечення населення України умовах воєнного стану. Не визначений єдиний державний орган, до основних повноважень якого відноситься формування нормативно-правової бази управління фармацевтичним забезпеченням населення в умовах мирного і воєнного часу. Не передбачено законодавчих норм, які формують організаційну структуру управління фармацевтичною галуззю в умовах надзвичайних ситуацій мирного і воєнного часу. Для здійснення заходів щодо фармацевтичного забезпечення і надання фармацевтичної допомоги постраждалому населенню в умовах надзвичайних ситуацій, не передбачено створення спеціальної служби чи окремих формувань. Встановлено, що з метою забезпечення рятування життя та збереження здоров'я людей під час ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій передбачений Порядок взаємодії закладів охорони здоров'я, що входять до системи екстреної медичної

допомоги, з аварійно – рятувальними службами та підрозділами центральних та інших органів виконавчої влади. Аптечні заклади (аптеки, аптечні склади) до системи екстреної медичної допомоги не віднесені.

У результаті проведених досліджень доведено, що відсутність дієвих механізмів щодо реалізації права людини на фармацевтичне забезпечення в екстремальних умовах надзвичайних ситуацій, які з об'єктивних причин не можуть базуватись на суто ринкових засадах, потребує розробки науково обґрунтованих ефективних методів державного регулювання процесу фармацевтичного забезпечення постраждалого населення, їх систематизації та розробки конкретних методичних підходів до їх практичного застосування.

Список використаних джерел:

1. *Перша національна доповідь Уряду України щодо реалізації положень Європейської соціальної хартії (переглянутої). Міністерство соціальної політики України. URL: <http://www.mlsp.gov.ua/labour/control/uk/publish/article%3-Bjsessionid>*
2. *Дмитрієвський Д. І., Юрченко Г.М., Шром Н.А. Аналіз стану лікарського забезпечення постраждалих у НС при отруєнні сильнодіючими отруйними речовинами. Фармацевтичний журнал. 2000. № 4. С. 3–39.*
3. *Національна доповідь про стан техногенної та природної безпеки в Україні у 2009 році. Київ: Чорнобильінтерінформ, 2010. 382 с.*
4. *Беліченко А.В. Сучасні принципи державного управління процесом забезпечення населення лікарськими засобами. Державне будівництво. 2007. № 1. Ч. 2. URL: www.nbuv.gov.ua/e-journals/DeVu/2007-1/doc/2/10.pdf.*
5. *Балюк Г.І. Законодавство у сфері надзвичайних екологічних ситуацій: історія становлення і сучасний стан. Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Юридичні науки. 2005. № 67. С.8–12.*
6. *Волянський П.Б. Державне управління медичним захистом населення від наслідків надзвичайних ситуацій в Україні: становлення і розвиток. К.: «Українська технологічна група», 2013. 360 с.*
7. *Завдання та діяльність центральних органів виконавчої влади у сфері цивільного захисту: посібник / Деревинський Д.М., Єлісеєв В.Н., Попов Л.В. Київ: ЗАТ «Українська технологічна група», 2012. 298 с.*
8. *Макаренко В. Чи є дефіцит ліків? Скільки аптек працює зараз. URL: <https://mister-blister.com/uk/chi-ie-deficit-likiv-skilki-aptek-pracjuie-zaraz-pro-yaki-novovvedennya-varto-znati-farmaceutu-vidpovid-na-ci-pitannya-dala-derzhliksluzhba/> Дата звернення: 18.09.2022.*
9. *Волянський П.Б. Визначення ресурсних потреб при подоланні медико-санітарних наслідків надзвичайних ситуацій природного і техногенного походження. Ефективність державного управління: Збірник наукових праць. 2012. Вип. 30. С. 177 – 183.*
10. *Про Рекомендації парламентських слухань на тему: «Шляхи реформування охорони здоров'я та медичне страхування в Україні»: Постанова Верховної Ради України від 21.10.2009 р. № 1651-VI // Відомості Верховної Ради України . – 2009. – № 51. – С. 760.*
11. *Про сучасний стан та перспективи розвитку фармацевтичної галузі України: Постанова Верховної Ради України № 3901-VI від 6 жовтня 2011 року. Документ 3901–17. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/3901-vi>*
12. *Про створення та впровадження медико-технологічних документів зі стандартизації медичної допомоги в системі Міністерства охорони здоров'я України: Наказ МОЗ України № 751 від 28.09.2012 року. Реєстр медико-технологічних документів. URL: <http://www.dec.gov.ua/mtd/reestr.html>.*

БІОЛОГІЧНІ НАУКИ

УДК 612.398.192:542.49.612.112

Олійник Ірина, к.ф.-м.н., н.с.,

Львівський медичний інститут, м. Львів, Україна

Інститут біології тварин НААУ, м. Львів, Україна

Салига Наталя, к.б.н., п.н.с. Інститут біології тварин НААУ, м. Львів,

Понкало Леся, к.в.н., н.с. Інститут біології тварин НААУ, м. Львів, Україна

Котик Богдан, Інститут біології тварин НААУ, м.н.с. м. Львів, Україна

Климець Галина, Інститут біології тварин НААУ, м.н.с. м. Львів, Україна

ТЕРМОГРАФІЧНІ ТА ПУЛЬСОКСИМЕТРИЧНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ У ЩУРІВ ПРИ РІЗНИХ ТЕМПЕРАТУРНИХ УМОВАХ У ВИПАДКУ ГІПОКСІЇ ВИКЛИКАНОЇ НІТРИТОМ НАТРІЮ

Анотація-Метгемоглобінемія може спричинити важку гіпоксемію і навіть смерть, якщо рівень метгемоглобіну в крові перевищує 70%. Термографія та пульсоксиметрії проведені в роботах в різних температурних при нітритному отруєнні показали відмінності в тенденціях адаптації організму до нітритних отруєнь. В роботі встановлено що при нітратному отруєнні температура тіла падає, за довільних температурних умов. Смерть тварин настає швидше при нітритних отруєннях за високої температури, але при низьких температурах тварини помирають при значно нижчих показниках оксидації крові та частоті серцевого скорочення.

Ключові слова – гіпоксія, метгемоглобінемія, термометрія, пульсоксиметрія

Oliynyk Iryna, Ph.D., SR., Lviv Medical Institute, Lviv, Ukraine

Institute of animal biology NAAS, m. Lviv, Ukraine

Saliga Natalya, Ph.D., SR, Institute of animal biology NAAS, m. Lviv, Ukraine

Ponkalo Lesya, Ph.D., SR., Institute of animal biology NAAS, Lviv, Ukraine

Kotyk Bohdan, Institute of animal biology NAAS, .SJ., Lviv, Ukraine

Klymets Halyna, Institute of Animal Biology, NAAU, SJ. Lviv, Ukraine

THERMOGRAPHIC AND PULSE OXIMETRIC CHARACTERISTICS IN RATS AT DIFFERENT TEMPERATURE CONDITIONS IN THE CASE OF SODIUM NITRITE-INDUCED HYPOXIA.

Abstract-Methemoglobinemia can cause severe hypoxemia and even death if the blood methemoglobin level exceeds 70%. Thermography and pulse oximetry conducted in studies at different temperatures during nitrite poisoning showed differences in the body's adaptation tendencies to nitrite poisoning. The work established that with nitrate poisoning, the body temperature drops, under arbitrary temperature conditions. Animals die more quickly with nitrite poisoning at high temperatures, but at low temperatures animals die with significantly lower blood oxidation rates and heart rates.

Key words - hypoxia, methemoglobinemia, thermometry, pulse oximetry

Вступ. Гіпоксія відіграє важливу роль у патогенезі гострих і хронічних захворювань і має виражений вплив на функції усього організму. Обмежене

надходження кисню призводить до пошкодження клітин організму та смерті. Це важкі морфологічні зміни: розширені застійні кровоносні судини, некроз, скупчення запальних клітин, конденсовані гетерохроматичні з неправильними контурами ядра та мітохондріальна дегенерація в гіпоксичній печінці [3]. Щури, які зазнали хронічної системної гіпоксії, показали реакцію тканини, у тварин так само відбувався окислювальний стрес [7].

Метгемоглобін є дисфункціональною формою гемоглобіну, в якій двовалентне залізо (Fe^{2+}) гему окислюється до стану заліза (Fe^{3+}) і не може зв'язувати молекули кисню. Тому метгемоглобін не здатний транспортувати молекули кисню до периферичних тканин [12]. Як наслідок, велика кількість метгемоглобіну викликає метгемоглобінемію, що призводить до гіпоксії тканин [10]. За нормальних фізіологічних станів лише невелика кількість гемоглобіну (<2%) існує у формі метгемоглобіну [4]. Однак вищий відсоток спостерігається в осіб, які страждають на метгемоглобінемію внаслідок генетичних захворювань [2, 11, 13, 18], або впливу певних хімічних речовин і ліків [1, 15, 17]. Важка нелікована метгемоглобінемія загрожує життю та може спричинити смерть, коли рівень метгемоглобіну в крові перевищує 70% [17]. Є багато повідомлень про випадки потенційно серйозних рівнів метгемоглобіну, викликаних місцевою анестезією лідокаїном та бензокаїном [8].

Нітрит натрію – це неорганічна сіль, яка широко використовується в харчовій промисловості як фіксатор кольору та консервант для м'яса та риби [9]. Він використовується у виробництві азобарвників, нітросполук та інших органічних сполук [9]. Нітрит натрію має багато медичних застосувань; використовується як судинорозширювальний засіб, бронхорозширювач, кишковий релаксант [5], при постгеморагічному церебральному вазоспазмі та інфаркті міокарда [14, 16].

Нітрит натрію (NaNO_2) зазвичай використовується для індукції гіпоксії на експериментальних моделях тварин [6]. Він викликає хімічну гіпоксію шляхом зниження здатності крові переносити кисень з перетворенням гемоглобіну в метгемоглобін, який, на відміну від форми гемоглобіну заліза, не міцно зв'язує кисень, що призводить до гемічної гіпоксії [6].

У цьому дослідженні ми вивчали вплив гіпоксії, викликані нітритом натрію за різних температурних умов, на насиченість крові киснем та характеристики серцебиття під час проведення експерименту.

Матеріали і методи. Дослідження проводилися в лабораторії біохімії адаптації та онтогенезу тварин Інституту біології тварин НААН. Досліди проведені на білих лабораторних щурах лінії Вістар масою тіла від 100 до 120 г. Тварини перебували у виварії за постійного температурного режиму ($24 \pm 1^\circ\text{C}$),

вологості ($45\pm 5\%$) та освітлення. Експерименти на тваринах проводили згідно з «Загальними принципами роботи на тваринах», затвердженими I Національним конгресом з біоетики (Київ, Україна, 2001) і погодженими з положеннями «Європейської конвенції із захисту хребетних тварин, які використовують в експериментальних та інших наукових цілях» (Страсбург, Франція, 1985) та законом України «Про захист тварин від жорстокого поводження» від 26.02.2006 р. Лабораторні тварини мали вільний доступ до комбікорму та води (з розрахунку 20 мл води на одного щура на добу). Кількість спожитого комбікорму визначали за його залишком у годівниці.

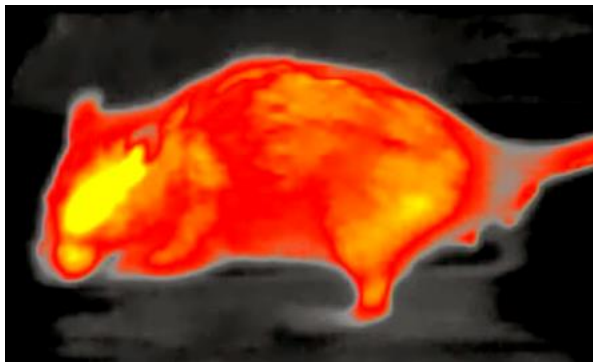
Тому лабораторні щурі були розділені таким чином: I група — контроль при температурі 19 °С; II група — контроль при температурі 40 °С III група — дослід при внутрішньочеревному введенні нітриту натрію в концентрації 25 мг/кг та температурі 19 °С; IV група — дослід при внутрішньочеревному введенні нітриту натрію в концентрації 25 мг/кг та температурі 40 °С.

Тварин під час експерименту знімалися термограми тварин з допомогою тепловізора - Pulsar QX50 , пульсооксидатійні характеристики знімалися з хвоста тварин, кожні 5 хвилин у кожній групі тварин протягом тривалості усього дослідю.

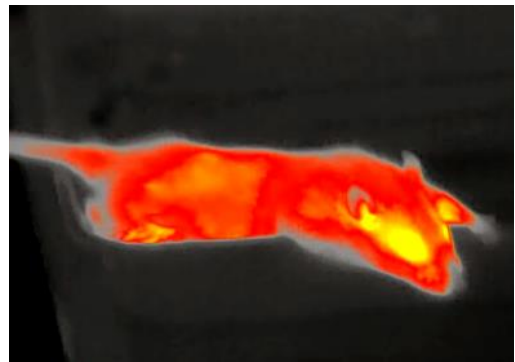
Результати.

В результаті досліджень встановлено, що як температура так і нітрит натрію впливають на поведінкові особливості щурів. Щурі, які витримувалися при температурі 19 °С були активними, навіть у деякій мірі агресивними, чинили опір під час введення препарату. В той час як щурі, що витримувалися при температурі 40 °С без можливості адаптації (оскільки час витримування складав 3 години) проявляли пасивність. Вони не чинили опору під час введення нітриту натрію. Введення нітриту натрію спричиняло протягом 6-10 хвилин.

Час життя щурів після введення нітриту натрію при температурі в 40 °С скорочується з 10 хвилин при температурі 19 °С, до 6 хвилин. На Рисунку 1 показані термограми щурів до і після введення нітриту натрію

а)

б)

Рис. 1 Термограми щурів зняті під час експерименту.

- а) термограма тварини контрольної групи без введення нітриту натрію
б) термограма тварини після введення нітриту натрію.*

Як ми можемо зауважити у щурів після введення нітриту натрію загальна температура тіла одразу знижується. Це говорить про гальмування екзотермічних хімічних реакцій в організмі. Така тенденція спостерігалася як при температурі в 19°C так і при температурі в 40°C.

Наступним етапом досліджу було зняття пульсоксиметричних характеристик у тварин.

Рис.2. Зняття пульсоксиметричних характеристик під час проведення експерименту.

Під час проведення експерименту ми не зауважили відмінності в насиченості крові киснем в контрольних групах. В обидвох групах цей показник становив 99%. В той самий час температура впливала на частоту серцебиття у тварин. Як що у тварин при 19°C цей показник складав до 90 уд/хв., то у тварин при температурі 40°C він збільшився до 110 уд/хв.. Цікаві відмінності ми спостерігали при введенні тваринам нітриту натрію при різних температурах.

Зокрема при температурі 19° С ми встигали зняти 3 показники пульсу та оксигенації, а при температурі лише 2 показники. Тварини при температурі мали падіння оксигенації до 64 % до загибелі, і час життя тривав коло 10-12 хвилин. Пульс цих тварин збільшувався до 130 уд/хв. До повної зупинки серця. Тоді як дослідні тварини при температурі помирали вже за оксигенації 80% їх пульс майже не змінювався. Це говорить що на перебіг нітритних отруєнь температура має значний вплив. Оскільки захисні механізми у щурів направлені на адаптацію до температурних показників, тварини не справляються з нітритними отруєннями, організм виснажується швидше, і серце не встигає реагувати на оксидаційні зміни у крові.

Висновки. Таким чином, це дослідження продемонструвало відмінності впливу нітритних отруєнь на тварин за різних температурних умов. Ці відмінності відображалися у різних розподілах температури тіла під час введення нітриту натрію. Зокрема під чай нітритних отруєнь температура тіла зменшується. Збільшення температури призводить до збільшення частоти серцебиття, при незмінній оксигенації. На час життя контрольних тварин впливали як температура так і введений нітрит натрію. Зокрема при тій самій концентрації введеного нітриту натрію час життя з збільшенням температури від 19° С до 40° С, скорочується від 10-12 хвилин, до 6-7 хвилин. Смерть при підвищеній температурі настає при важчій оксигенації (80%), ніж при нижчій температурі (64%). Частота серцебиття за високої температури під час метгемоглобінемії збільшується лише на 5 уд/хв., в той самий час як частота серцебиття тварин за низьких температур під час нітратного отруєння збільшувалася на 40 уд/хв.. Результати цього дослідження показали, що запропоновані дослідження мають потенціал в подальшому вивченні рівня адаптації як людей так і тварин до гіпоксії при різних температурних умовах.

Список використаних джерел:

1. Craun G. F., Greathouse D. G., and Gunderson D. H.. *Methemoglobin levels in young children consuming high nitrate well water in the United States: Int. J. Epidem.* 1981. №10, P. 309–317.
2. Da-Silva S. S., Sajan I. S., and Underwood J. P. *Congenital methemoglobinemia: a rare cause of cyanosis in the newborn—a case report: Pediatrics.* 2003. № 112, P. e158–e161.
3. El-Sokkary G. H, Khidr B. M, Younes H. A. *Role of melatonin in reducing hypoxia-induced oxidative stress and morphological changes in the liver of male mice: Eur J Pharmacol.* 2006 . № 540(1-3). P. 107-114.
4. Haymond S. et al. *Laboratory assessment of oxygenation in methemoglobinemia: Clin. Chem.* 2005. № 51(2), P. 434–444.
5. Hunter C.J., Dejam A., Blood A.B., Shields H., Kim-Shapiro D.B., Machado R.F., et al. *Inhaled nebulized nitrite is a hypoxia-sensitive NO-dependent selective pulmonary vasodilator: Nat Med.* 2004. №10(10) P. 1122-7.

6. Jahries G., Hesse V.I., Schone L. H., Mehnert E. Influence of nitrates and plant goitrogens on thyroid hormone, somated in status and growth of swine: *J Vet Med.* 1986. № 41. P. 528-30.
7. Jusman A., Abdul Halim S. Oxidative stress in liver tissue of rat induced by chronic systemic hypoxia: *Makara Kesehatan.* 2009. № 13(1). P. 34-38.
8. Kern K., Langevin P. B., and Dunn B. M. Methemoglobinemia after topical anesthesia with lidocaine and benzocaine for a difficult intubation: *J. Clin. Anesth.* 2000. № 12, P. 167–172.
9. Kilgore W.W., Li M.Y. Food Additives and Contaminations. In: *The Basic Science of Poisons, 2nd Ed.* New York, Macmillan European Food safety Authority. Scientific Opinion of the Panel on Contaminants in Food Chain on a request from the European Commission on nitrite as undesirable substance in animal feed: *EFSA J.* 2009. №1017 P.1-47.
10. Kohn M. C. et al. Pharmacokinetics of sodium nitrite-induced methemoglobinemia in the rat: *Drug. Metab. Dispos.* 2002. №30, P. 676–683.
11. May R. B. An infant with sepsis and methemoglobinemia: *J. Emerg. Med.* 1985. № 3, P. 261–264.
12. Murray R. K., Granner D. K., and Rodwell V. W., *Harper's Illustrated Biochemistry, 27th ed., McGraw Hill Companies, Asia .2006.*
13. Ohashi K. et al. Elevated methemoglobin in patients with sepsis: *Acta. Anaesthesiol. Scand.* 1998. №42, P. 713–716.
14. Pluta R. M., Dejam A., Grimes G., Gladwin M. T., Oldfield E. H. Nitrite infusions to prevent delayed cerebral vasospasm in a primate model of subarachnoid hemorrhage: *JAMA.* 2005. № 293(12) P. 1477-84.
15. Singh R. K. et al. Benzocaine induced methemoglobinemia accompanying adult respiratory distress syndrome and sepsis syndrome: case report: *J. Trauma.* 2001. № 50, P. 1153–1157.
16. Webb A., Bond R., McLean P., Uppal R., Benjamin N., Ahluwalia A. Reduction of nitrite to nitric oxide during ischemia protects against myocardial ischemia-reperfusion damage: *Proc Natl Acad Sci USA.* 2004. № 101(37). P. 13683-8.
17. World Health Organization: Nitrate and nitrite in drinking-water. 2016. WHO/FWC/WSH/16.52.
18. Wright R. O., Lewander W. J., and Woolf A. D. Methemoglobinemia: etiology, pharmacology, and clinical management: *Ann. Emerg. Med.* 1999. №34. P. 646–656.

УДК 612.015.1

Любас Наталія,
аспірантка, Інститут біології тварин НААН України,
м. Львів, Україна

ДОСЛІДЖЕННЯ ВПЛИВУ ЕСТЕРІВ ТІОСУЛЬФОНІЛАТІВ НА АКТИВНІСТЬ КАТАЛАЗИ ТА СУПЕРОКСИДДИСМУТАЗИ В М'ЯЗАХ ЩУРІВ

Результати досліджень свідчать, що новосинтезовані сірковмісні сполуки *S*-етил-4-амінобензентіосульфат, *S*-аліл-4-амінобензентіосульфат, *S*-ацетил-амінобензентіосульфат по-різному впливають на антиоксидантну захисну систему у

м'язовій тканині. Зокрема, ETC та AATS достовірно збільшують активність СОД, а активність КАТ не значно відрізняється від контрольних значень. AATS сприяє достовірному зниженню каталазної активності, активність СОД при цьому демонструє тенденцію до зростання. Отже, при згодовуванні тіосульфонатів з кормом протягом 21 доби, вони не викликали патологічних змін в м'язах щурів.

Ключові слова: щурі, тіосульфонати, антиоксидантна система, ензими, м'язи, тканини.

Liubas Nataliia

postgraduate student, Institute of Animal Biology of the National Academy of Sciences of Ukraine,
Lviv, Ukraine

STUDY OF THE EFFECT OF THIOSULFONYLATES ESTERS ON THE ACTIVITY OF CATALASE AND SUPEROXIDE DISMUTASE IN RAT MUSCLES

The results show that the newly synthesized sulfur-containing compounds S-ethyl-4-aminobenzentiosulfonate, S-allyl-4-aminobenzentiosulfonate, S-acetyl-aminobenzentiosulfonate have different effects on the antioxidant defense system in muscle tissue. In particular, ETS and AATS significantly increase the activity of SOD, and CAT activity does not differ significantly from the control values. AATS promotes a significant decrease in catalase activity, while SOD activity shows a tendency to increase. Thus, when feeding thiosulfonates with food for 21 days, they did not cause pathological changes in the muscles of rats.

Keywords: rats, thiosulfonates, antioxidant system, enzymes, muscles, tissues.

Сульфуровмісні сполуки, зокрема тіосульфонати, які зарекомендували себе як біологічно активні сполуки, що проявляють широкий спектр біологічної дії, а також корисні властивості, викликають інтерес у багатьох дослідників. Численні сульфуровмісні сполуки, що містяться в екстракті часнику та цибулі, зокрема такі як аліцин, аліїн, та інші, проявляють антиоксидантну активність для знешкодження вільних радикалів у реакціях з 2,2-дифеніл-1-пікрилгідразиловим радикалом (DPPH), 2,2'-азино-біс-(3-етилбензо-тіазолін-6-сульфонової кислоти) диаммонієвою сіллю (ABTS+) або з Fe (III) (FRAP) у дослідях *in vitro* [2, 4, 3]. Антиоксидантну активність екстрактів часнику та цибулі також оцінювали в дослідженнях *in vivo*. Деякі дослідження [1] вказують на захисний ефект екстракту часнику при радіотерапії у щурів, який базується на основі його антиоксидантної активності. Було показано [11], що протизапальні ефекти у мишей можуть бути пов'язані з імуномодулюючими властивостями екстрактів часнику та цибулі. Окрім того відомо, що стан людей із захворюваннями, пов'язаними з окислювальним стресом, зокрема ревматоїдним артритом чи ожирінням, покращується внаслідок прийому добавок часнику та цибулі [7, 8, 9].

Структурними аналогами природних органічних сульфуровмісних сполук є S-алкілові естери тіосульфокислот загальної формули $R-S(O)_2S-R'$, які характеризуються широким спектром біологічної дії, яка часто перевищує ефективність структурних природних аналогів фітонцидів часнику, цибулі, капусти різних видів. [5, 6, 10]. Проте застосування синтетичних сульфуровмісних сполук з лікувальною та профілактичною метою передбачає попереднє ґрунтовне вивчення їх впливу на організм тварин [10]. Одним із головних критеріїв оцінки можливого використання нових препаратів для захисту кормів від грибкових інфекцій є дослідження їх впливу на стан антиоксидантної системи в організмі.

Тому метою наших досліджень було визначення в дослідах *in vivo* впливу S-алкілових естерів тіосульфокислот: S-етил-4-амінобензентіосульфонат (ЕТС), S-аліл-4-амінобензентіосульфонат (АТС), S-ацетил-амінобензентіосульфонат (ААТС) на активність головних ензимів антиоксидантної захисної системи в організмі тварин – каталази та супероксиддисмутази в м'язовій тканині.

Дослідження проводили на щурах-самцях лінії Wistar масою 180-200 г, яких утримували на звичайному харчовому раціоні віварію. На першому етапі експерименту тварин було розділено на 4 групи по 5 тварин у кожній: I група – контрольна, II, III, IV – дослідні. Тваринам контрольної групи одноразово на добу до раціону додавали 0,5 см³ олії; II групі — 0,5 см³ олійного розчину ЕТС, з розрахунку 100 мг/кг маси тіла; III групі — 0,5 см³ олійного розчину АТС, з розрахунку 100 мг/кг маси тіла, IV групі — 0,5 см³ олійного розчину ААТС з розрахунку 100 мг/кг маси тіла. Дослід тривав 21 добу. Після декапітації тварин, яку здійснювали за тіопенталової анестезії, проводили відбір м'язів. У гомогенатах м'язів щурів визначали супероксиддисмутазну (СОД) та каталазну (КАТ) активності. Одержані цифрові дані обробляли статистично за допомогою програми Microsoft EXCEL, використовуючи метод one-way ANOVA.

Результати проведених досліджень продемонстрували тенденцію до зростання супероксиддисмутазної активності у гомогенатах м'язів порівняно з контролем. У тварин II, III і IV груп, яким згодовували з кормом тіосульфонати у концентрації 100мг/кг, активність СОД зростала на 21%, 6%, 13% відповідно (рис.1), активність КАТ – зменшувалася на 7%, 30%, 20% відповідно (рис.2). тканинах щурів за їхньої дії.

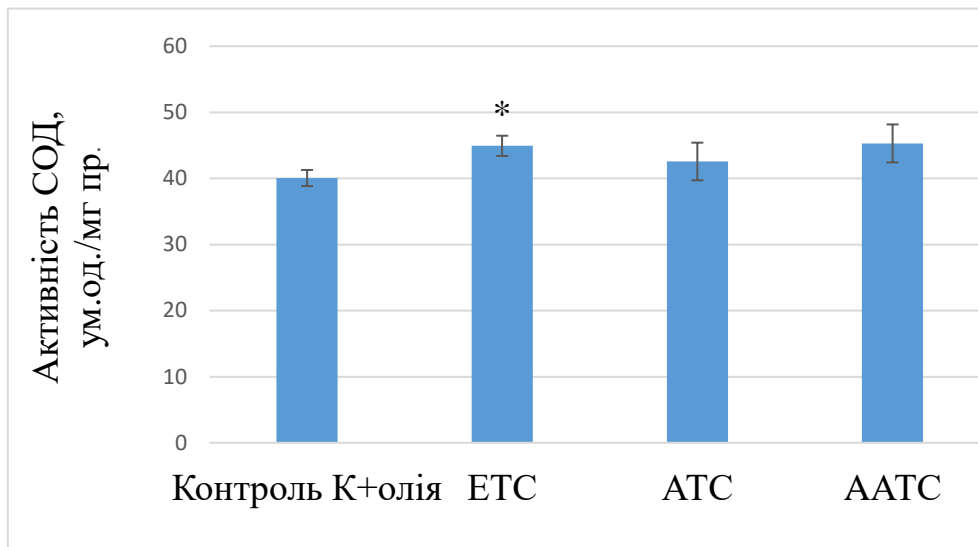

Рис. 1. Активність супероксиддисмутази в м'язах щурів за впливу тіосульфонатів, $M \pm t$, $n = 5$; * $P \leq 0,05$; ** $P \leq 0,01$; *** $P \leq 0,001$ (різниця порівняно з контролем).

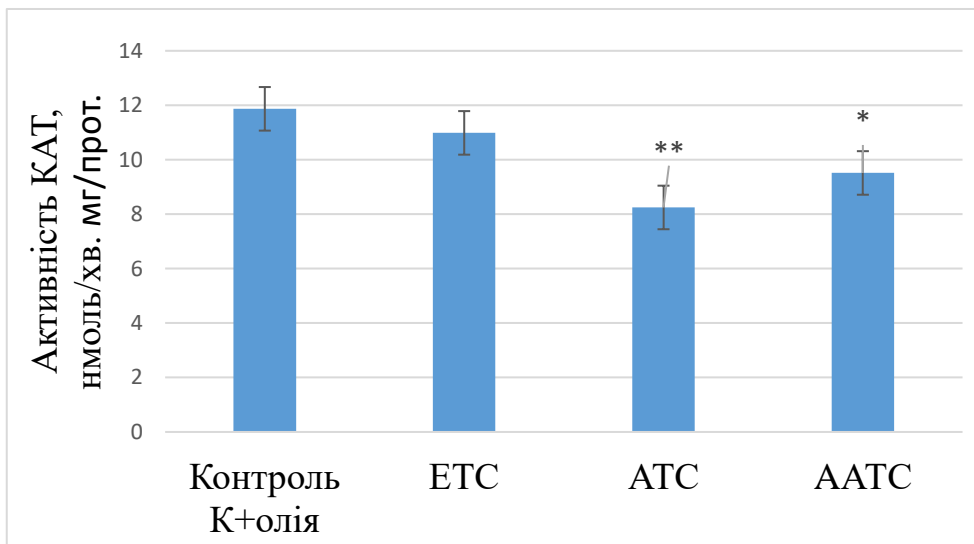

Рис. 2. Активність супероксиддисмутази в м'язах щурів за впливу тіосульфонатів, $M \pm t$, $n = 5$; * $P \leq 0,05$; ** $P \leq 0,01$; *** $P \leq 0,001$ (різниця порівняно з контролем).

Результати досліджень свідчать, що новосинтезовані сірковмісні сполуки S-етил-4-амінобензентіосульфонат, S-аліл-4-амінобензентіосульфонат, S-ацетил-амінобензентіосульфонат по-різному впливають на антиоксидантну захисну систему у м'язовій тканині. Зокрема, ЕТС та ААТС достовірно збільшують активність СОД, а активність КАТ не значно відрізняється від контрольних значень. ААТС сприяє достовірному зниженню каталазної активності, активність СОД при цьому демонструє тенденцію до зростання. Отже, при згодовуванні тіосульфонатів з кормом протягом 21 доби, вони не викликали патологічних змін в м'язах щурів.

Список використаних джерел:

1. Batcioglu, K.; Yilmaz, Z.; Satilmis, B.; Uyumlu, A.B.; Erkal, H.S.; Yucel, N.; Gunal, S.; Serin, M.; Demirtas, H. Investigation of *in vivo* radioprotective and *in vitro* antioxidant and antimicrobial activity of garlic (*Allium Sativum*). *Eur. Rev. Med. Pharmacol. Sci.* 2012, 16, 47–57
2. Jang, H.J.; Lee, H.J.; Yoon, D.K.; Ji, D.S.; Kim, J.H.; Lee, C.H. Antioxidant and antimicrobial activities of fresh garlic and aged garlic by-products extracted with different solvents. *Food Sci. Biotechnol.* 2018, 27, 219–225. <https://doi.org/10.1007/s10068-017-0246-4>
3. Li, Q.; Wang, Y.; Mai, Y.; Li, H.; Wang, Z.; Xu, J.; He, X. Health Benefits of the Flavonoids from Onion: Constituents and Their Pronounced Antioxidant and Anti-neuroinflammatory Capacities. *J. Agric. Food Chem.* 2020, 68, 799–807, <https://doi.org/10.1021/acs.jafc.9b07418>.
4. Locatelli, D.A.; Nazareno, M.A.; Fusari, C.M.; Camargo, A.B. Cooked garlic and antioxidant activity: Correlation with organosulfur compound composition. *Food Chem.* 2017, 220, 219–224, <https://doi.org/10.1016/j.foodchem.2016.10.001>
5. Lubenets, V.; Stadnytska, N.; Baranovych, D.; Vasylyuk, S.; Karpenko O.; Havryliak V.; Novikov V. Thiosulfonates: the prospective substances against fungal infections. In: *Fungal Infection*, ed. By É. S. de Loreto and J. S. M. Tondolo. *Intech Open*, 2019, 1–24. DOI: 10.5772/intechopen.84436
6. Lubenets, V.; Vasylyuk, S.; Monka, N.; Bolibrukh, Kh.; Komarowska – Porokhnyavets, O.; Baranovych, D.; Musyanovych, R.; Zaczynska, E.; Czarny, A.; Nawrot, U.; Novikov, V. Synthesis and antimicrobial properties of 4-acylamino-benzenethiosulfoacid S-esters. *Saudi Pharmaceutical Journal*, 2017, 25, 266–274. doi: 10.1016/j.jsps.2016.06.007].
7. Moosavian, S.P.; Paknahad, Z.; Habibagahi, Z. A randomized, double-blind, placebo-controlled clinical trial, evaluating the garlic supplement effects on some serum biomarkers of oxidative stress, and quality of life in women with rheumatoid arthritis. *Int. J. Clin. Pract.* 2020, 74, <https://doi.org/10.1111/ijcp.13498>
8. Moosavian, S.P.; Paknahad, Z.; Habibagahi, Z.; Maracy, M. The effects of garlic (*Allium sativum*) supplementation on inflammatory biomarkers, fatigue, and clinical symptoms in patients with active rheumatoid arthritis: A randomized, double-blind, placebo-controlled trial. *Phytotherapy Research*, 2020, 34 (11), 2953–2962, <https://doi.org/10.1002/ptr.6723>.
9. Najj, K.M.; Al-Shaibani, E.S.; Alhadi, F.A.; Al-Soudi, S.A.; D'souza, M.R. Hepatoprotective and antioxidant effects of single clove garlic against CCl₄-induced hepatic damage in rabbits. *BMC Complement. Altern. Med.* 2017, 17, 1–12, <https://doi.org/10.1186/s12906-017-1916-8>.
10. Pylypets, A. Z.; Iskra, R. Ya.; Havryliak, V. V.; Nakonechna, A. V.; Novikov, V. P.; Lubenets, V. I. Effects of thiosulfonates on the lipid composition of rat tissues. *The Ukrainian Biochemical Journal*, 2017, 89, 56–62. doi: <https://doi.org/10.15407/ubj89.06.056>.
11. Vezza, T.; Algieri, F.; Garrido-Mesa, J.; Utrilla, M.P.; Rodríguez-Cabezas, M.E.; Baños, A.; Guillamón, E.; García, F.; Rodríguez-Nogales, A.; Gálvez, J. The Immunomodulatory Properties of Propyl-Propane Thiosulfonate Contribute to its Intestinal Anti-Inflammatory Effect in Experimental Colitis. *Mol. Nutr. Food Res.* 2019, 63, 1–31, <https://doi.org/10.1002/mnfr.201800653>.

Наукові керівники:

доктор біологічних наук, професор, Р. Я. Іскра;
доктор хімічних наук, професор, В. І. Лубенець

УДК 634.1:595.799

*Єніна Альона, студентка
Погоріла Ірина, доцент кафедри біології,
кандидат педагогічних наук, доцент,
Національний медичний університет імені О.О.Богомольця
Київ, Україна*

МАЙБУТНЄ САДІВ УКРАЇНИ ЗА ОСМІЯМИ

В даній статті розглядається проблема занепаду розвитку українських садів. З'ясовано роль осмій як найкращих запилювачів. Розглянуто особливості будови, роцмноження, розведення рудої та корнutoх осмій. Наведено переваги над медоносними бджолами. З'ясовано, що найбільша кількість осмій спостерігається у Полтавській області. Акцентується увага на загрозі зникнення диких бджіл, через що деякі види осмій занесені до Червоної книги. Звертається увага на методи боротьби з природними ворогами.

Ключові слова: осмії, дикі бджоли, комахи, сади України, методи боротьби з природними ворогами, Червона книга.

*Yenina Alyona, student, O.O. Bogomolets National Medical University
Pohorila Iryna, candidate of pedagogical sciences, associate professor,
associate professor of the Department of Biology,
O.O. Bogomolets National Medical University, Kyiv, Ukraine*

THE FUTURE OF THE GARDENS OF UKRAINE ACCORDING TO THE OSMIAS

This article examines the problem of the decline in the development of Ukrainian gardens. The role of osmiums as the best pollinators has been clarified. The features of the structure, propagation, and breeding of red and brown osmium are considered. Advantages over honey bees are given. It was found that the largest number of osmiums is observed in the Poltava region. Attention is focused on the threat of extinction of wild bees, which is why some species of osmium are listed in the Red Book. Attention is drawn to methods of combating natural enemies.

Keywords: osmia, wild bees, insects, gardens of Ukraine, methods of combating natural enemies, Red Book

Одним із напрямків розвитку аграрної промисловості України є розведення абрикосових, кизиллових, персикових, грушевих, яблуневих садів. Останнім часом в Україні почали вирощувати незвичні для нашої місцевості культури, зокрема лохину, хурму, айву тощо, які потребують запилення комахами. Одним із таких видів є поодинокі бджоли осмії-дикі. В європейських країнах давно вже розводять і використовують їх для опилення. Завдяки цьому можна зменшити закупівлю та збільшити продаж плодів та виробів з них іншим країнам. Цих комах можна використовувати для вирощення овочів в теплицях у зимовий час. Доречно використовувати саме осмій, оскільки вони пристосовані до роботи за нижчих температур, ніж інші комахи та їх спосіб розмноження потребує великої кількості пилку.

Мета: довести важливість збереження та розведення осмій.

Осмія (*Osmia*) – рід перетинчастокрилих комах родини мегахілід (Megachilidae). Це є поодинокі бджоли середньої величини, покриви часто з металевим блиском, рясно опушені. Самці мають довгі вусики. У самиць збірний апарат на нижній поверхні черевця. Гніздяться в тріщинах стін і каменів, в тростині та інших порожнинах [1]. Основні види: Руда осмія (*Osmia rufa*), Рогата осмія (*Osmia cornifrons*), Осмія блакитна (*Osmia lignaria*), Осмія крючкувата (*Osmia uncinata* Gerstedt), Осмія стінна (*Osmia parietina*), Осмія чорнобрюхова (*Osmia nigriventris* Zetterstedt), *Osmia cornuta* та інші (їх існує близько 200 видів). Але для розведення найбільш підходять руда осмія і корнута [1].

Руда осмія (*Osmia rufa*) абсолютно безпечна для дітей, свійських тварин і є винятково запилювачем фруктових і квітучих дерев, кущів малини, полуниці, багатьох садових квітів. Руда осмія є поодинокую бджолою. Кожна гніздова трубка належить одній самці, що працює в поединці; на відміну від домашньої медоносної бджоли, у осмії немає касти стерильних (бездітних) робочих бджіл. Цей вид має однорічний життєвий цикл. Самці і самки вилітають з гнізд ранньою весною (в кінці березня-квітні) для спаровання.[5]

Osmia cornuta – вид перетинчастокрилих комах родини Мегахиліди (Megachilidae). Бджола завдовжки від 10 до 15 мм. Черевце повністю вкрито рудими довгими волосками, в той час як інша частина тіла так само довгими, але чорного кольору [1]. Їхня перевага перед домашньою бджолою в тому, що вони, на відміну від домашніх, активно літають навіть за температури +10 градусів. Також, вони не годують личинок нектаром, а суто пилом. Саме тому вони мають дуже ефективні органи для його збирання, а саме у бджоли-осмії все черевце знизу – контейнер для переносу пилку. Отже ефективність запилення осмією у 10–50 разів вища за домашню бджолу

Ефективніше запилення відбувається завдяки морфологічним особливостям осмій: вони контактують із квітками червеною щіткою, між волосками якої набивається пилок. Запилення медоносними бджолами дає вищу частку плодів неправильної форми, а ніж робота осмій. Осмії порівняно із медоносними бджолами є безпечнішими – украй рідко жалять. Осмії набагато продуктивніші – двох бджіл-осмій достатньо для якісного плодоутворення у 3–5 дерев, якщо одне дерево у середньому має 2000 квіток

Хоч осмії і не є медоносними бджолами, однак вони вважаються кращими запилювачами рослин, особливо садових дерев (вишні, сливи, яблуні, груші тощо). Свою активність навесні вони починають дещо раніше домашніх бджіл і можуть запилювати квітки навіть у похмуру і дощову погоду. Крім того, вони

можуть збирати пилок навіть з тих квіток, які практично не видно на рослині (наприклад, з обліпихи).

Ефективність осмій вище, ніж у медоносних бджіл, вони здатні переносити пилок на далекі відстані, не втрачаючи по дорозі ні краплі безцінного нектару. З цією метою садівники і розводять осмій. Ще однією перевагою є те, що осмій можна використовувати і взимку. Власники великих теплиць закупають осмій і випускають в теплиці. Тому навіть взимку вони мають відмінний урожай.

Осмії починають активність ранньою весною, вилітаючи зі своїх домівок і спаровуючись один з одним. Потім вони шукають місце для гніздування-готові порожнечі всередині рослин або вигризаючи м'яку частину стебел, канали, зроблені жучками-червицями. Діаметр гнізда зазвичай становить від 4 до 10 мм. В кожній гніздовій трубочці міститься ряд осередків з земляними перегородками, які робляться бджолами з землі, бруду або пережованих листя. Кожну комірку самка заповнює пилом, яка, перемішуючись з нектаром для майбутніх личинок, які вилуплюються з яєць. Процес утворення осередків продовжується до тих пір, поки трубочка повністю не заповниться. Виходить мінімум шість і максимум 12 клітинок. Краї трубочки осмія заліплює глиною, землею. Самка вмирає з настанням перших осінніх холодів. Самець-може паруватися кілька разів. У липні-серпні з яєць вилуплюються личинки. Вони харчуються зібраною для них сумішшю з нектару і пилку. До кінця вересня личинки перетворюються на кокони і зимують до весни. З настанням весни, найдоросліша бджілка, прокидається, перегризає перегородку, потім кокон зі сплячою бджолою і будить її. Та прокидається і будить наступну бджолу, так і прокидаються всі бджілки, що знаходяться в комірках трубочки. Потім вони вилітають з гнізда, починається активний життєвий цикл.

Деякі види осмій занесені в Червону книгу. По-перше, в природі осмії знаходять все менше місць для гніздування (раніше в Україні використовували очерет для будівництва дахів). Другою причиною є наявність великої кількості ворогів – кліщі, мухи, хальциди, які знищують їх пилок та личинки.

Для розведення осмій потрібна достатня кількість весняних нектароносів, наприклад козячої верби (кращого джерела пилку), а також галявин з польовими квітами. Материнка, звіробій, конюшина, гречка, соняшник, кріп – рослини, які обожають дикі бджоли. Друга умова – споруда будиночків для гніздування бджіл. Найпростіше – підвісити на горищі або під навісом пов'язані пучки очерету (довжиною 10-20 мм і діаметром 6-10 мм). Трубочка має бути з одного боку закритою і завершуватися вузлом стебла. Зауважте, що низькорослий болотний очерет тут не підійде, так як він менше в діаметрі. Можна спорудити ящик, наповнити його трубками тростини (річкового очерету) і зробити дах.

Інший варіант будиночка для осмій – вулик з жерстяної банки, наповнений стеблами рослин і підвішений під дахом. А можна просвердлити в сосновому бруску отвори (діаметром 6-8 мм) і зверху накрити дахом. Встановлюється такий будиночок на підставку висотою до 1 м [3].

Заготовлювати трубки очерету необхідно заздалегідь, краще взимку, коли крига ще міцна і надійна. Зрубати очерет, потім нарізати трубочки потрібної довжини. Після – розвісити не тільки у себе під стріхою, але і в окрузі прилеглих будинків і навіть сіл. Чудово, якщо десь недалеко буде розташовуватися будинок, вкритий очеретом. Але це вже рідкісне явище для наших днів. Такі будинки найбільше будувалися в Полтавській області, тому там багато диких бджол. Наявність будиночків з очеретом і ємностей з водою, навколо яких завжди повинне бути сиро, забезпечить приліт осмій. Далі нічого не доведеться робити, хіба що подбати про надійність будиночків, щоб птахи і миші не спустошили їх. Морозів осмії не бояться і почнуть активну роботу вже з квітня, сприяючи збільшенню врожайності всіх плодоносних рослин [2]. Але іноді осмії вилітають коли ще дуже холодно і внаслідок переохолодження помирають.

Але виникла нова сучасна проблема з процесом розведення осмій-використання фунгіцидів. Фунгіциди – хімічні сполуки або біологічні організми, що використовуються для знищення або затримання росту грибів та їх спор. Гриби можуть завдати істотної шкоди сільському господарству, спричиняючи зниження врожайності та якості отриманих продуктів. Осмія збирає отруйний пилок і, внаслідок цього, гине.

Осмій уражуються в основному трьома видами ворогів: мухою *Casoxenus indagator* Lw., хальцидами *Monodontomerus obscurus* Westw і кліщами *Chaetodactylus osmie* Duf. Практикуючими осмієводами в результаті експериментів знайдені найефективніші способи боротьби з ними. Муха *C. indagator* (родина *Drosophilidae*) уражує гнізда *Osmia cornuta* Latr. і *O. Rufa* L. Самки відкладають яйця на грудочку пилку в гніздо осмії. Розвиваючись, личинки мух поїдають заготовлений бджолами корм, а бджолка гине від його нестачі. Восени в комірках гнізд осмій, уражених мухою, замість кокона бджоли знаходяться личинки мухи, які зимують в гнізді, а весною утворюють пупарії, з яких відроджуються дорослі комахи. Яйця мухи білого кольору, продовгуваті. Вони маскуються приклеєними до їх поверхні пилковими зернами і дуже схожі на яйця господаря [4]. Метод боротьби: від личинок мухи бджолині кокони очищаються, просівачи їх на довгастих решетах з отворами 4,5 - 5,0 мм. Одержані рештки спалюються або закопуються у землю на глибину не менше 50 см. Постійними ворогами осмій також є паразитуючі хальциди *M. obscurus*. Дорослі особини паразита блакитно-зеленого кольору з металевим відтінком і

червоними очима. Довжина тіла самок близько 3,5 мм. Самки паразита мають довгий, тонкий виступаючий яйцеклад, направлений косо вгору, видовжені задні ноги. Самці коротші самок, довжиною 2,5 мм, виходять із кокона через прогризений отвір раніше самок. Самки проколюють яйцекладом кокон осмії, паралізують личинку бджоли і відкладають яйця в простір між господарем і стінкою кокона. Уражений кокон не має зовнішніх ознак зараження. Через 1-2 дні з яєць виходять личинки паразита білого кольору, покриті короткими волосками. Прикріпившись до тіла господаря, хальцид живиться за його рахунок, в результаті чого личинка бджоли гине. В одному бджолиному коконі можуть розвиватися від 3 до 27 особин паразита [4]. Метод боротьби: краї трубочки замазати «штукатуркою». Так хальциди не зможуть проколоти трубочку.

Найбільшої шкоди осміям завдає *пилковий кліщ Ch. osmie* – 63,7% від загальної зараженості. Він поселяється, живиться й розмножується в комірках, поїдаючи запаси пилку, личинка бджоли при цьому гине. До осені в одній комірці виплоджується велика кількість (до 600 особин) кліщів. Переносять кліща дорослі бджоли. Перезараження кліщем відбувається при виході бджіл з гніздових трубок, під час спарювання і відвідування квіток [4]. Для ефективної боротьби з кліщем застосовується обпудрювання коконів осмії в зимовий період порошковидною сіркою з розрахунку 40 г на 1 кг коконів з наступним їх томлінням протягом двох діб при температурі 25°C.

Висновки. Завдяки осміям можна не тільки розвивати садівництво нашої країни, але й економіку. Тому треба берегти, розмножувати та використовувати цей вид бджіл.

Список використаних джерел:

1. <https://uk.wikipedia.org/wiki/Осмія>
2. <http://poradu24.com/gospodarstvo/pchely-osmii-osoblivosti-rozmnozheniya-ta-rozvedennya.html>
3. Журнал «Садівництво по-українськи»
4. Зінченко Б.С., Гукало В.М. Боротьба з паразитами поодиноких бджіл-осмії (*Osmia Rufa*) L.) // Бджільництво. - Київ: Урожай, 1992. - Вип. 20. - С. 28-30.
5. Публікація «Руда осмія» дід Марко, 12 січня 2020

Погоріла Ірина Олегівна, доцент кафедри біології, кандидат педагогічних наук, доцент

Наукове видання

**СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ ОСВІТИ Й НАУКИ:
ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ**

ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ

Випуск 11

Відповідальна за випуск: Ю.І. Колісник-Гуменюк

Макет і комп'ютерна верстка: В.В. Гуменюк

Дизайн обкладинки: І.С. Колісник

Адреса оргкомітету:

Львівський навчально-науковий центр професійної освіти
79008, вул. Кривоноса, 10
м. Львів, Україна
<http://npucenter.lviv.ua/публікації>

ISSN 2663-9718

Сучасні тенденції розвитку освіти й науки : проблеми та перспективи: зб. наук. праць /
[гол.ред. Ю.І. Колісник-Гуменюк]. Київ – Львів – Бережани – Ломза, 2022. Вип. 11. 221 с.

Електронне видання
Умовн.-друк. арк. 13,5. Об'єм файлу – 2,6 МБ.